

Copyright 1915
by
Eleanor Roosevelt

Printed in abridged form in author's own words.

Published with due permission of
the author and the publishers.

મશે નહિ. ચોક્કસ વસ્તુઓમાં રસ લેવા માટે તેઓ ઘણી વખત મને સૂચના કરતા. હું કંઈકે સિદ્ધિ મેળવી રહી છું એમ જ મને નહિ લાગે તો મને જીવન ધણું નીરસ લાગશે એમ તેઓ માનતા હતા.

ઘણી વખત તેમના સલાહકારો સાથે અમુક પ્રશ્નો વિષે મતભેદ ઊભો થતો ત્યારે બોબન વખતે તેઓ એ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરતા અને મારા અભિપ્રાય દર્શાવવા માટે મને લક્ષ્યાવવા લેઓ પોતાના તરફથી એવું મંતવ્ય રજૂ કરતા કે જ્યાં હું મળતી નહિ જ યાજ એવી તેમને ખાતરી હોય. તેમની સમક્ષ બીજાઓએ જે જે દર્શાવે રજૂ કરી હોય તે તેઓ સંલગ્નતાવાળા અને હું એ દર્શાવનાર આવેશપૂર્વકે ભરદ્વાર પ્રતિકર કરતી.

મારા પતિ પર હું ભારે રાજકીય લાગવગ ધરાવતી હતી એમ ઘણી વખત મારી લેવામાં આવતું હતું. મારા પર વારંવાર હાકોના એવા પત્રો આવતા હતા કે જેમાં તેમનાં કાર્યો માટેનો અને કેટલીક વખત તો તેમની નિમણૂક માટેની જવાબદારીનો પણ યશ મને આપવામાં આવતો હતો. કેટલીક વખત એવું બનતું કે વ્યક્તિગત રીતે અથવા જૂથ તરીકે નિમણૂક માટે સૂચનાઓનાં નામોની યાદી બહાર આવતી અને તેમાં એક પણ સ્ત્રીનું નામ દેખાતું નહિ. આવા પ્રસંગે હું મારા પતિ પાસે જઈને કહેતી કે “સ્ત્રીઓનું પણ આ દુનિયામાં અસ્તિત્વ છે અને રાષ્ટ્રના જીવનમાં તેઓ પણ એક મહત્વનું અંગ છે, તેમજ રાજકીય દૃષ્ટિએ તેમનું મહત્વ વધતું જાય છે એ વાતની તમારા પ્રધાનમંડળ અને સલાહકારોને યાદ આપવા માટે તમને યાદ આપીને હું તો હવે થાકી ગઈ છું.”

તેઓ હમેશાં સ્મિત કરતા અને કહેતા: “જરૂર જરૂર મને તો એમ હતું કે યાદીમાં સ્ત્રીના નામનો પણ સમાવેશ થયેલો છે. કોઈને યોદ્ધાઓ અને તેને સ્ત્રી કે સ્ત્રીનો સમાવેશ કરવા જઈએ એમ મને લાગે છે.”

પરિણામે ઘણી વખત મને નામો સૂચવવાનું કહેવામાં આવતું અને હું એ ત્રણ નામો સૂચવતી. કેટલીક વખત એ નામોની વિચારણા

ચતી અને ફટલીક વખત ન પણ થતી.

મારા પતિને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી તો, તેમની પર મારી જે રાજદારી લાગવગ હોવાનું કહેવાય છે તે મિલકત હતી જ નહિ. મોટે ભાગે આનુ કારણ એ હતું કે જે કામ નહિ થાય એમ હું જાણતી હતી તે કામ કરવા માટે હું જરા પણ પ્રયાસ કરતી નહિ. જે કોઈ પણ બાબત પરત્વે હું પ્રયત્ન વિચારો ધરાવતી તો હું એ વિષે ફેંકાલનને કહેતી; કારણકે કોઈ પણ કામ કરવાની સત્તા મારા હાથમાં નહિ પણ તેમના હાથમાં હતી; એ કે ઘણી વખત એવું બનતું કે તેમના વિચારો મારાથી જુદા પડતા.

અસખ્યતા, પાછળથી મારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે જે સરકારી અધિકારીઓને હું મારા પર આવેલા ખીજા લોકોના કાગળો મોકલતી, તેમાંથી ઘણા ખરા એમ માનતા કે આ એક આદેશ છે અને તેના પર તાકીદે લક્ષ અપાતું જોઈએ. તેઓ માનતા જણાતા હતા કે હું જે સૂચના કરતી હતી એ પ્રમાણે નહિ કરવામાં આવે તો હું મારા પતિને ફરિયાદ કરીશ. ખરી રીતે હું માત્ર એટલી જ આશા રાખતી હતી કે જે કામ કરવાં જોઈએ તે કરવામાં તેઓ રસ લે; કારણ કે સરકાર એકાંત હિતની સેવા કરવા માટે જ છે.

મારા પતિના મવનરૂપદ અને પ્રમુખપદના વર્ષો દરમિયાન, પરંતુ ખાસ કરીને તો અમે વ્હાઈટ હાઉસમાં ગયા પછી, અમેરિકાના જાહેર જીવનમાં પડેલા માણસના ખાસ કરીને એવા માણસ કે જે ભારે વાદ-વિવાદનો વિષય બન્યા હતા, અને જેમને કેટલાક અંતઃકરણથી ધિક્કારતા હતા, તો કેટલાક દિલથી ચાહતા હતા-એવા માણસના કુટુંબ સમક્ષ ઉપસ્થિત થતા પ્રત્યે વિશે વિચાર કરવાના ઘણા પ્રસંગો મારા માટે આવ્યા હતા. તેમના પ્રત્યે વલણ તેમના કુટુંબના સભ્યો પ્રત્યેના વલણમાં પણ વ્યક્ત થાય અને બધા પર તેની કંઈક અસર થાય એ અનિવાર્ય હતું. કુટુંબના સુવાન સભ્યો માટે પરિસ્થિતિ ઘણી મુશ્કેલ બનતી. ચોક્કસ તેમને ખાસ અધિકારો આપવામાં આવતા હતા. જે તેઓ

સ્વીકાર ન કરે તો અવિનયી અને કદરહીન ગણાતા હતા; એ સ્વીકાર કરે તો સ્વાર્થી, ધુટ, લોભી અને પોતાની જાતને મદત્તવની તથા ખીન્નજોથી પર માનવાનો તેમના પર અરોપ મુકવામાં આવતો હતો—ખરી રીતે યુવક યુવતીઓમાં જે લક્ષણો અણગમતાં ગણાય તે બધાં જ તેમનામાં હોવાના આલેખો કરવામાં આવતા હતા.

આ વિષેનો એક પ્રસંગ મને યાદ આવે છે. મારો પુત્ર કેકેલિન જુનિયર જ્યારે કોલેજનો યુવાન વિદ્યાર્થી હતો, ત્યારે આત્મની અને યોસ્ટન વચ્ચે વધારે પડતી ઝડપથી મેટર હાંકવા માટે તેને પકડવામાં આવ્યો. તેના પિતા અને હું એવી આરામ રાખતા હતા કે તેના પ્રત્યે સખત વર્તીએ બનાવવામાં આવશે કે જેવી થીને ગંભીર ન હોય એ છતાં પણ કાયદાનો ભંગ કરવાનાં અનિવાર્ય પરિણામો તે જાણી રાકે. સૌથી વિશેષ તો અમે એ ધમકતા હતા કે, પ્રજનનમાં કાયદાનો ભંગ કરવાની સજા સૌને સરખી રીતે જ ભોગવશે પણ છે એ વાતનું તેને ભાન થશે; પરંતુ થોડો પછોપ દંડ કર્યા સિવાય તેને છોડી મુકવામાં આવ્યો એ જાણીને અમને કેવી ભારે નિરાશા મર્ષ હતી એ મને હજી યાદ છે. અમે સાફ સાફ જોઇ શક્યા કે એ છોકરાને બોલવામાં મળ્યો નથી અને એ પણ જોઇ શક્યા કે લાગવગનો ઉપયોગ કરવાનો અમે પ્રયાસ કર્યો ન હતો તથા કોઇ પણ જાનના ખાસ પર્નાવની માગણી કરી ન હતી એમ કોઇ માનસે નહિ.

કુટુંબમાં પાંચ પાંચ બાળકો એક સાથે જીવતાં હોય, તેમના 1૫ના જન્મદિવસમાં કુલેલા હોય અને શિક્ષાનો પ્રણાલિકાને વકાશ રહીને ઘડીમાએ કુટુંબના વડા તરીકે જ રહેવાનો મહત્તમ નિમિષ કરેલા હોય ત્યારે મારું જીવન ક્યાંતેય પણ સુસ્ત બને એ સંભવિત નહોતું.

અત્યંત, ધરની જમર, છોકરાંઓ પ્રત્યે જે જાનના વર્નાય થતો હતો તેમાથી એક ઉપાધિ તો જીમી થતી હતી. એક બાલુએ તેમને વધારે પડતા અધિકારો આપવામાં આવતા હતા, અને બીજા બાલુએ તેમની વધારે પડતી ટીકા થતી હતી. વળી મારાં સામુને બાળકોની અતિશય

માયા હતી અને જાણે પોતાના જ બાળકો હોય એવી રીતે તેઓ વર્તતા. શું સારુ અને શું નરકુ એ હું બાળકોને લાગ્યે જ કહેતી એટલે ઘણી વખત તેઓ મારા પર ગુસ્સે થઈ જતા. પરંતુ શું સારુ અને શું નરકુ એ વિશે મને પોતાને પણ ખાતરી ન હોવાથી હું બાળકોને શું કહું ?

મારો પુત્ર કેકલિન જુનિયર જ્યારે એન્જ્યુએટ થયો ત્યારે અમે તેને એક નાની કાર લેટ આપી હતી, પણ એક અસ્માતમા તેણે માર નકામી કરી નાખી અને એવો નિર્ણય કર્યો કે થોડો વખત કાર વિના તેને ચલાવવું પડશે તો તેને સારો યોગપાક મળશે પરંતુ અમારી જાણબહાર તેના દાદીએ પહેના કરતા પણ વધુ કીમતી કાર તેને અપાવી અને જ્યારે એ સામે વાઘા ઉઠાવ્યો ત્યારે થોડી વાર સુધી તેઓ અમારી સામે જોઈ રહ્યા અને પછી બોલ્યા કે, “તમને આ નહિ ગમે એવો મને ખ્યાલ ન હતો.”

જેન પોતાની વસ્તુઓની વધુ કાળજી રાખતો હતો અને શાત તથા શ્વેત્યુસ્ત પ્રકૃતિનો હોવાથી તે જુઓછી વસ્તુઓ માગતો કોનેજના પહેલા વર્ષમા તે પોતો ગમતો હતો, પરંતુ તેનો ખર્ચ વધુ પડતો આવવાથી જરા પણ બચાડ કર્યા વિના તેણે એ ગમત છોડી દીધી તેણે હમેશા આરિચ્છળજ બતાવ્યું છે, અને નાણાકીય બાબતોમા તેનું કહાપણુ અને શક્તિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

કેળવણી લીધા પછી જોગરાઓએ શું કરવું જોઈએ એ વિશે મારા પતિ કેટલાક મહત્તમ વિચારો ધરાવતા હતા. કેળવણી સંપૂર્ણ થતા સુધી મૈટ્રુબિન્ડ જીવન અને મૈટ્રુબિન્ડ વસ્તુઓનો લાભ તેઓ લેતા, પરંતુ એન્જ્યુએટ થયા પછી તેમણે પ્રમ રતુ જોઈએ અને પોતાનું શુજ્ઞાન ચલાવવું જોઈએ એમ તેઓ માનતા હતા.

મારા માતાપિતાની એસ્ટેટમાથી મને વારસામા જે નાણા મળ્યા હતા તે મદીના વર્ષો દરમ્યાન ખૂબજ ધની ગયા હતા અને છેવટે મારી વાર્ષિક આનન્ડ બહુ જોછી થઈ ગઈ હતી પરંતુ ૧૯૩૩મા મેં ‘પ્રોયેક્ટ’ શરૂ કરી છોડ્યું તેનાથી ઘણા વખત પહેલાં શિક્ષણ, લેખન અને રેડિયો

દારા હું ખાણી ખરવા લાગી હતી મહિના ટ્રેડ યુનિયન લીગની કક્ષમનું ગીરો મમન છોડવવામા પહેરી વખત સાગી એવી મદદ હું કરી શકી અને “વાન-ક્રીન” પ્રયોગ માટેની અમારી કેન્ડીક યોજનાઓ અમલમા મૂકી શકી, તે વખતે થયેરા આનંદ મને યાદ આવે છે

મદીના નગળા વરોં દરમ્યાન રેડિયો પરના મારા પ્રમથી મને જે પહેરી રકમ મળી તેમાથી જેમર છોખરીઓને ન્યા યપોરતુ ખાવાનુ મળી શકે અને આરામ મળી શકે તેવા જે અથગાની મે સ્થાપના કરી આનુ એક સ્થળ મહિલા ટ્રેડ યુનિયન લીગના કલબ હાઉસમા હતું અને બીજુ મેડિસન એવન્યુ ૫૦ ગર્લ્સ' સર્વિસ લીગના વડા મથકમા હતું અમે છોકરીઓને ગરમાગરમ ખાણુ આપતા અને મીવવાની, સાધવાની અથવા એવા બીજા કામની સગવડો આપતા આ પ્રવૃત્તિમા બીજા કેટલાક લોકોને પણ રસ પડ્યો, અને જુદી જુદી વસ્તુઓ પૂરી પાડીને મને મદદ મ્રી. કેટલાકોએ ગ્સોઈ બનાવવાની, પીરસવાની તથા છોકરીઓ સાથે વાતચીત કરીને તેમને સલાહ આપવાની તૈયારી ખતાવી

એ મુશ્કેલી લર્પાં સહમળમા રેડિયો અને લેખન કાર્યથી હું જે મોગી રકમ કમાઈ શખી તેના કારણે વ્યવસ્થિત સખાવતમા ફાળો આપવા ઉપરાત સામા ય મારે જે વ્યક્તિઓને મદદ કરી શકાય તેમ ન હતું તેમને મામ આપવાનુ કે મદદ કરવાનુ મારા માટે શક્ય બ મુ કેટલીક વખત અપાત્રને પણ મે મદદ મ્રી હતી એ વાતનો હું ધનકાર મ્રતી નથી પરતુ એ સમયે મદદ માટે જ લાયક વ્યક્તિઓ મદદ વિનાની રહી જાય તેના જરતા આટલું જોખમ પહોરતુ બહેતર હતુ પરતુ અપાત્રને મદદ કરવાના કેટલાક બનાવો પડી મે છેવટે અમેરિકન મિત્રસેવા સમિતિ સાથે એવી ગોઠવણુ કરી કે પૂરેપૂરી તપાસ કરે અને રેડિયો દારા મને જે ખાણી યાય તે બધી મારે તેમને આપવી

હું વ્હાઈટ હાઉસમા હતી તે વર્ષા દરમ્યાન મારા રેડિયો કાર્યમાથી અને મારા કેટલાક લખાણોમાથી મને જે નાણા મળ્યા તેના ઉપયોગ માત્ર સખાવતમા જ નહિ પરતુ મુખ્યત્વે લોકોને ખજબ થવા માટે

મદદ કરવામાં ચલે. નેઈએ એમ મને લાગતું હતું. મિત્ર સેવા સમિતિના વિચારે પણ એવા જ હોવાથી આ નાણાંનો ઉપયોગ કરવાની વ્યવસ્થા મેં તેમના હાથમાં સોંપી હતી. આવી રીતે કમાયેલાં નાણાંમાંથી મેં મારા કેઈ પણ બાળકોને ક્યારેય પણ એટ સરખી પણ આપી નથી. કેટલીક વખત તો મારે મારી નાનકડી મુદ્દલ ચાપણુમાંથી ઉપયોગ કરવો પડતો હતો. કારણકે પરોપકારમાં એટલી રકમ અપાઈ જતી હતી કે આવકવેરા ભરવા માટે તેમ ક્યાં સિવાય છૂટકા ન હતો. બહારિ હાલિસ ખાતેનાં મારાં વર્ષો દરમ્યાન મેં એક પણ પેની બચાવી ન હતી, કારણ કે એમ કરવાનું મને યોગ્ય લાગ્યું ન હતું. મેં જ્યારે બહારિ હાલિસમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે મારી પાસે એટલી રકમ હતી તેના કરતાં મેં બહારિ હાલિસ છોડ્યું ત્યારે એછી રકમ હતી.

મારાં લગ્ન થયાં ત્યારે મારી આવક દર વરસે પાંચ હજારથી આઠ હજાર ડોલર સુધી હતી. મારા પતિ જાણતા હતા કે નાણાંનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તેનું મને બહુ જાણું જ્ઞાન હતું અને તેઓ એ પણ જાણતા હતા કે ટ્રસ્ટની ચાલુ ગોઠવણોમાં ફેરફાર કરવાનો મને અધિકાર ન હતો. આ ગોઠવણ એવી હતી કે મારા કુટુંબના વઝીલ સભ્યો તેનો વહિવટ કરતા હતા અને મને માત્ર ચોક્કસ મુદતે અમુક રકમ આપવામાં આવતી હતી. મારાં દાદી, મારાં માતા-પિતાના મરણ પછી હું ૨૧ વર્ષની થઈ ત્યાં સુધી મને એટલી મર્યાદિત ખર્ચી આપતા કે, મારી પાસે જે કંઈ હોય એમા ચલાવી લેતાં હું શીખી હતી. મહીના રોકાણમાં ફેરફાર કરીને મારી આવક વધારવાનો ખ્યાલ મને કદી પણ આવ્યો નહોતો; જે કંઈ મારા હાથમાં આવતું તે હું સ્વીકારી લેતી અને તેમાંથી નભાવતી.

વર્ષો વીતવાની સાથે અમારા ઘરનો ખર્ચ વધતો ગયો ત્યારે ફૂંકલિને ઘરના સંચાલનમાં વધુ જવાબદારી ઉપાડી લીધી અને બાળકોએ શાળા છોડી ત્યાં સુધી બધાને નાની એવી હાથખર્ચી તેઓ આપતા. ખર્ચી આપી શકાય એવડી તેમની ઉંમર થઈ ત્યાં સુધી તેમનાં તથા

મારાં કપડાં હું ખરીદતી; પરંતુ ફ્રેંકલિન માનતા હતા કે તેમને ખરચી મળવાનું શરૂ થયા પછી, નાણાની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરવી એ છોકરાંઓ શીખે એ માટે તેમનાં કપડાં પણ તેમણે જ ખરીદવાં જોઈએ. વખતો વખત ખમીસ, મોળાં વગેરે ઉપયોગી ભેટો આપીને હું તેમને મુરકેલી-માંથી બચાવી લેતી. મારી આ ટેવ ચાલુ રહી છે અને આજે પણ એ વિશે, તેઓ મને પૂજવે છે.

અમારા પુત્ર અત્તાના લગ્ન પછી, ફ્રેંકલિન અને તેમની માતા બન્ને તેને ખરચીની નાનકડી રકમ આપતાં. મારાથી બની શકતું ત્યારે હું તેમને નાનકડી ભેટો આપતી. પરંતુ પુત્રની કેળવણી પૂરી થયા પછી તેણે પોતાનું સંભાળી લેવું જોઈએ એવા મારા પતિના સિદ્ધાંતના કારણે, મારા બે મોટા પુત્રો જેમ્સ અને ઇલિયટનું શિક્ષણ પૂરું થયા બાદ તેમને ખરચી આપવામાં આવતી ન હતી. એટલે તેમને તરત જ કમાણી શરૂ કરવી પડે તેમ હતું. આથી તેમનું જીવન સારી પોં ગૂંથવણુ લયુ બન્યું. કાગળકે છેક તળિયેથી શરૂઆત કરીને ધીમે ધીમે ઉપર આવવાને બદલે, તેમને પહેલેથી જ મોટી કમાણીવાળા હોદ્દાઓની ઓફર થવા લાગી. હજી કાચી ઉંમરના અને બિનઅનુભવી હોવાથી તેઓ સમજી શક્તા નહતા કે તેમનું નામ અને પિતાની પદવીના કારણે તેમને આ હોદ્દાઓ આપવામાં આવે છે.

“... ફ્રેંકલિન મઝમ રીતે માનતા હતા કે અમારા પુત્રોને પોતાની મેજે જ નિભરવો કરવા દેવા જોઈએ અને ભૂલ્યા પણ કરવા દેવા જોઈએ. કોઈ કોઈ વખત તેમના કેટલાક મિત્રો તેમને એવી સૂચના કરતા કે ‘તમારે છોકરાઓને થોડું માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ.’” પરંતુ તેઓ હંમેશાં કહેતા કે છોકરાઓએ પોતાની જાતે જ બધું શીખવું જોઈએ. હું માનું છું કે તેમના આ વલણનું એક મોટું કારણ એ હતું કે તેમની માતાએ તેમના દરેક વિચાર અને કાર્યમાં માર્ગદર્શનનો પ્રયાસ કર્યો હતો, અને પોતાની સ્વતંત્રતા માટે તેમને લડન ચલાવવી પડી હતી.

પોતાના માતાપિતા સાથેના ફ્રેંકલિનના લગ્નાણુ અનુભવના

પરિણામે, તેમણે લગભગ વધુ પડના પ્રમાણમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે પોતાના પુત્રોને તેઓ એવી દખલગીરીના ભોગ બનાવશે નહિ અને તેમની આ ભાવનાએ ચોળનાનું રૂપ લીધું હતું.

અમુક પ્રમાણમાં સ્વતંત્રતા મેળવતાં ફ્રેંકલિન કરતાં મને વધુ સમય લાગ્યો હતો; કારણ કે મારી યુવાનીમાં મેં ઘણી બિનસલામતી અનુભવી હતી. પહેલાં તો મારાં સાસુ અને મારા પતિએ મને જે સલામતીની ભાવના આપી એ માટે હું ઘણી આભારવશ બની હતી, ધીમેધીમે મારે એ શીખવું પડ્યું કે પોતાનો વિકાસ કરવા માટે વિચાર અને કાર્યની અમુક સ્વતંત્રતા જરૂરી છે. આ સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે જે લાંબી, ધીમી અને દુઃખદાયક ક્રિયામાંથી મારે પસાર થવું પડ્યું, તેના કારણે એવો ખ્યાલ મારા મગજમાં ઘર ફરી ગયો હતો કે અમારા પર જેવો અંકુશ રાખવામાં આવ્યો હતો તેવો અંકુશ, બાળકો મોઢાં થયા પછી તેમના પર રાખવો જોઈએ નહિ. મને લાગે છે કે મારી પુત્રવધૂએ ઘણી વખત એમ માની બેસતી કે મને તેમનામાં રસ ન હતો; કારણકે કોઈ પણ રીતે તેમના જીવન પર હું અંકુશ રાખતી નથી કે તેમાં દખલગીરી કરતી નથી એમ તેમને લાગે એ માટે હું બહુ આનુર હતી. મારા સંતાનો કુટુંબી થયા પછી તેઓ મારા પર ધ્યાન આપે તેવી માગણી કરવાનો પ્રયાસ પણ હું કરતી નહિ. પરંતુ, મને લાગે છે કે આ સિદ્ધાંત મેં વધુ પડતો ખેંચ્યો હતો અને હજી પણ કોઈ કોઈ વખતે એમ કહે છું.

ફ્રેંકલિન તેમના જાહેર જીવનમાં વધુ ને વધુ પ્રવૃત્ત બનતા ગયા તેમ તેમ પુત્રોના હિત માટે સમય આપવાનું તેમના માટે વધુ ને વધુ અશક્ય બનતું ગયું. તેમને વધુ સમય હોત તો કુદરતી રીતે જ પુત્રોએ પોતાના પિતા પાસે સલાહ માગી હોત પરંતુ ઉપરના કારણે તેઓ સલાહ પૂછી શકતા નહિ. જેમ્સ અને ઇલિયટ વારાફરતી કડવા અનુભવો દ્વારા જ જીંદગીના બોધપાઠ મેળવી શક્યા. આ અનુભવો બહુ જ કડવી રીતે તેમની જમણા દૂર કરનારા નીવડ્યા.

ઈલિયટને ઓટન ખાતેનાં પોતાનાં વર્ષો પ્રત્યે બહુ જ અણુગમે હતો અને તેથી તે કોલેજમાં ગયો ન હતો. તેને ઓટનની શાળામાં રાખવાનું કારણ એ હતું કે તે જ્યાં જશે ત્યાં શિસ્ત પ્રત્યે અણુગમે બતાવવાનો જ છે એમ મારાં સાસુ તથા ફ્રેંકલિનને લાગતું હતું; ફ્રેંકલિન માનતા કે શિસ્ત અણુગમતી હોવા છતાં કીમતી છે, જ્યારે મારાં સાસુ પુત્રોને ઓટન શાળામાં મોકલવાની કૌટુંબિક પ્રણાલિકામાં ભંગાણુ પડે એમ ધમ્મજતાં નહતાં, આ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું. કે જેમ્સ કરતાં પણ નાની ઉંમરે ઈલિયટને જીવનસંક્રામમાં ભિતરવું પડ્યું અને મુશ્કેલીઓ પણ વધુ ભોગવવી પડી.

૧૮૧૩ માં મારા પતિ નૌકાખાતામાં મદદનીશ મંત્રી નીમાતાં અમે વોશિંગ્ટન ગયાં. એ પછી અમે એ જુદાજુદા ભાગના મકાનમાં રહેતા હતાં. જ્યાં કુટુંબ એક સાથે રહેતું હોય તેને ઘર કહેવાય એ સિવાય ખગ અર્થમાં આ અમારું ઘર ન હતું. ઓક્સ જમીનના ટુકડા પ્રત્યેની કે ઓક્સ ઘર પ્રત્યેની મમતાની લાગણીમાંથી જે અમુક સંસ્કાર મેળવવા માટે કેટલાંક બાળકો નસીબદાર હોય છે તેવા સંસ્કાર અમારાં બાળકોને કદી મળ્યા ન હતા.

મારા એ નાના પુત્રો માટે પરિસ્થિતિ કંઈક હળવી હતી; કારણ કે, મારા પતિએ એક મોટી છુટછાટ તરીકે તેમનું મૃત્યુ ચતાં સુધી તેમની ખર્ચી ચાકુ રાખી હતી. ફ્રેંકલિન જીનિયઝ હાર્બરમાંથી એજ્યુએટ થયા બાદ કાયદાની કોલેજમાં ગયો હતો અને લગ્ન કર્યાં હતાં; એટલે તે નોકરી કરીને પોતાની કમાણી મેળવી શકે તેમ ન હતું. એને મસાલાના ધંધાની શરૂઆત કરી હતી અને તેનાં લગ્ન પછી ગુજરાન માટે કંઈક મદદની જરૂર હતી. તેઓ જ્યારે નૌકાદળમાં એડવાય ત્યારે ઘર ખર્ચમાં અમુક ફિસ્તો આપવાની ધમ્મજ બતાવી હતી. આ બન્નેને તેમના પિતા તરફથી ખર્ચી મળતી હોવાથી, કમાણી કુવાની તેમને તાત્કાલિક જરૂરિયાત ઓછી હતી; એટલે તેમનાં એ મોટા ભાઈઓની જેમ અનુભવોમાંથી તેમને પસાર થવું ન પડ્યું.

જુદે જુદે વખતે મારી પાસે આવેલી એક વાતની માટે અહીં
 ચોખવટ કરી ચેવી જોઈએ: કેટલાકએ પ્રચલિત કરેલી આ વાત એવી
 હતી કે અમારો મૌથી નાનો પુત્ર જોન શાંતિવાદી હતો અને એટલે જ
 લશ્કરમાં જોડાવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. હું જેટલા યુવાનોને જાણુ છું.
 તે બધાની જેમ જોન પણ, આપણા પર આક્રમણ ન થયું ત્યાં સુધી
 યુદ્ધમાં જોડાવા ઉત્સુક ન હતો. તે સખન મહેનતુ હતો અને મારી રીતે
 આગળ વધતો હતો. તેની પોતાની કારકિર્દીમાં તે સપૂર્ણ રીતે પરીવાર
 ગયો હતો. પરંતુ અમેરિકા યુદ્ધમાં હિનચાં પછી અમારા બીજા પુત્રોની
 જેમ જોન માટે પણ શક્ય સ્થાન હતું જ નહિ. યુદ્ધ માટે જે કંઈ કરવું
 થતે તે કરવાનું જ હતું અને અમારા પુત્રોમાંથી કોઈએ પણ યુદ્ધ સામે
 અનરાત્માનો વિરોધ દર્શાવવાનો અથવા શાંતિવાદી બનવાનો સ્વપ્ન
 પણ વિચાર કર્યો ન હતો.

બહાદુર હાઉસમાં જેમ જેમ પ્રવૃત્તિ વધતી ગઈ તેમ તેમ માગ
 પતિને શૈક્ષણિક પ્રશ્નો માટે ઓછો સમય મળતો ગયો, એટલે પોતાના
 પિતા સાથે ખાનગી વાત કરવા માટે પહેરેલી સમય નક્કી કરેલા પહે
 તેમ છે, એમ જ્યારે અમારા પુત્રોએ જાણ્યું ત્યારે તેઓ કેટલા નાખુશ
 થયા હતા એ મને યાદ છે એક વખત અમારા એક પુત્રને લાગ્યું કે
 એક મહત્વની વાત પર તેના પિતા સાથે વાત કરી જરૂરી છે, એટલે
 તેણે મુલાકાત માટે સમય નક્કી કર્યો માગ પતિ હમેશાં માયાગ્રુ અને
 નરમાશ હોયો વર્તાવ ગમ્મતા. પુત્ર જ્યારે વાત શ્રવેલો હતો, ત્યારે તેઓ
 એ વાત સાંભળી રહ્યા હોય એમ લાગતું હતું, જો કે ખરી રીતે તો
 તેમના હાથમાં જે દસ્તાવેજ હતો તે તેઓ વાંચી ગયા હતા પુત્રે પૂછ્યું
 કે, “હું જે વાત કરું છું તે તમે સાંભળો છો ને?” તેના પિતાએ
 જવાબ આપ્યો, “હા”.

પરંતુ વાત કરતા કરતા પુત્ર જ્યારે થોડી વાત માટે અટક્યો ત્યારે
 તેના પિતાએ ઊંચે જોયું અને હાથમાંના કાગળ પુત્રને આપીને કહ્યું.
 “આ બહુ જ મહત્વનો દસ્તાવેજ છે એ વિષે તારો શો અભિપ્રાય છે?”

હું જાણુવા માગું છું.” હું ધાર છું કે પુત્રને તેના પિનાએ જાણે તમારો માર્યો હોય એવો આધાર થયો હશે, કારણકે તેના મનથી પોતે જે વાત કરી રહ્યો હતો તે દુનિયાની બીજી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં વધુ મહત્વની હતી. તેણે કાગળ ભેંચ્યો, એ વિષે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો અને ચોરડો છોડી ગયો.

થોડી વારમાં જ ખૂબ રોષે ભરાઈને તે મારી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો, ‘હવેથી કદી પણ મારા પિના સાથે હું અંગત બાબત વિષે વાત કરવાની કોશિશ નહિ કરું’. લાંબા વખત સુધી દલીલો કરીને હું તેને સમજાવી શકી કે તેણે વાત કરવા માટે ખોટો સમય પસંદ કર્યો હતો; માટે પરિસ્થિતિ બ્યારે વધુ અવકાશ હોય ત્યારે તેણે ફરીથી પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મેં તેને એમ પણ કહ્યું હતું કે દેશને માટે મહત્વની બાબત પર તેના અભિપ્રાય માગીને તો તેના પિનાએ તેને ખરી રીતે માન આપ્યું હતું. તે વખતે આ વાત તેને ગળે જીતરી ન હતી.

હવે વર્ષો પછી હું જોઈ શકું છું કે તે વખતે જે મુશ્કેલીઓ અસહ્ય લાગતી હતી તે હવે પુત્રાને કે અમાને મહત્વની લાગતી નથી; તે વખતે તો અમાને પણ બીજી રીતની ઉપાધિઓ હતી. હવે તેઓ સ્ત્રીકારે છે કે અમુક વસ્તુઓ અગત્યની હતી, કારણ કે હવે તેમની દૈનિક બદલાઈ છે અને મત્યાક્રમમાં પરિવર્તન થયું છે. હું માનું છું કે શત્રુઆતનાં વર્ષોમા એક જાહેર પુરુષ તરીકે તેમના પિતાના સ્થાનને જેટલું મહત્વ આપતા હતા તેના કરતાં પાછળથી તેઓ થોડું વધુ મહત્વ આપતા હતા.

મારી આત્મચિંતાના પહેલા પુસ્તકના અંતમાં, ૧૯૨૪ માં મળેલા ઓકોટિક પક્ષના રાષ્ટ્રીય સંમેલનનો અને એ પછી પ્રમુખપદ મારેના ઉમેદવાર શ્રી. જેન ડેવીસનો પરાજય તથા ન્યૂયોર્ક રાજ્યના ગવર્નર તરીકે આર્ટુર રિમ્મના વિજયનો ઉલ્લેખ મેં કર્યો હતો.

મારા પતિ ફરીથી મુખ્યત્વે એક ધંધાદારી ગૃહસ્થ બન્યા. પરંતુ

તેઓ કદી પણ એક કાર્યમાં સંપૂર્ણ રીતે યોગદાન આપી શકતા નહિ. તેમને અંગત રીતે લાગતું વળગતું હતું ત્યાં સુધી, થોડા વખત માટે રાજકારણ પશ્ચાદ્ભૂતિમાં સરી ગયું, પરંતુ અમેરિકન જનતામાં અને રાજકીય પરિસ્થિતિની દરેક વિગતમાં તેમણે રસ લીધો ન હોય એવી ઘડી કદી પણ આવી ન હતી.

કાર્ટર, લડયાડ' એન્ડ મિલગર્નની કાયદાની ઓફિસ ૧૯૧૦ માં હોજા પછી અને ૧૯૨૧ માં બીમાર પછા ત્યાં સુધી ફ્રેંકલિન જાહેર જીવનમાં લયલગ સતત રસ લેતા રહ્યા હતા. તેઓ અમારા હુમરાળ રિપબ્લિક જીલ્લામાંથી સેનેટર ચૂંટાયા હતા અને વુડ્સે વિધસનને તેમના પહેલા પ્રમુખપદ માટે પસંદ કરનારા ડેમોક્રેટિક સંમેલનમાં એટલે સક્રિય ભાગ લીધો હતો કે ૧૯૧૩ માં નૌકાખાતાના મદદનીશ મંત્રી તરીકે નીમવા જોઈએ ધ્યાન તેમણે ખેંચ્યું હતું. નૌકાજળ પહેલેથી જ તેમના મુખ્ય રસનો વિષય હોવાથી એ કાર્ય માટે તેઓ સારી રીતે યોગ્ય હતા. તેમની અને નૌકાખાતાના મંત્રી જોસફસ ડેનિયલ્સની જોડી સારી જામતી હતી.

હું માનું છું કે નૌકાખાતામાં ફ્રેંકલિનનો હોલો તેમના જીવનનું એક સીમાચ્છેદ હતું. તેઓ સહેલાઈથી સામાજિક જીવનમાં ભાગ લેનારા એક સરસ યુવાન પુરુષ બની શક્યા હોત અને ખાતામાં યોગદાન આપી શક્યા હોત, પરંતુ ફ્રેંકલિનના મંત્રી તરીકે અમારી સાથે વોશિંગ્ટન આવેલા લુઈ હોવે નક્કી કર્યું કે ફ્રેંકલિનના જીવનનો એ સમય એવો હતો કે જ્યારે તેમણે કંઈક નવું શીખવું જોઈએ. તેમણે એવો આમલ કર્યો કે નૌકાખાતાની ગોદીઓ કે જે ફ્રેંકલિનનો ખાસ વિષય હતો, ત્યાંની કામદાર પરિસ્થિતિ વિષે તેમણે કંઈક શોધી કાઢવું અને ગોદી કામદારોના સંપર્કમાં આવવું. આ બાબતમાં તેમને રસ લેતા કરવામાં લુઈ હોવ સફળ થયા. કામદારો સાથે ફ્રેંકલિનનો આ પહેલો નિકટનો સંપર્ક હતો.

ફ્રેંકલિન જ્યારે નૌકાખાતામાં હતા ત્યારે એક વખત અમેરિકન સેનેટર તરીકેની ન્યૂયોર્કની પ્રાર્થમિક ચૂંટણીમાં તેઓ જીતા રહ્યા હતા અને તેમનો પરાજય થયો હતો. ૧૯૨૦ માં સાન ફ્રાન્સિસ્કો સંમેલનમાં તેમને ઉપપ્રમુખપદ માટેના ઉમેદવાર તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા. શ્રી. જેમ્સ કેક્લેને પ્રમુખપદ માટેના ઉમેદવાર તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. આ ચૂંટણી મુખ્યત્વે પ્રગતિસંધના પ્રશ્ન પર લડવામાં આવી હતી; કારણ કે આગલા વરસે સેનેટ પ્રગતિસંધની વાત ઉઠાડી દીધી હતી. ખરી રીતે આ પ્રશ્ન દેશ સમક્ષ લાવવાના પોતાના પ્રયાસના પરિણામે જ પ્રમુખ વિલસનની ઠરણી ખીમારી સર્જાઈ હતી.

ફ્રેંકલિનની હાર થયા પછી તેઓ ન્યૂયોર્ક સહેરમાં ધંધામાં ભળ્યા. એડવર્ડ બ્રોકે ૧૯૨૩ માં શાંતિ માટેનું પારિતોષિક જાહેર કર્યું ત્યારે ફ્રેંકલિને શાંતિના સંગઠન માટેનો નિબંધ રજૂ કર્યો. પાછલા વર્ષોમાં વાતચીત દરમિયાન ફ્રેંકલિન આ પહેલી બેઠક હરીફાઈમાં પોતે રજૂ કરેલી શાંતિની યોજનાનો ઉલ્લેખ કરતા હતા. હું માનું છું કે એ યોજનામાં તેમણે જે વિચારો રજૂ કર્યા હતા તે તેઓ કદી ભૂલ્યા નહતા. પાછળનાં વર્ષોમાં આ યોજનાની ભૂમિકા પર જ તેમણે વિશ્વશાંતિ માટેની ખીંછ યોજનાઓ ધડી હતી. તેમની મૂળ યોજનાનું ધ્યેય, પ્રગતિસંધની કાર્યવાહી દરમિયાન પ્રગટ થયેલી ખામીઓનો ઉપાય રજૂ કરવાનું હતું; પાછળથી નવી વિચાર સરણી સાથે તેમણે આ ખગડો છેલ્લામાં છેલ્લી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ બનાવ્યો હતો.

૧૯૨૪ થી ૧૯૨૮ સુધી, બાળકશ્રવાની અસરમાંથી પોતે કેટલા પ્રમાણમાં મુક્ત થઈ શકે તે સીધી મઠવામાં પોતાના સમયનો ધણો ખરો ભાગ ફ્રેંકલિને રોક્યો હતો. અમે ૧૯૨૧ માં જ્યારે કેમ્પોમેસે ખાતે હતાં, ત્યારે એ રોગનો હુમલો તેમના પર થયો હતો અને તેમના હાથ, તથા તેમના પગ પર અમુક અંશે લકવાની અસર થઈ હતી. પાછળથી હાથનો ઉપયોગ તેઓ સંપૂર્ણ રીતે કરી શક્યા હતા અને તથા બાવડનો તેઓ સતત ઉપયોગ કરતા હોવાથી તે ધણાં

મજાનુ યયાં હતાં; પરંતુ તેમના પગ છેવટ સુધી નિરુપયોગી જ રહ્યા.

ધીમે ધીમે કસ્ટરથી તથા બેસ પહેરીને તેઓ ચાલના યયા. પહેલાં લાકડાની ઘોડી સાથે અને પાછળથી કોઈના ટેકા લઈને લાકડી સાથે તેઓ ચાલવા લાગ્યા. પહેલાં તેમને ભારે બેસને ઉપયોગ કરવો પડતો હતો, પાછળથી હળવી બેસેા જનાવવામાં આવી હતી. પરંતુ શેષ જીંદગી દરમ્યાન બેસ વિના અને કોઈની મદદ સિવાય તેઓ ચાલી કે જિભા રહી શક્યા નહિ, એકે તેઓ તરી શકતા અને પાણીમાં પોણા રમી શકતા.

પોતાના પિતાને એક ક્રિયાશીલ માણસ તરીકે હંમેશાં જાણવા જતાં, આ ખીમારીથી આવી પડેલી તેમની મર્યાદાઓ અમારાં બાળકોએ જે સંપૂર્ણ સ્વાભાવિકતાથી સ્વીકારી લીધી તે, આ મર્યાદાઓ સ્વીકારવામાં તેમને પોતાને પણ ખુબજ મદદરૂપ બની એમ હું માનું છું. બહારની એટલી બધી બાબતોમા તેઓ રસ લેતા હતા કે તેઓ હંમેશાં પ્રત્ય રહેતા હતા અને જીવનભર તેમણે કદી પણ કંટાળો અનુભવ્યો ન હતો.

તેમની ખીમારીની મારા પર કેવી અસર થતી એમ જાણીએ મને ઘણી વખત પૂછ્યું છે. ખરું કહું તો, મારી લાગણીઓનું પ્રયત્ન કરવા હું ક્યારેય અટકી નથી. ઘર તથા બાળકો સંભાળવા માટે અને બહુ કામકાજ સરળતાપૂર્વક ચાલુ રાખવા માટે એટલું બહુ કામ કરવાનું હતું કે મારા પ્રત્યાધાતો વિષે વિચાર કરવાનો મને કદી સમય મળ્યો ન હતો. હું એક પછી એક દિવસો પસાર કરતી જતી અને મારાથી બને એટલી સારી રીતે જીવનનો માર્ગ દાખતી જતી હતી.

ફ્રેંકલિન ૧૯૨૪ ની વસંત ઋતુમાં પહેલીવાર વોર્મનિબ્રગ ગયા. તે વખતે વોર્મનિબ્રગ દક્ષિણનું એક તદ્દન સામાન્ય હવા ખાવાનું સ્થળ હતું. એક વખત તેની જાહેજલાલી હતી, તરવાનો હોજ એ આ સ્થળની એક માત્ર સરસ વસ્તુ હતી. રેડ ઈન્ડિયનોના વખતથી આ ઝરા જાણીતા હતા. તેઓ જ્યારે સામસામે લડતા હ્યારે પણ આ વિસ્તારમાં શાંતિ જાળવતા; કારણકે આ ઝરાના પાણીમાં ચમત્કારિક શક્તિ છે એમ તેઓ

માનતા. હવે આ પાણી માટે રોગો ફર કરવાની ચમત્કારિક શક્તિનો દાવો કરવામાં આવતો નથી, પરંતુ આ પાણીની ચેતનશક્તિ અને ઉષ્ણતાના કારણે થાક્યા વિના કે શરદીનો ભોગ બન્યા વિના લાંબા વખત સુધી તેમાં તરવાનું શક્ય છે. મારા પતિને આ સ્થળ તરત જ ગમી ગયું અને તેમની માતા પરના પત્રોમાં તેનું ઉત્સાહભર્યું વર્ણન તેમણે કર્યું હતું.

ઉત્તરના કેટલાક ભાગોની જેમ દક્ષિણમાં પણ ઘણાખરા માણસો માટે જીવન બહુ જ મુશ્કેલીભર્યું અને કંગાળ હતું, એ જોઈને મને નિરાશા થઈ. એ સ્થળે રહીને ઘણા માણસોને મોટો ફાયદો થયો હતો તે જાણવા છતાં, ત્યાં રહેવામાં મારા પતિને જોડેલા આનંદ આવતો તેટલો ખરી રીતે મને કદી પણ આવ્યો ન હતો. એ સ્થળમાંથી તેમને આટલો આનંદ અને સંતોષ મળતા હતાં એ માટે હું આભારી હતી; પરંતુ ત્યાં ધર રાખવાનું મને કદી ગમ્યું ન હતું.

૧૮ આમ છતાં વોર્મસ્ટ્રિંગ એક સુંદર સ્થળ હતું અને દર્દીઓમાં અદ્ભુત જીવંતી જોવામાં આવતો હતો.

ગમે હમેશા દૂરો લાગતો એમાથી કેટલાક સ્ટ્રેચ પડે હતા, કેટલાક પૈઝવાળી ખુરશીમા બેસે હતા અને કેટલાક લાખાની ધોડીના આધારે ચાલના હતા કેટલાકને લાજ થવાની આચા હતી અને ધણુને ઇદગીભરે અપગ નેહુ પડે તેમ હતુ, છતા તે સાચે તો બધા આનંદમા હતા

જગનમા અને ડુંગરાઓની ઉપર તથા નીચે થઈને જતા રમના ધોડેસવારી માટે મરસ હતા હું પછેના તો હમેશા બન્ને પગ એક બાજુએ ગાખીને જ ધોડેસવારી કરતી એટલે પુરોની જેમ ધોડેસવારી કરવા નેહરો વિશ્વાસ મેળવતા અને ઘણો વખત લાગ્યો મારે ધોડેસવારી શરૂઆતથી જ શીખતી પડે તેમ ન હતુ, છતા પછુ ધોડા પડે હુ ખેસી શખીશ અને તેના પર અકુશ પછુ રાખી શકીશ એમ લાગવા નેટની હિમત મારે દેણુ મેળવનાની હતી પરંતુ આખરે તો ધોડેસવારી મારા મારે એક મોજ સમાન થઈ પડી હતી અને કેટલાક વર્ષો સુધી હાઈપાઈમા તથા વોરિંગનમા મે તેનો આનંદ ભોગવ્યો હતો

વોર્મિંગિંગ્સ ખાતે શરૂઆતમા ફ્રેન્ચિસમા મંત્રી તમારી બીઉમા મારા જતા વધુ સમય લાગી શકતા હતા, મારા ચા બાળકો અના, ઇલિન, ફ્રેન્ચિસ જુનિયર અને જોન અમારા ન્યૂયોર્ક શહેર ખાતેના મિત્રમા અથવા હાઈપાઈમા મારા સાસુ પાસે રહીને અભ્યાસ કરતા હતા વળી હું કેટલીક રાજદ્વારી પ્રવૃત્તિ પછુ ચનાવી રહી હતી હુઈ હોવ ફરીથી મારા પતિના મંત્રી અને મદદનીશ બન્યા હતા અને મદદશે તેની પ્રેરણાથી જ મારુ આ રાજદ્વારી કાર્ય થતુ હતુ

નુધ વોર્મિંગિંગ્સ ખાતે ક્વચિત્, અચિત્ જતા પરંતુ ન્યૂયોર્કમા તેઓ અવિરત મમની ગયા હતા હું માતુ હુ કે તેમણે ક્યારનુ પોતાના મન સાથે નહીં રી લીધુ હતુ કે મારા પતિ કોઈ દિવસ ફરી પાછા રાજ રણુમા પ્રવેશ કરશે એટલે પોતાની યોજના તેમણે એ મુજબ ઘડી હતી અને જે કાર્ય હિપયોગી થશે એમ તેમને લાગતુ તેની પાસેથી કામ નહાતા

ફેકલિને ગજઠારણુમા ફરીથી સક્રિય ભાગ લેવાનું રાફ ક્યું એ પહેલાના આ વર્ષો દરમ્યાન, ફેકલિનને રસ પડે એ માટે કેટલીક વસ્તુઓ મેં લુઈ હોવાની સૂચનાથી ક્ષી હતી. મારી પ્રવૃત્તિઓ માટે લુઈને બહુ ગળીજી હતી એટલા માટે નહિ, પરંતુ ગજઠારણુમા ફેકલિનને ગસ જાગવી રાખે તેવા માણસોને અમારે હો જોનાવવાનું મારા માટે શક્ય બનશે એવી લુઈની માન્યતાના કારણે મને ડેમોક્રેટિક સ્ટેટ કમિટિના મહિલા વિભાગમા ધોંનવામા આવી

મારુ મુખ્ય કામ અમારુ કામ માટે નાણા જિભા કરવાનું હતુ દલુ પશુ મને લાગે છે કે એ કામ મહત્વનું હતુ, કારણ કે મહિલા વિભાગ પાસે તેના પોતાના નાણા હોય તો તે પોતાની યોજનાઓ ધરી શકે અને તેના અમલ કરી શકે મેં જોયું છે કે સ્ત્રીઓને જે કામ કરવાનું હોય છે તે કેટલીક વખત નાજ્યની કમિટિના મુખ્ય માણસોને બહુ મહત્વનું લાગતું નથી પ્રમિગીના ઉપપ્રમુખ તરીકે કામ કરીને મહિલા વિભાગ માટે નાણા જિભા કરવા ઉપરાંત ચૂટણીની ઝુબેશો વચ્ચે સ્ત્રીઓ તથા યુવાન વર્ગનો ગસ જાગતુ મેં તેવા રીડયો ગર્થક્રમો પર પશુ હું કામ કરતી પાછગથી લુઈ હોવાની મદદથી હું એક નાનકડા માસિનું સપાદન પશુ કરતી હતી એમદરે ડેમોક્રેટિક સ્ટેટ પ્રમિગીના મહિલા વિભાગમા મેં ૭ વર્ષ કામ કર્યું હતુ

ગાજ્યની એ ઝુબેશોમા અમે બધા સખ્ત મહેનત કરતા સગવળ એ મુખ્યત્વે મારુ કામ હતુ અને નુઈની મદદથી કેટલાક ઉત્તમ પ્રચાર સ્ટેટિ અમે વહેતા મૂન્યા હતા એમ હું માનુ છુ દાખના તરીકે ૧૯૨૪ની ચૂટણી ઝુબેશોમા માર પિતગઈ લાઈ ચિયોડોર રૂઝવેલ્ડ જુનિયર જે લાડીમ સગમરમા, પહેલા નૌનખાતાના મદ નીચ તરીકે કામ કરી ચૂન્યા હતા, તેની સામે આલ્ફ્રેડ ઈ સ્મિથ જિભા રજા હતા તે વખતે “ટીપોટ ડોમ” નામનુ એમ નફરું—કે જેની સાથે ચિયોડોર રૂઝવેલ્ડને વઈ જ સનધ ન હતો—તેના કાણે લારે ઉત્તેજના દેનાઈ હતી, એમદે આ કિસ્સામાથી લાજ ઉઘાડીને અમે એમ મોગર પડે એવી ગચના

કરી કે જાણે ચઢાની ફિટલીમાંથી વરાળ નીકળતી હોય; ગવનરપદ માટેના રિપબ્લીકન ઉમેદવાર જ્યાં ;જ્યાં ગયા ત્યાં પ્રવાસ કરી રહેલા મોડરેના સરઘસના મોખરે આવી રીતની રચનાવાળી મોટર રહેતી.

મારે ભાષણો કરતાં શીખી જવું એવો પણ લુઈનો આમદ હતો; જ્યારે મારું ભાષણ હોય ત્યારે તે આવીને પાછલી દરોળમાં બેસવા અને પાછળથી મારી ક્યાં ક્યાં ભૂલ થઈ હતી તે મને જણાવતા. એક વખત મારા ભાષણના અમુક ભાગ પર આવતાં હું શા માટે હસી હતી એ તેમણે મને પૂછ્યું. મેં તેને કહ્યું, “હું હસી હતી એવો મને ખ્યાલ પણ નથી. હસવાનું કંઈ કારણ પણ ન હતું.” લુઈએ જવાબ આપ્યો, “હસવાનું કંઈ કારણ ન હતું એ હું જાણું છું. એટલે જ હું પૂછું છું કે એ મૂર્ખાઈ ભૂલું ખી...ખી...ખી તમે શા માટે છું?”

ભાષણો કરવાનું શા માટે જરૂરી હતું એ તે વખતે મને સમજાતું નહિ અને તે વખતે મારા માટે આ એક દુઃખદાયક ક્રિયા થઈ પડતી. હવે હું જોઈ શકું છું કે આ રીતે હું પાર્ટીને ઉપયોગી બનતાં ન શીખું, તો કાંઈ પણ નેતા મને ખાસ મદત્ત આપે નહિ એમ લુઈને લાગતું હતું.

ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં જોનો વિકાસ થઈ શકે અને ખેતી હોડીને શહેરોમાં જવા ઈચ્છતા યુવાનોને તેમ કરતાં અટકાવે તેવું કામ આપી શકાય એવો કંઈકે ઉદ્યોગ શોધી કાઢવામા મારા પતિ બહુ જ રસ લેતા હતા. ખેતરોમાં જ્યારે કામ ન હોય ત્યારે એ યુવાનોને સારી આવક ધાપ તેવું ઔદ્યોગિક કામ આપવાથી પ્રગતિમાન સક્રિય યુવાનોના જૂથને સતત કામ કરતા રાખી શકાશે અને અમારા વિસ્તારમાં ખેતીના વિકાસનું ધોરણ ઉંચું બનાવી શકાશે એમ તેઓ માનતા હતા.

વરમાઉન્ટના એક નાનકડા સમાજની વાત ફ્રેંકલિને સાંભળી હતી. આ લોકોને પોતાના ઘરબાર અને ગામડા પર પ્રેમ હતો, પરંતુ ખેતી પર તેઓ યુનિયન કરી શકતા નહિ. એક સાહસિક શહેરી થોડા વખત માટે ત્યાં જઈ આવ્યો અને પાછા આવીને તેણે એવી સૂચના કરી કે

એ વિસ્તારમાં ચોક્કસ પ્રાગ્નુ લાકડું થાય છે, તેનો ઉપયોગ કોઈક ઉદ્યોગ માટે કરવા જોઈએ. એ લોકોએ ત્યાં એક નાનકડા કારખાનાની સ્થાપના કરી. કારખાનામાં સિયાળાના મહિનાઓ દરમિયાન લાકડાના હાથા અને લાકડાની એરી ખીજ નાની વસ્તુઓ બનાવવામાં આવતી હતી અને એક મોટા ઉત્પાદક દ્વારા તેને વેચાણ માટે મોકલવામાં આવતી હતી. આરી લાકડાની વસ્તુઓનું મોટા પ્રમાણમાં ઉત્પાદન કરીને એ લોકોએ તેમનું જીવન ધોગ્ય જિંદગી બનાવ્યું અને પોતાનાં પ્રિય ખેતરો અને ઘરખાર તેમને છોડવા ન પડ્યા.

આ પ્રયોગની વાત સાલળીને અમારા પાડોશમાં પણ આવા પ્રકારનું કંઈક થઈ શકે તેમ છે કે નહિ તે શોધી કાઢવા માટે માગ પતિ બહુ જ ઉત્સુક હતા. જર્મન માટે તેમને ભારે મહોબ્બત હતી અને તેની ખીનવણી થાય એમ ઈચ્છતા હતા, પરંતુ તેમને એ વાતનો ખ્યાલ હતો કે અમારી આસપાસના ધણા ખેડૂતોને પોતાના યુવાન પુત્રોને ખેતી પર જ ટકાવી રાખવામાં બહુ મુશ્કેલી પડતી હતી, કારણ કે સખત મહેનતનો બદલો બહુ જ નજીવો મળતો હતો એટલે નજીકના યુવાનોની તાર્બીય અને રોજગાર માટેના અમારા સાહસમાં તેઓ રસ લેતા હતા. અનબત્ત, અમારે કેટલાક નિબળાત કારીગરો રાખવાની જરૂર હતી અને સારા નસીમે કેટલાક ઈટાલિયન અને નોર્વેજિયન કારીગરોના વશજોને એ કામ માટે અમે મેળવી શક્યા.

દુકાનમાં અમે તરત જ જોઈ શક્યા કે ખેતરમાં મેળવી શકાય તેના કરતા વધુ નાણાં જેમાં મળે એવું કામ શીખી શીધા પછી યુવાનો ખેતીના જીવનની દરકાર કરતા નહિ અને નવા ઉદ્યોગમાં કામના નિયમિત કલાકો અને સારા પગારનો જે લાભ મળતો તે છોડી દેવાની તેમને ઈચ્છા થતી નહિ એ વાત સાચી છે કે મદીના વર્ષો દરમિયાન, જ્યારે ઔદ્યોગિક કામ મેળવવામાં મુશ્કેલી પડતી ત્યારે, શહેરમાંથી ધણા કારીગરો ખેતરોમાં કામ કરવા પાછા ફર્યા હતા; પરંતુ કારખાનામાં કે ખીજ ઉદ્યોગ દુનરોમાં કામ મળવા લાગ્યું કે તરત જ યુવાનો ઓગા

શ્રમવાળા અને વધુ આવડવાળા જીવનમાં પાછા ફર્યા. આમાં તેમની પત્નીઓનું તેમને સામાન્ય રીતે ઉત્તેજન મળતું, કારણ કે ખેતીનું જીવન પોતાને માટે તેમ જ પોતાના પતિઓ માટે પરિશ્રમ ભર્યું છે એમ તેમને લાગતું.

મદીના શરૂઆતના વર્ષો દરમિયાન જ્યારે લોકો માટે રાજગાર એ બહુ જ મહત્વની વસ્તુ હતી ત્યારે અમે કારખાનું ચાલુ જ રાખ્યું હતું.

૧૯૨૮ ની વસંત ઋતુમાં ડેમોક્રેટિક પક્ષ તરફથી પ્રમુખપદના ઉમેદવાર તરીકે ગવર્નર સ્થિતિની પસંદગી થશે એમ જ્યારે લાગ્યું ત્યારે આખા રાજ્યમાં જુએજ અસાવવા માટે સ્ત્રીઓનો વિભાગ સજાળવાનું કામ શ્રીમતી બેલ મોસ્કોવીત્સે મને સોંપ્યું.

એ વર્ષના જૂન માસમાં અમારા પુત્ર ઇલિયટ સાથે મારા પતિ હાઉસ્ટનમાં મળેલા ડેમોક્રેટિક ગૃહીય સમેલનમાં ગયા હતા. ટેક્સાસ પ્રદેશની ગરમી તેઓ સારી રીતે સહન કરી શક્યા અને આટલું સ્થિતિને ઉમેદવાર તરીકે પસંદ કરાવવામાં પોતે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે એની લાગણી સાથે હર્ષપૂર્વક હાઈડપાર્ક પાઠા ફર્યા ત્યારે મને ઘણી નિરાશ થઈ.

ગવર્નર સ્થિતિના કાર્યક્રમના કારણે ફ્રેંકલિન અને હું લાખા વખતથી તેને રાજકીય રીતે ટેકા આપતા આવ્યા હતા, અમે માનતા હતા કે તેઓ સામાન્ય નરનારીઓનું કંપાણું દરવા માગે છે ન્યૂયૉર્ક શહેરમાં ૧૯૧૧ માં લાગેલી ત્રિકાળી આગ પછી ગવર્નર સ્થિતિ અમારા ગળયમાં ફેક્ટરીના કાયદામાં સુધારા કરવા માટે કેવા પ્રયાસ કર્યા હતા એ ફ્રેંકલિનને યાદ હતું એ આગ એક ગરજનાક આકત સમી નીવડી હતી અને આગ લાગતી વખતે ફેક્ટરીમાંથી બહાર નીકળી જવાના માર્ગો તથા આગ સામેના ગદાણના અભાવે સ્ત્રીઓ અને બાળાઓની એક મોટી સંખ્યા બળીને મરણ પામી હતી.

ગવર્નર સ્થિતિ પોતાના જીવનનો ધણોખરો સમય એક જ રાજ્યમાં અને લગભગ એક શહેરમાં પસાર કર્યો હોવાથી તેમનામાં

કેટલીક બેજુપો હતી, આમ છતાં અમને લાગતું હતું કે તેઓ લોકોની
જરૂરિયાતો સમજતા હતા, અને તેમની પ્રમાણિત વિશે અમને
ઠી રીતે હતી જ નહિ તેની યાદશક્તિ અદ્ભુત હતી અને
ચૂંટણીની લડત દરમિયાન ખાસ રીતે તેમના પોતાના રાજ્યમાં લોકોને
કંઈ પણ કહેવાની તેમની પદ્ધતિ અત્યંત અસરકારક હતી.

ચૂંટણીની વખતે જાણીતા કામ કરી શકે એમ ફ્રેન્ચને લાગતું
ન હતું, પરંતુ તેઓ અવારનવાર ઓફિસમાં આવતા, વડતલી યોજના
ધરા માટેની સમાવેશમાં બેસતા અને કેટલીક વખત લાપલોઝ હોતા
વડા મથક ખાતે પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે બધા વખત હાજર રહેવાનું
મમ તેમણે ખુબ હોવાને સોંપ્યું હતું.

લાપલોઝ જવાનો પ્રસંગ હતો પણ મારા માટે એક દિવસની જોડા
થઈ પડતો હતો, એટલે સામાન્ય રીતે એમ માનવામાં આવતું કે મારા
કામ કાર્યાલયની વ્યવસ્થા સલામતવાનું, પત્રવ્યવહાર પર ધ્યાન આપવાનું,
આ મુનાકાતીઓનો સંકાર કરવાનું, વખતોમાં માટેની વિનંતિ અંગે
મત્રણા કરવાનું અને આમ સામાન્ય રીતે ઉપયોગી થઈ પડવાનું હતું.
એક બે વખત વડતાઓ છેત્ની થઈએ આની ન તમા ત્યારે મારે
તેમનું સ્થાન લેવા માટે કાર્યાલયની બહાર દૂર નુસારીએ જવું પડ્યું હતું.

હું શાળામાં શિક્ષણનું મર્થ કરતી હોવા છતાં અને ન્યૂયોર્કમાં
ચૂંટણીની લડતના વડા મથકમાં મમ મૂકી હોવા છતાં, એ વર્ષની
પાનખર ઋતુમાં રોચેસ્ટરમાં મને ન્યૂયોર્ક ગયાના ડેમોક્રેટિક સમેલનમાં
મે હાજરી આપી હતી આ વાતનો ઉલ્લેખ હું એટલા માટે કરું છું કે
મારા પતિને છેવટે ગવર્નરપદ માટે ઊભા રહેવા કેવી રીતે સમજાવવામાં
આવ્યા તેની વાત મને જે રીતે યાદ છે તે રીતે હું અહીં રજૂ કરવા
માગું છું.

ઉમેદવારોની આખરી પસંદગી થયા પહેલાંની બપોરે ડેમોક્રેટિક
મિટિંગમાં એકબેન બેન જે ગ્રેકોળ અને ગવર્નર સ્થિત મને વાત
કરવા માટે બોલાવી મને એથી આશ્ચર્ય ન થયું મારું મા. પતિ

હિમેશ્વાર તરીકે બહાર પડે એવી સ્થિતિની ઈચ્છા છે એમ મેં સાંભળ્યું હતું, પરંતુ હું જાણતી હતી કે વોર્મસ્ટ્રોંગ ખાતે પોતાના ઉપચાર ચાતુ ગમ્યા બાદ એમ ફેંકલિનને લાગતું હતું. આ જન્મે ગૃહસ્થો સાથેની વાત પગથી મને જાણવા મળ્યું કે ફેંકલિનને બહાર પાડવા માટે તેઓ બહુ જ ઉત્સુક હતા અને મને પૂછ્યું કે “એથી તેમની તબિયત પર ખરેખરી અસર થશે એમ તમને લાગે છે?” મેં તેમને કહ્યું કે, “હું કહી શકતી નથી, મને કહેવામાં આવ્યું છે કે ફેંકલિન જો વોર્મસ્ટ્રોંગ ખાતે તેમની ડસગત અને તંત્રવાનુ ચાતુ ગમે તો તેમની સ્થિતિ કદાચ મુઘરે એમ ડૉક્ટરોને લાગે છે.” માગ પતિએ પોતે એક વખત હસતા હસતાં કહ્યું હતું કે જો તેઓ પોતે લાખી મુક્ત મુધી શવશે, તો ફરીથી કદાચ ચાલી શકશે, પરંતુ તેમની પ્રગતિ ઘણી ધીમી હતી અને હવે વધુ મુઘારો કેટલોક થઈ શકે એ વિષે મને પણ શંકા હતી.

ગવર્નર સ્થિતિ અને શ્રી ગ્રંથકાળ એ જન્મેએ ભાગ્યપૂર્વક જણાવ્યું કે ફેંકલિનની તબિયતને હાની પહોંચે એવું કંઈ તેઓ કરવા માગતા નથી પરંતુ માત્ર તબિયતના કાગળે નહિ પણ ખીન્ન કાગળોથી તેઓ સમતિ આપતા ન હોય તો એ કાગળો તેઓ જાણવા માગે છે. મેં કહ્યું કે બીજા કોઈ કાગળો અમાહિના હોય એમ હું માનતી નથી અને મને લાગે છે કે તબિયતમાં વધુ મુઘારો કરવા માટેની શક્યતા અજાણવા જેવી છે એમ ફેંકલિન માને છે.

છેવટે, ગવર્નર સ્થિતિ, શ્રી ગ્રંથકાળ અને હું, અમે ત્રણેએ પરિસ્થિતિ પર મતભેદ કર્યા પછી, તેમણે મને પૂછ્યું કે, “તમે ડૉક્ટરને ફોન પર બોલાવીને ગવર્નર પદ માટે બહાર પાડવા સમજાવશો કે?” હું ફેંકલિન ફાઉન્ડેશન ખાતે પાછા ફર્યા બાદ તેમને ટેલિફોન પર હું બોલાવી શકી તેમણે મને દેખીતા આનંદ સાથે કહ્યું કે તેમણે આખો દિવસ ટેલિફોનથી દૂર રહેવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો અને હું પોતે ટેલિફોન પર બોલવાની ન હોત તો તેમણે જવાબ આપ્યો ન હોત. મારી પાસે જોરો સમય બાકી રહ્યો હતો તેટલા

સમયમા હું તેમને માત્ર એવું જ કહી શકી કે “શ્રી નોકાળ અને ગવર્નર સ્મિથની વિનંતિથી મેં ફેરન કર્યો છે અને મારે દન પાવવાની હોવાથી હવે હું તમને સ્મિથના લાયકા ઉપર ઘણું છું” એ પત્રી હું દોડી ગઈ મારો સામાન એમ્પોડના મારે અને દન પાવવા મારે હું ઓરડામાંથી બહાર દોડી જતી હતી તે વખતે ઓનાથેના સ્મિથના શબ્દો “હ-હો ફેન્ડ” હજી પણ જાણે મારા મનમાં ચૂંચ્યા ને છે મારા પતિને છેવટે ગવર્નર પદ મારે બાગ પવા સમજવવામાં આવ્યા હતા એ સમાચાર મેં ખીજા દિવસનું અખબાર જોયું ત્યારે જ જાણી શકી તેમના આ નિર્ણય મારે તેમને ખેદ થયો હતો કે નહિ એ વિશે પાછળથી તેમને મેં કંઈ પણ કહના સાબત્યા નથી એ વખત નિર્ણય પાં પત્રી, ખીજા કોઈ પણ સમ્પનાનો તેમણે વિચાર જ કર્યો ન હતો

એકદરે ગવર્નર પદ મારેની ૧૮૨૮ની લગત વિશે બહુ થોડું જાણતી હતી મેં ડેપુટી કમિશનર પક્ષની ઓફિસમાં ગમ પવાનું શરૂ કર્યું હોવાથી ફેં નિનને લાગ્યું કે ત્યાજ મમ આનુ ગણવાની મારી ફેરન હતી અને એ મમમાં મારો ધણોખરો સમય જતો અગત્યવાર હું તેમને સાબતવા જતી અને તેમણે ગણપણમાં જરૂર આદેશન જમા યુ હતું ગવર્નર સ્મિથ ને પ્રત્યક્ષ મારેની ચૂંટણીમાં ટારી જાય તો ગવર્નર નગીકેની ચૂંટણીમાં પોતાને વિજય મેળશે એવી, મારા માનવા પ્રમાણે ફેંકેનિનને આશા ન હતી અને ચૂંટણીના દિવસે મોટી રાત્રે અમે વડામથકમાંથી બહાર ની બ્યા ત્યાગે પણ પરિણામ હતું અચોક્કસ હતું ખીજા દિવસે સવારે, છેવડના આજ્ઞા બહાર પડ્યા ત્યારે મારા પતિ મહુજ સાકડી બહુમતીથી ચૂંટાયા હતા માનુ છું કે ન્યૂથોમ ગણપમાં ગવર્નર સ્મિથનું જગ્યા ખીજાન હોવા જતા તેમનો પાછા અને પોતાનો વિજય થયો એ વસ્તુ મનન અગત્ય રૂપ છે એમ ફેંકેલિનને લાગુ હતું

રાજ્યનો વલિવ કૈની ગીતે ચતાવનો જોઈએ એ વિશે ફેંકેલિન

બહુ જ સ્પષ્ટ વિચારો ધરાવતા હતા. ગવર્નર સ્મિથના તંત્રમાં જે પુનર્રચનાની યોજનાઓનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો તેનો તેમણે અભ્યાસ કર્યો અને હું માનું છું કે સ્મિથે જે જે કર્યું હતું તે બધાની તેમણે બહાલી આપી. પાછળથી ગાંધીય ધોરણે વિકાસ પામેલા ધ્યેયો પ્રત્યેનું તેમનું વલણ, ગાંધીના પ્રશ્નો પ્રત્યેની કાર્યપદ્ધતિમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. દાખલ તરીકે વૃદ્ધાવસ્થાના ચેન્શનો મારેની યોજના તેમણે આગળ ધપાવી હતી.

ગવર્નર તરીકે ફે કલિને કામદાર પ્રત્યેના ગૃહ બતાવ્યો હતો અને નામદારોના અધિકારોમાં પણ તેઓ માનતા હતા. માલિકોના અધિકારો જોડે જ લક્ષ નામદારોના અવિચારો પર આપતું જોઈએ એમ તેઓ માનતા, અને જ્યારે મુશ્કેલીભર્યો સમય આવ્યો ત્યારે, હોકો પ્રત્યે સરકારની જવાબદારી છે એવા સિદ્ધાંતનો રાજ્યના ગવર્નરશ્રીમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. કામદારોને વધુ પડતી સત્તા આપનારો આક્ષેપ ફે કલિન પર મૂકવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેમણે માત્ર મૂડી અને મજૂરીની સત્તા સંખ્યા બનાવવાના પ્રયાસ કર્યા હતા. ઇતિહાસના ગાઠ અભ્યાસી તરીકે તેઓ જાણતા હતા કે આગળના મરોબારસ્ટનોમાં મૂડીનાદની સત્તા કેટલી વિશાળ અને અમાધિત હતી.

જમીનની જાળવણી અને જમીનની પેદાશમાં તેઓ ખાસ અગત્ય રાખતા, પરંતુ ગાંધીના વહીવટી વડા તરીકેના તેમના અનુભવના ધોરણે પાણીનો પ્રશ્ન, રેલ ઇન્ડિયનોનો પ્રશ્ન, વાહનવ્યવહાર, કેનરણી તથા ગહત અને સામાન્ય લિનના પ્રશ્ના વગેરેમાં પણ રસ લેવાની તેમને પ્રેરણા મળી હતી. આ બધા ધ્યેયો તથા એ વિષેની તેમની સમજણ પ્રમુખપદના વર્ષો દરમિયાન વિકાસ પામ્યા હતા પ્રમુખ તથા પહેલા તેમણે વ્યાપક પ્રવાસ કરેલા હોવાથી દેશના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં કેટલા જુદા જુદા પ્રશ્નો છે એ તેઓ જાણતા હતા. આગામી વર્ષો મારેની આ બધી ઉત્તમ તૈયારી હતી.

સહકારી હોદ્દાપર આવ્યા પછી, ફેલિનમાં રાજકીય ગૃહ અને

મહત્વાકાંક્ષા પાછા જામત થયા. મને ખાત્રી છે કે ગજગણુમા પોતે ફરીથી સક્રિય લાગ લઈ શકે છે એમ જ્યારે તેમણે જોયું, ત્યારે નવો હોદ્દો મેળવવામા તેઓ લડતના કેવળ ગજકીય સ્વરૂપમા જ સતોષ લેવા લાગ્યા. પહેલા ગજનના, પછી ગજૂના અને છેવટે આખી દુનિયાના લોકો માટે ગજકીય કાર્યો દ્વારા સાચો લાભ મેળવવા માટેની ઇચ્છાથી, તેમની મહત્વાકાંક્ષા અને રાજકારણના વિજ્ઞાનના ઉપભોગને જુદા પાડવાનું મુશ્કેલ છે. ધ્યેયો માટેની જરૂરિયાત અભોગના કારણે વધતી ગઈ તેમ તેમ ધ્યેયો પણ વિકાસ પામતા ગયા અને સમય પસાર થતો ગયો તેમ તેમ ક્ષિતિજ વિશાળ બનતું ગયું; એક ગજૂ તરીકે દુનિયા આપણા પર આધાર ગણે એવી સ્થિતિમા આપણે આવી પહોંચ્યા.

આત્મની (ન્યૂયોર્ક ગજનગર) મા થયેલ કામ, ભાવિ ગર્વ માટેની પશ્ચાદ્ભૂતિ તરીકે અનસ્ય અમુલ્ય હતું. જે ધાર્મીય જૂથોમા તેમનો રાજકીય ખૂદા દ્યુમતીમા હતો તેમની સાથે કામ જવાનો અનુભવ તેમને ત્યા મળ્યો. પાછળથી વોશિંગ્ટનમા મને ઘણી નખત એરી ઇચ્છા થતી કે આત્મનીમા ડેમોક્રેટિક ધાર્મીયો સાથે તેમણે કેળવણીના પ્રદેશમા જે જાતનું કાર્ય જુર્ય હતું તે વોશિંગ્ટનમા ડેમોક્રેટિક પક્ષની બહુમતી હોવા છતાં-ફરી શકનાનું તેમના માટે શક્ય બન્યું હોત તો કેનું સાક થાત!

આત્મની ખાતેના વર્ષોની છાયા ઘણી લાંબી હતી. પાછળ ગજકીય કાર્યક્રમનું સ્વરૂપ લેનાર ઘણા પ્રયોગોની અજમાયશ આ રાજ્યમા થઈ હતી. કોઈ પણ કાર્યક્રમનો ગજૂઆપી અમલ કરતા પહેલાં નાના પાયા પર તેનો પ્રયોગ કરવાની શક્યતા બને છે એ અમેરિકાના ૪૮ ગજ્યોની ગ્યનાનો મોટો લાભ છે એરી ફ્રેંકનિનની ગજકીય કિલગુરી હતી અને આ કિલગુરીનું વિવરણ કરતા મે તેમને ઘણી વખત સાલજ્યા હતા.

ગવર્નરપદના એ વર્ષો દરમિયાન મારું જીવન બન્યક હતું શિક્ષણની

કારદીર્ઘિમા મને પહેલી જ વાર એક જામ મળ્યું હતું કે જે હોડવા ઈચ્છતી ન હતી આના પગિણામે સ્કૂલના વેકેશનો સિવાયના સમયમાં દર અઠવાડિયે અમુક દિવસો ન્યૂયોર્ક સહરમા ગાળવાની યોજના મેં ધડી હતી હવે મને સમજાય છે કે મારા માટે આની યોજના કરવાનું મૂખર્ષિ બચું હતું, કાગળ કે ગવર્નરના પત્ની તરીકેના મારા સ્થાન સાથે સંબંધાયેલી બધી જવાબદારીઓ હું અદા રતી હોવા છતાં, સાચી મિનતા કરવાનો અથવા સત્તાવાર કાયદો સિવાય આપ્તનીના લોકો સાથે બહુ હળવામજણવાનો બહુ સમય મારા માટે ગઈતો નહિ

મારા પતિને નૌકાવિહારનો બારે શોખ હતો તેમના જાણવામાં આવ્યું કે નહેરૂ પરની સફર અથવા નિરીક્ષણ માટેની સફરમાં ગળ્યના અધિગીઓના ઉપયોગ માટે ન્યૂયોર્ક ગળ્ય પાસે માત્ર એક નાનકડી નૌકા જ છે આ હેતુ માટે ઉનાળા દરમિયાન તેમણે પોતે જ એ નૌકાનો ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય મ્યો ફ્રેક્લિનને આ નૌકાવિહાર બહુ આગમદાનક થઈ પડતા અને કેપ્ટન વખત અમે અમાગ ગતાનોને પણ અમારી સાથે લઈ જતા નિાગ પર રાજ્યની મોટી ગળ્યની પોલીસ સાથે અમારી પાછળ જ રહેતી દિવસે નાં હોડીને અમે રાજ્યની જુદીજુદી સસ્થાઓની નુનાકાત લેતા માગ માટે આ એક અમૂલ્ય તાલીમ હતી રાજ્યની જોડો, પાગનખાના અને અપગ બાળકો માટેની રોમ્પિંગોની મુલાકાત હું કોઈ કોઈ વખત લેતી પરંતુ કોઈ પણ સસ્થાના સત્યાનનમાં જોડા બિતરવાના અથવા તેના સાગ કે નરસા અગો જાણવાના છપાદાથી મેં ક્યાગેન આવી મુલાકાતો લીધી ન હતી

અમે જે સસ્થાની નુનાકાત લેતા તેના વડા સામાન્ય રીતે મારા પતિ સાથે મોટરમાં બેસના અને સસ્થાની આજુમાજુ ફરીને આ ન નવા મકાનોની જરૂર હતી અને તે માં બધાવી સમાય એ તેમને બતાવતા આ રીતે ગમ્યા વિષે ફ્રેક્લિન અગત માહિતી મેળવતા અને ધારાકીય નાણા સમિતિને તેઓ મળના ત્યારે એ માહિતી તેમને મદદ રૂપ થઈ પડતી

તેમને ચાતવામાં એની નુકસાની પડતી કે તેઓ સમ્માની અદ્ય
 જઈ રાખ્યા નહિ અને જગ્યાની તેની ઝટક, ખોનાક તથા તમીખી
 સલાળની દૃષ્ટિથી તેનું સચાનન એવી રીતે થતું હતું તેનો સાચો ખ્યાલ
 મેળવી શકતા નહિ । નગરિકણ અંગેનું આ દાર્ઢ સભાગી લેવાનું તેમણે
 મને જ્યુ અને પહેલા તો મારાં હેવાલો તેમને બહુજ અસતોષમગ્ન
 લાગતા સમ્માની મુનાકાતના દિવસે ગ્સોઈની કઈ કઈ વસ્તુઓ લખેલી
 હતી એ હું તેમને કહેતી ત્યારે તેઓ મને પૂછતા કે, “પણ જે
 ખાગક લખેલો હતો એજ ખો 12 મસ્થાના માણસોને મળે છે કે કેમ
 તેની તપાસ તમે કરી હતી કે?” એને લખેલી વાનીઓ પ્રમાણે જ
 ગ્સોઈ થાય છે કે કેમ તેની ખાનગી કરવા મેં રસોઈના વાસણો પધ
 નસોડામાં જઈને તપાસવાની મને ટેવ પડી, પથારીઓ વધારે પડતી
 નજીક થાય છે કે કેમ અને પથારીઓ વીંચી લઈને બાટમા મૂકવામાં
 આવે છે કે દિવસ દરમ્યાન બાગણા પાછળ મૂકી ગઈવામાં આવે છે
 તેની પણ તપાસ ગત્તા હુ રીખી ત્યારે પ્રત્યેનું દહીંઓનું વલણ
 તપ સતા પણ હું રીખી, અને આશ્વની ખાતેના અમાગ વર્ગે પૂરા
 થતા પહેલા રાજ્યની સમ્માઓ વિના હેવાલો ગજુ કવામાં હું ઊં
 નીક નિષ્ણાત મની ગઈ

માતા, ગવર્નની પત્ની અને શિક્ષ નગરિકના માગ પ્રતિભવ
 હવનમાં 6 મશગલ બની ગઈ અને ૧૯૩૦ ની ચૂંટણીની લડત સુધી
 તેમા ફેરફાર થવાના પ્રસંગો બહુજ ઓછા આવ્યા હતા ૧૯૩૦ ની
 લડત બહુજ સહેલી હતી અને તેમા ગવર્નની ચૂંટણી દરમ્યાન કોઈ
 પણ ડેમોક્રેટ મેળવેના વધુમા વધુ મતો ફેકરિને મેળવ્યા એથી
 કે જિતના બધા પક્ષમગને સતોષ થયો હતો એમ હું માનુ છું આ
 અંગેને નીધે બેવડા લાભ થયો, એક તો રાજ્યમા ફેરફારનું ચાલ
 મનજીવન થયું અને બીજું પ્રમુખપદ માટેના બાવિ હોમદવાર તરીકે પામુ
 તેમની મિતિ પ્રજા બની ભવિષ્યની આ ચકાસામાં મને ખાસ ગસ
 હતો ૫૦૦ તેમના ગજનીય પક્ષમગને તેમા બહુજ ગસ હતો

ચોતે પ્રમુખપદ માટે જિભા ગહેવાનો નિર્ણય ક્યારે કર્યો એ ફ્રેંકલિને મને કહ્યું ન હતું, પરંતુ હુઈ હોવ પાસેથી મેં જાણ્યું કે તેણે (હુઈએ) એ માટે નિર્ણય કર્યો હતો અને એ માટેની ભૂમિકા તૈયાર કરવા માટે તે ચોતાની રીતે કામ કરી રહ્યા હતા.

ડેમોક્રેટિક પક્ષનું સમેશન (કન્વેન્શન) મળે એ પહેલાની લડતની યોજના હુઈ હોવે તૈયાર કરી હતી. લડતની વ્યૂહરચના અને માણસોની પસંદગી મહદંશે તેમના પર જ છોડી દેવામાં આવ્યાં હતા અને તે જો કે ફ્રેંકલિન સાથે ચોતાની યોજનાઓ વિષે વાત કરતા ખગ, છતાં પણ આખી લડત પરનું પ્રભુત્વ અને તેની પાછળનું બેજીનું તેનું (હુઈનું) જ હતું. હુઈ ચોતાની સારીરિક શક્તિ અને ચોતાના દેખાવની મર્યાદાઓ જાણતા હતા અને તેઓ એ પણ જાણતા હતા કે જનતાની નજરથી દૂર પશ્ચાદભૂમિમાં ગહીને દોરીસંચાર કરવામાં જ તેમને મોજ આવતી હતી. આવી રીતની સત્તા તેમને યમતી અને આ સત્તા ચોતાના હાથમાં છે એમ થોડાક માણસો જાણે એવી તેમની ઈચ્છા હોવા છતાં, એકેદરે તેઓ પાંદા પાછળ જ ગહેવાનું પસંદ કરતા હતા.

સામાન્ય જી, પુરુષ અને બાળકનું જીવન સાફ બનાવવાના ચોતાના ધ્યેયમાંથી ફ્રેંકલિન ચોતાની સમગ્ર અરકિદી દરમ્યાન ક્યારેય પણ વિચલિત થયા ન હતા. આ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે હજારો સાધનોનો ઉપયોગ થતો, અનેક મુશ્કેલીઓ જીભી થતી, યોજનામાં ફેરફારો થતા, પરંતુ જે વર્ષ કરવાનું હતું તેના પાછળના હેતુ તરીકે તો આ ધ્યેય જ ગહેતું હોવે, મુદ્દ અટકાવવા માટે જ તેમના તમામ પ્રયત્નો છતાં મુદ્દ લડતુ જ પડ્યું, નારણ કે બનાવોની અવિગત કુએ બતાવી આપ્યું કે કેવળ મુદ્દથી જ ફ્રેંકલિનના નાશકરી શક્તિ. ચડ્ડીઓ પગના અત્યાચારો એ તો માત્ર શરૂઆત હતી; ફ્રેંકલિન નેતાઓથી જુદા પડતા સૌ કોઈને જે અત્યાચારો સહેવા પડત તેનું આ પ્રારંભિક ચિહ્ન હતું. એ ફ્રેંકલિન નેતાઓ સામે પત્થા લેવાયા ન હોત તો સામાન્ય માનની

માટેની તમામ સ્વતંત્રતાનો અંત આવ્યો હોત અને તેનો અંત આવવાની સાથે, ફ્રેંકલિન તથા લોકશાહી દેશોના બીજા બધા માણસો ને ધ્યેયમાં માનતા હતા તે પણ નાબૂદ થયાં હોત.

ફ્રેંકલિન હંમેશાં માનતા કે પોતે, લોકોના આદેશ પ્રમાણે વર્તવા માટે પસંદ કરેલું એક સાધન છે એમ પ્રમુખે માનવું જોઈએ, પરંતુ તેની સાથેસાથ તેણે એમ પણ માનવું જોઈએ કે પ્રમુખ તરીકે લોકોને પ્રકાશ અને માર્ગદર્શન આપવાની પણ તેની જવાબદારી છે. હું માનું છું કે ભારે કટોકટીમાં પોતાની શક્તિ અને ડહાપણ કરતાં ઉચ્ચ એવાં શક્તિ અને ડહાપણનું માર્ગદર્શન પોતાને મળે છે એમ ફ્રેંકલિનને લાગતું, કારણકે તેમની ધાર્મિક શ્રદ્ધા સરળ અને સીધી સાદી હતી. ફ્રેંકલિન જાણતા હતા કે એક વ્યક્તિ તરીકે અથવા બધા માણસો જેનો આશ્રય લેવા આવે એવા ડહાપણના પુવારા તરીકે પોતાને માનવાનું મૂર્ખતાભર્યું હતું; આમ છતાં છેવટના નિર્ણયો તેમને કરવાના હતા અને કેટલીક વખત આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શનમાં અધ્યા વિના આવા નિર્ણયો કરવાનું અશક્ય બની ગયું હોત.

ફ્રેંકલિન કરતાં સલામતીની વધુ લાવના આપણામાં જગારી શકે એવો બીજો કોઈ માણસ મેં જાણ્યો નથી; કારણ કે અમુક પ્રશ્નો! ઉકેલ લાવવાનું માણસ જાત માટે અશક્ય છે એમ મેં તેમને કહી કહેતા સાંભળ્યા નથી. તેઓ મુશ્કેલીઓનો સ્વીકાર કરતા અને ધણી વખત કહેતા કે તેઓ પોતે જો કે જવાબ જાણતા ન હતા, છતાં તેમને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે તેઓ કંઈક જવાબ હોવો જોઈએ અને કોઈક સ્થળે આનો જવાબ આપી શકે તેઓ માણસ મળવો જ જોઈએ તેમ જ પોતાની મેળે જ જવાબ શોધી શકાય અથવા બીજા કોઈ દ્વારા જવાબ મળી આવે ત્યાંસુધી જો માટેના પ્રયાસ ચાલુ રાખવા જ જોઈએ. પોતાની શક્યતા વિષે તેઓ કદી-વાત કરતા નહિ. જ્યારે તેઓ કોઈ યોજના તૈયાર કરતા હોય ત્યારે ઘણા માણસો સાથે મસઘટ કરના અને સાગમાં સારી સલાહ મેળવતા, પરંતુ એક વખત નિર્ણય કરી લીધો એટલે પછી

ચિંતા આપે તેઓ સમય પ્રમાણમાં નહિ.

ફેબ્રુઆરીની આ લાક્ષણિકતા હતી જીવનનો અર્થવા તે જીવન દરમિયાન ઉપસ્થિત થતા કોઈ પણ પ્રશ્નોના લાગણ્યપૂર્વક સામનો કરતા મે તેમને કદી જાણ્યા નથી અને તેમનું આ દિવસ લાંબું વનજી દેશના લોકોમાં પણ તેઓ ઘેરી રાખ્યા હતા એમ મને કેળવી વખત લાગ્યું છે પ્રમુખ તર્કિકના તેમના કારોબારન ત્રણ શરૂઆતના વર્ષો દરમિયાન મદીમાંથી મુક્ત થવામાં આ વસ્તુ તેમને મદદ રૂપ બની હોય એ સંપૂર્ણ રીતે શક્ય છે ફેબ્રુઆરી સાગી ગીતે જાણના હતા કે દુનિયાની ગ્રેહમાં શ્રેષ્ઠ નીતિ વડવા છતાં, જ્યાંસુધી લોકો પોતે જ એ નીતિનો અમલ રાખે ન બતાવે ત્યાંસુધી પોતે લોકોને મદીના પગમાંથી મુક્ત કરી શકશે નહિ પરંતુ લોકોની દિવસ અને શક્તિમાં તેમને વિશ્વાસ હતો અને તેમણે એ વિશ્વાસનો સરસ જવાબ વાળ્યો.

ગંભીર વિચારણા પૂરી થયા પછી અને નિર્ણયો લેવાઈ ગયા પછી વિનોદી બનવાની અને ગંભીર વસ્તુઓ પ્રત્યે પણ હળુ વનજી બતાવવાની શક્તિ વિના, મોટાં પણ માણસ અમેરિકાના પ્રમુખ તર્કિકને જામ લાખા વખત સુધી જી શકે કે કેમ એ વિષય મને યાદ છે મહાન જવાનમદારી ઉપાડી, તેનો અધીર ગયો અને છતાં જીવનનો આનંદ લેવો એ બધા માટે અનેક વિવિધ લક્ષણોનું મિશ્રણ જરૂરી છે દોષગીના અમલમાં આવું મિશ્રણ ન હોવાને લીધે આ જરૂરી છે.

અગત્ય દરિયાકાંઠાની લેતા, મારા પતિ પ્રમુખ બને એમ જુલુજીની ન હતી પરંતુ હું લોકો ગમી કે જે માણસ જાહેર જનમાં પડના છત્તી હોય અને નિર્ણય ગીતે એ માટે સુયોગ્ય હોય તેમને જાહેર જનની બહાર ગમવાનું અસમ્ય છે મારી આ કેરો સ્વાર્થી લાવના હતી અને આ વિષેના મારા વિચારો મેં તેમને દો જાણ્યા ન હતા મેં સૂચીની લગનમાં મીઠી ગીતે કામ કરું ન હતું, મારણ કે બીજાઓ એ કામ મારા પતા વધુ સાગી ગીતે જી શકે છે એમ હું માનતી હતી પરંતુ હું ધણા પ્રવાસમાં તેમની સાથે ગઈ હતી અને ફેબ્રુઆરીને જે મદદ

ફેઝ પોતે મૂળના અને એ ટાપુ ન્યા આવીએ તે માટે તેમને નકો
લેવો પડ્યો.

૧૯૩૨ ના ચૂંટણીપ્રત્યામ દરમ્યાન જુદીજુદી વસ્તુઓમા થતો
બગાડ જમીનની વગવણીનો અભાવ, જમીનનું ધોવાણ વગેરેના સ્થળ
ચિહ્નોની તેમના પર બુ અસર થઈ, અને તેમણે જે કંઈ જોયું તેના
આધારે તેમણે પોતાના પગલાની યોજના સ્વીકારી જે બામતમા
તેઓ સૌથી પ્રમુખ વિચારો ધરાવતા હતા તે જે હતી કે લોકોમા જે
સુરક્ષિત ચેતનશક્તિ છે તે જાગૃત મૂલ્યો તેના ઉપયોગ ને લઈએ
“આપણે જો કોઈ વસ્તુનો ભવ રાખવાનો હોય તો તે વસ્તુ ‘ભવ’
પોતે જ છે” એવા તેમના પ્રાચીન લાવણના સમ્બંધની પ્રેરણા તેમને
લોકોમાની તેમની અદ્વામાથી મળ્યા હતા એમ જ માનું છું.

રેડિઓ પર તેમનો અનાજ સરસ રીતે ઝળકી જાતો એ એક
ઉદારતા જે હતી, કારણ કે તેમના સમગ્ર જીવન દરમ્યાન વાદ્યના
અથવા જાહેર ભાષણ વિશે તેમણે દી પણ તારીમ લીધી ન હતી
તેઓ શાળામા ગયા સારથી જ વાદનવાદમા જીનગતા અને નાની વયમા
તેમણે સંગીતની તારીમ લીધી હતી મગજ કે કોનેજમા તેમને સંગીતનો
શોખ હતો. પરંતુ અવાજના ઉપયોગમા તેમની તારીમ આપના પૂરતીજ
હતી ફેકલિનના વલિવટ દરમ્યાન દરેક સરકારી યોજનામા “આપણે
પણ શુદ્ધિમુક્ત અને સમજણુભર્યો હિસ્સો છે” એવી લોકોને ખાતરી
કરાવનામા ફેકલિનનો અવાજ અવશ્ય મદદરૂપ બન્યો હતો.

ચૂંટણીની રાત્રે અમે મૂલ્યોક શહેરમા હતા મારા પતિ ખાતર
હું પણ મેશન આનદમા હતી મારણ કે હું જાણતી હતી કે તેઓ
બાળનમ્વાનો ભોગ બન્યા સારે નસીબે તેમને જે કંઈ લગાવ્યો હતો
તેનો બદલો પ્રમુખપદ તેમને ઘણી રીતે વાળી આપશે અને મટાકીમા
દેશને મદદ કરવાની તેમની શક્તિમા મને અમળ વિશ્વાસ હતો. અનબલ,
તેમની તો વિજય મેળવવાની ઇચ્છા હતીજ અને જાહેર જીવનમા
પોતાના દેશની સેવા માની આ ત તેમને એકતીજ હતી.

પતુ હું પોતે ચિનાતુ હતી મને લાગ્યું કે મારા પોતાના અંગન જીવનનો હવે અત આવશે પ્રજ્ઞાવિકા અનુસાર મારે હવે કેવું જીવન ગાળવાનું હતું તે હું સારી રીતે જાણતી હતી. મેં શ્રીમતી થિયોડોર ફ્રેડેરિક્સ જીવન નિહાળ્યું હતું અને પ્રભુપત્ની પત્ની થયું એટલે મુ તે હું જાણતી હતી. એટલે લાવિ પ્રભુપત્ની તરીકે હું બહુ-પ્રશંસા થઈ એમ જુઓછી શકી નથી. મારી પોતાની કમાણી કરીને મેં થોડા વખતથી કેટલીક નાણાકીય સ્વતંત્રતા મેળવી હતી અને મને જે બાબતોમા અંગન રસ હતો તે હું કરી શકી હતી. એ રાત્રે મારા દિલ અને દિમાગમા ભારે મથન થયું હતું અને મારી સમક્ષ રહેતા માર્ગ કેવા હશે એ બીજા કેટલાક મહિનાઓ સુધી સ્પષ્ટ થયું ન હતું.

એ પછી મારા જીવનમા તાબડોતબ પરિવર્તન થવા લાગ્યું. મારા પતિની ચૂંટણીમા જીત થઈ કે તરત જ હપ્તી પોલીસે તેમના ગણજની જવાબદારી સલાળી લીધી. દમથી મળીમા આવેલું અમારું મકાન હપ્તી પોલીસના માણસોથી ભરવાનું હતું. ફેલિન ન્યાતે ધરમા હોય ત્યાં મહેમાનો વિશે શીજીવટ ભરી તપાસ થતી અને બધાની ઓળખાણ આપવી પડતી.

શિયાળાના પાઠવા દિવસો દરમિયાન મેં શ્રીમતી દુવગની શિંટાચાર અનુસાર મુલાકાત લીધી અને બહાદુર હાઉસમા ગયા પછી ફરી રીતે ઓરડાઓનો ઉપયોગ કર્યો એ વિશે મેં નિર્ણય કર્યો કેટલાં ઓરડા તેમણે મને જાતે જ બતાવ્યા પછી મેં નીસોડું જોવાની ઇચ્છા દર્શાવી ભારે મને ખાતરી છે કે મહત્તેનો દમ લઈને એ કામ તેમણે હાઉસ કીપરને તથા બહાદુર હાઉસના મુખ્ય ચોપદાર આલ્ડર દુવગને મને હું પ્રભુ થિયોડોર ફ્રેડેરિક્સના સમયથી ઓળખતી હતી તેમને સોંપ્યું શરૂઆતના દિવસો માટેની જોઈન્ટો અંગે તેણે મારી સાથે વાત કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી.

એ મુલાકાત મને સ્પષ્ટ રીતે વાદ છે લાકાપેટ ચોકમાથી હું અર્ધથી આગળ વધી કાણુ કે મને લગ્ય હતો કે હું મોડી પડી છું.

અને વઝોના મટ સુધી પહોચનામા મને એટલી બધી વાર લાગ
કે ખમતી સમય ન મો જાય છે એમ મને લાગ્યું અને તેથી મા
પનગ મે બાણુના નાનમ્મડા ડ્રેસિંગ રૂમમા દેરવાડ્યો.

મારી બેઠમના ઓરડામા ટેમન પર ટેલિફોન માટે મે માગણી મ
હની મે દિવસો વીતી ગયા હતા ટેલિફોન ન આવ્યો. મે પૂછપરછ
કરી સારે માગ જાણવામા આ યુ કે ટેલિફોન ગોઠવી શકાય એમ
લામો વખત હું ઓગડાની બહાર રહેતી નહિ, એમને ટેલિફોનના માધાને
અહીં આવી શક્યા ન હતા-અને પ્રમુખના પત્ની ઓગડામા હોય ત્યાં
જાણુમાણુ માણુસો ફરે એ અણુગતુ ગળાય એમ માની લેવામ
અ યુ હતું, મે આ સ્થિતિનો તત્તજ ઉપાય ધ્યાં અને ભારપૂર્વક
જપ્તાન્યુ કે આણુમાણુ મગીગરો મમ ના હોય એવી સ્થિતિથી
ટેનાટેની હ

જ્યારે તેમને જાણાયું કે રાત્રે રેફરીજેટરને તાળું વાસવામાં આવે છે, ત્યારે મને ઇપકો આપવાનું તેમને ખીજું કારણ મળ્યું.

મારા મંત્રી કુમારી થોમ્પસનના ડેસ્ક પર ટપાલનો ઢગલો થવા લાગ્યો, જેમાં પત્રો, પુસ્તકો; બેટો અને જુદી જુદી જાતની ખીજ વસ્તુઓનો સમાવેશ થતો હતો. તેણે એકે હાથે ટપાલને પહોંચી વળવાનો પ્રયાસ કર્યો, કારણકે આ કામમાં અમને મદદ કરવા માટે સ્ટાફ હતો એમ કોઈએ અમને કહ્યું ન હતું. છેવટે એડીથ હેલ્થ નામની એક મિત્ર જે વોશિંગ્ટનથી પરિચત હતાં તેનાથી આ સહન થયું નહિ અને તેણે નરમાશથી કહ્યું, “તમે આ ટપાલ મિ. મેગીને શા માટે સોંપતા નથી? તે હાથ એડીને નીચે નવરા ખેંચી ગયા છે અને ત્યાં તમને મદદ કરવા માટે તેમનો સ્ટાફ પણ છે.” એ પછી અમે એક પદ્ધતિ નક્કી કરી જે ઘણી સરસ રીતે ચાલી અને બધી ટપાલ મળી ગયા પછી થોડા જ વખતમાં તેનો જવાબ આપવામાં આવતો હતો એ વસ્તુ માટે અમને હંમેશાં અભિનંદન આપવામાં આવતા હતા.

પાછળથી એડીથ હેલ્થનું સ્વેચ્છિત કાર્ય એટલું વધી પશ્ય કે તેમનું કાયમી સ્થાન સામાજિક મંત્રી જેવું થઈ પશ્ય. કુમારી થોમ્પસન તરત જ જેઈ રાક્યા કે ટપાલ સંભાળવામાં અને મારે અંગત કામ કરવામાં જ તેમનો વધો સમય રોકાયેલો હતો; અને વોશિંગ્ટનના સામાજિક શ્રવણની અડપટ્ટી વાતો પર પ્રભુત્વ મેળવવામાં મારી જેમ તેને પણ ખાસ રસ ન હતો.

રાશ્ટ્રાત્મકી જ પરિમિતના હોલમાં સવારના ૮ કે ૮-૩૦ કલાકે નાસ્તો લેવાની ટેવ મેં પાડી હતી. મારા પતિ હંમેશા બિહાનમાં જ નાસ્તો લેતા અને તેમનો નાસ્તો લાવવામાં આવતો કે તરત જ હું હંમેશાં તેમના ઓરડામાં જતી. હું માત્ર “ગુડમોર્નિંગ” કહેવા જ રાકાની કારણકે તે વખતે કોઈ પણ જાતની વાતચીત તેઓ પસંદ કરતા નહિ અને બધાં અખબારો વાંચી જતા. કેટલાક અખબારો પર તેઓ માત્ર નજર નાખી જતા પણ ખીજા કેટલાક લેખો તેઓ પહેલેથી છેલ્લે

ગમ લગ્યા માટેની અસખ્ય અગત્યો મળતી અને બીજા ટાઈ હોતા પ્રમુખ વધુ ઉદારતાથી ફાગો આપે એવી આશા હમણા ગમવામા આવતી મને ખાતરી છે કે દરેક પ્રમુખ હાઉં હાઉંમમા આવે છે ત્યારે તેની પાસે જેના નાણા હોય છે તે એના જીવે જ તે જાહેર પાઉસ છોડે છે

આ બધા મન્દે હિસાબ ગમવાનું અને વ્હાઈ હાઉંમનું સમાનન કરવાનું હમ ગૂંચવણ લાડું બની જતું હાઉં પાઉસ માટે કરવામા આવતી ખગીદીઓ અગે પણ ગૂંચવણો અને મુશ્કેલીઓ ઉભી થતી ફાઈ પણ ધમાધ ગયેની કે નામી થઈ ગયેની વસ્તુ દેખી દઈ શકાય નહિ તેને મદદે બીજા નથી વસ્તુ ખગીદનામા આવે ત્યારે એ જૂની વસ્તુ હાઉં કરની જ લેઈએ પરિણમે જૂના ફરનીયગથી ગોડાઉનો ભરાઈ જતા અને જ્યારે તમ્મુ જેવી પણ જગા ન મહે ત્યારે એ જૂના ફરનીયગનો નિગાહ ગવામા આવતો દાખના તરીકે હાઉંમ કેપને ચલ માળવાની નથી ગળણી ખરીદવી હોય તો પણ, નથી ગળણી ખગીદ ગવાની જરૂર હતી જ એમ મતાનના માટે તેને જૂની ગળણી માવની ખખની પડતી હતી

દરે વસ્તુ ધસાઈ વસાઈને નમમી થઈ જાય ત્યા મુધી તેનો ઉપયોગ મનામા આવે છે નામી થઈ ગયેની વસ્તુઓનો સાક્ષીઓની હાજરીમા નાશ મ્મો પડે છે ઐતિહાસિક સમ્પદ ધરાવતી ટાઈ પણ વસ્તુ જેવી કે સોનાનો પીરાનો અને જૂની નિફતુ પાજર વગેરે ક્લિમ્સેનિનન હ મ્મીયૂમા ગમવામા આવે છે વ્હાઈ પાઉસના બજેટમા ફજીનખરચીનો લય દેખીતી રીતે જ બહુ ઓછો છે

મારી કેની ફજે નામા બોજા જેવી છે એમ પહેલા મને હતું પરંતુ પાજગથી તેના સાચો અર્થ અને મત્ત હ સમજી શકી

દાખના તરીકે મધોગની ચક્ષ બધોગના પાયનોથી હજાર માણસો- કે જેમને ફરીથી કદી પણ મગરાનો પ્રસંગ આવે નહિ-તેમનો સમગ્ર મ્મો, તેમની આંધે દાય મિત્તાનના અને પડી ડાઈનિંગ રૂમમા તેમને

લઈ જઈને શ્રીમતી હેમ અથવા કુમારી ચોખ્ખાન દાગ ચદા કે કાશીના કપડી તેમની મહેમાનગતિ કરી એ બધું મને બહુ જ અર્થ વિનાનું અને નિરુપયોગી લાગતું હતું.

ચદા માટે આમત્રેલા મહેમાનોના સત્કાર પંજી હું ઝાઝનિંગ રમમાં જતી અને થોડી આડી અવળી વાતપીત કરતી; એ પંજી હું ઉપર જતી અને આ રીતે પાર્ટીના અંત આવતો. પહેલાં તો મને એ વાતનો ખ્યાલ ન હતો કે બીજા કોઈની પહેલાં માટે ઓગડામાંથી બહાર નીકળવું જોઈએ. કાર્યક્રમ પગની બીજી બાજુનો માટે પોતે તૈયારી કરી શકે એ માટે સ્ટાફના માણસો એમ હચમચા કે મહેમાનો ચોક્કસ સમયની અંદર જ વિદાય થઈ જાય; એટલે એ લોકો મને પહેલા બહાર નીકળી જવાની પ્રણાલિકા વિશે યાદ આપતા ત્યારે જ મારા ખ્યાલમાં આવતું હતું માત્ર “ઈલિનોર કન્વેલ્ટ” ન હતી પણ “પ્રમુખની પત્ની” હતી એ યાદ ગમવાનું મારા માટે મુશ્કેલ જાની જતું.

હું થોડા વખતમાં જોઈ શકી કે ખાસ કરીને વોશિંગ્ટનની બહારના લોકોની દૃષ્ટિમાં વ્હાઈટ લાઉસ ઊંડી સચળા ધરાવતું હતું. પ્રમુખની પત્ની હમેશા જેમ એક જાતનું પ્રતીક બની ગઈ છે અને ભવિષ્યમાં પણ બનતી રહેશે તેમ હું માત્ર એક પ્રતીક હતી. વ્હાઈટ લાઉસ એટલે એનું સ્થળ છે કે જ્યાં બીજા દેશના પ્રતિનિધિઓનું લોકો તરફથી સ્વાગત થાય છે; અને એક રીતે અમેરિકાના શહેરોમાં જાણે વ્હાઈટ લાઉસના માલિક હોય એવી રીતે તેના સાદા પગલું બચ્ચ અને મુદ્દા ઓગડાઓમાંથી પસાર થાય છે. હું માનું છું કે ઘણા માણસોના મનથી વ્હાઈટ લાઉસ એટલે રીતે સરકારનું પ્રતીક છે અને અઠવાડિયામાં બે ત્રણ વખત ઊભા રહીને લોકો સાથે હસ્તધુનન કરવું એ જો કે બહુ પ્રેરણાદાયક પ્રવૃત્તિ નથી, છતાં પણ હું માનું છું કે એક જરૂરી પ્રવૃત્તિ તો છે જ. શિયાળામાં નિશ્ચિત રીતે અઠવાડિયામાં ત્રણ વખત મારો આ કાર્યક્રમ હતો હું એમ પણ માનવા લાગી હતી કે સ્ટાફના માણસો જે થોડા ઘણા આધ્યાત્મિક દાહમાં જળવતા એ જરૂરી હતો.

૯ વાગે : ન્યાયખાતા માટે મેળાવડો

બુધવાર

૪ વાગે : ૨૬૬ મહેમાનો માટે ચહાની ગોઠવણ

૫ વાગે : ૨૫૬ મહેમાનો માટે ચહાની ગોઠવણ

ગુરુવાર

૧ વાગે : ૫૨ મહેમાનો માટે ભોજન સમારંભ

૪ વાગે : ઇન્સ્ટાઇલ પેરેલિસિસ ફાઉન્ડેશનના મહિલા વિભાગ
માટે ચહાની ગોઠવણ

૫ વાગે : મહિલા ક્લબોના ફેડરેશનના કારોબારી ઓફીસ માટે
ચહાની ગોઠવણ

શુક્રવાર

૧ વાગે : પ્રધાનમંડળના સભ્યોના પત્નીઓ માટે ભોજનની ગોઠવણ

૮ વાગે : એક્ઝીક્યુટીવ માટે ભોજન સમારંભ : ૯૪ મહેમાનો
માટે ભોજન પછી સંગીતના કાર્યક્રમની ગોઠવણ અને
૧૯૭ વધારાના મહેમાનો.

સામાન્ય વર્ષોમા બ્લાઈટ હાઉસની મુલાકાતે આવતા લોકોની
સંખ્યાના આંકડા તેમ જ બ્લાઈટ હાઉસમાં ચહા, બપોરનું કે રાતનું ભોજન
અથવા સાંજના નાસ્તા પ્રસંગે આવનારા મહેમાનોની સંખ્યાના આંકડા
મળુ હો અહીં ૨જી ફ્લોર હો.

૧૯૩૯ ના વર્ષ દરમિયાન :

૪૭૨૯ માણસો ભોજન માટે આવ્યા.

૩૨૩ માણસો બ્લાઈટ હાઉસમાં મહેમાન તરીકે રહ્યા હતા.

૯૨૧૧ માણસો ચહાના સમયે આવ્યા.

એકંદરે ૧૪૦૫૬ માણસોનો, ચહા મેળાવડો વગેરે કાર્યક્રમમાં
સરકાર ક્ષેત્રમાં આવ્યો હતો; એ બધાને અદ્વિપાહાર આપવામાં
આવ્યો હતો.

૧૩૨૦૩૦૦ માણસોએ બ્લાઈટ હાઉસના જાહેર ઓરડાઓની

મુલાકાત લીધી હતી. આમાંથી ૨૬૪૦૬૦ માણસો પાસે સરકારી ભોજનાવય, લાવ ઝોરડો, વાદળી ઝોરડો અને લીંચા ઝોરડો જેવા માટે તેમના કોષ્ટકમુજબ પાસેથી મંગેલા પાસ પશુ હતા.

ઈસ્ટરના મેળાવણામાં સરેરાશ દાનરી ૫૩૧૦૮ માણસોની થતી. આ પ્રસંગોત્તી નોંધ પરથી જણાય છે કે ૧૮૦ બાળકો ખેવાયા હતા અને પાઠશાળાથી મળી આવ્યા હતાં; જે માણસોને તાત્કાલિક સાગવા માટે હોસ્પિટલમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા, ૭ માણસો ખેવાન થઈ ગયા હતા અને સાધારણ દર્દી માટે ૨૨ માણસોની સાગવા કરવી પડી હતી.

ઈસ્ટરના મેળાવણાના દિવસે સાંજ સુધીમાં વ્હાઈટ હાઉસનો આજીબાજીની બંધી જમીન લોકોના ધસારાથી અત્યંત ખરાબ થઈ ગઈ હતી, પરંતુ જમીનના ખેવાગોએ ત્રીજા દિવસે સવારે નવ સુધીમાં બંધી જમીન પહેલા જેવી જ સ્વચ્છ અને સુંદર બનાવી દીધી હતી.

સવારના દરરોજ મિસીસ નેસબીર અને મિસીસ હેન્ન સાથેની મારી રાખેનારી મુલાકાત પૂરી થયા બાદ ટપાવતુ કામ શરૂ કરવા માટે કુમારી થોમ્પસન મારી બેઠકના ઝોરડામાં આવતા. પત્ર વ્યવહાર સલાખવા માટે અમારે બિનકુલ નવી જ પદ્ધતિ અખત્યાગ કરવી પડી હતી.

પત્ર વ્યવહાર ખુરોના વડા અધિકારી રાઉર મેગી સાથે આ વિષે વાત કરતા અમારો જાણવામાં આવ્યું હતું કે આગળના પ્રમુખોના વખત દરમિયાન વહીવટી ટપાલનો જવાબ ચોક્કસ પ્રકારના ફોર્મવાળા પત્રોથી આપવામાં આવતો હતો, પ્રમુખ કલેવરેન્ડના વહિવટ દરમિયાન વપરાયેલા ફોર્મોની નકલો પણ તેની પાસે હતી. પત્ર લેખકની વિનંતિ રૂમાવ માટે હોય કે સફેદ હાથી માટે હોય પણ એ બધાનો એક જ જાતનો ફક જવાબ આપવામાં આવતો ‘શ્રીમતી .....ને આવી ઘણી વિનંતિઓ મળી છે તમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરવાનું શક્ય નથી!’

હું એવા નિર્ણય પર આવી કે અત્યારનો જાણીતો સમય જોતા અને લોકો છેલ્લે ગળા સુધી આવી જાય છે ત્યારે જ પ્રમુખના પત્નીને વિનંતિઓ કરે છે તે જોતા આવી રીતે હવે કાગળોનો જવાબ આપવાનું

થોડી નથી, એટલે મારા પગ આવેના એકેય પગનો જવાબ અમુક અમુક નગરના ફોર્મના રૂપમાં આપવામાં આવ્યો ન હતો.

કુમારી થોમ્પસન ટપાન વાચતા અને જે મગગોના જવાબ પોતાનાથી આપી શકતી તેવા હોય તેના જવાબ આપતા ફોર્મ વખત તેમની પોતાની સહીથી અને ઠાઠ વખત માગી સહીથી જવાબો આપતા મારે ખામ રસ લેવા જેવા પત્રો અને જેનો જવાબ પોતે આપી શકે તેમ નથી એમ કુમારી થોમ્પસનને નાગે તેવા પત્રો તેઓ મારા માટે એક ટોપનીમાં ગળી મૂકતા કુમારી થોમ્પસન ઘેર જતા પહેલા અથવા તો માગે દાર્દ ઠાઉસમાં જ રાખવાના હોય તો રાતના બોજન પહેલા મારી સહી માટે મગગો માગ ટેમન પર મૂકવામાં આવતા હતા મારા અગત મગગો હમેશા ફાળા વગર જ મને આપવામાં આવતા હતા મારી માથે લાંબા વખત મમ મરનાના પગિણામે કુમારી થોમ્પસન મારા કુટુંબીઓના અને અગત મિત્રોના હસ્તાક્ષર તથા સગનામાં જણાવતા હતા.

ઔપચારિક કે અનોપચારિક મેળાવાઓમાં મહેમાનો પ્રત્યેનું મારું ભવિષ્ય બળજબી પત્રી, હું મગગો પર સહી રતી નવા આવેલા કાગગો વાચતી અને બીજા કાગગો પગ હું જવાબમાં જે લખાવવા માગતી હોઈ તેના મુજબ દૂધમાં લખતી અને જેના જવાબ મારે જાતે લખાવવાના હોય તેવા કાગગો એક બાણુ પગ મૂકી આ મમ ઘણી વખત મોડી રાત સુધી ચાલતું રાતે ચૂના જતા પહેલા આ ટોપનીઓ હું કુમારી થોમ્પસનના ટેમન પગ પાડી મોડી આપતી ॥ જેથી તે સરાગમાં તેને લગત મમ શરૂ થઈ શકે સરખા તે માગ ટેમન પર આવતા કે ત ન જ જે કાગગો માટે લખાવવાના હોય તેને લગતું કામ અમે શરૂ કરતા.

અખમારોમાં માગી માર, લેખો, પુસ્તકો રહિયો પરના વાર્તાનાપો વગેરે પ્રકારનું મારું અગત કામ એવર ટાઈમમાં મરવામાં આવતું અને તેનું મહેનતાણુ હું કુમારી થોમ્પસનને માગી પાસેથી આપતી એક

હતી અને તે હમેશા ભારપૂર્વક મહેના કે પત્રકારો દુનિયાનું મૌથી વડુ માનનીય જૂથ છે સ્ત્રી પત્ર રો પશુ પુરુષ પત્રકારો નેટના જ માનનીય ગણાય એમ મે માની વીધુ હતુ અને મારા વિશ્વાસનો લાગ્યે જ ભગ નવામા આવતો આજે હું એ ભૂનમગના વરો પર નજર નાખુ છુ સારે મને નાગે છે કે મહિના પત્ર રોએ મને ઘણી ગતિ આભારી કરી છે દરે અખમારી પરિષદ બુદ્ધિનો અખાડો બની જતી અને હું ધારુ છુ કે કોઈ કોઈ વખત મારા માટે કે તેમના માટે આ પરિપત્તે સહેલી બનતી નહિ દાખના તરીકે, ફ્રેન્ચિસ ગ્રીશ વખત પ્રમુખપદ માટે બહાર પડશે કે કેમ તે જાણવાની તેઓ કોશિશ ન્તા, ત્યારે તેઓ જનતજનના અટપગ પ્રશ્નો પૂછ્યા દાખના તરીકે “આવતા શિયાળામા આમાજિક સમારજો પહેના જેવા જ થશે કે?” સામાન્ય રીતે હું આવા પ્રશ્નોમા રહેના ગદાય સમજી જતી અને સીધો જવાબ આપવાનું ગમતી છુઈ હોયે મને એ જામનમા સારી તાલીમ આપી હતી મારી અખમારી પરિષદો બીજા લોકોને ચિનાતુ બનાવતી હોય તેમ લાગતુ પરતુ મને કે મારા પતિને એની ઉપાધિ મ્દી થઈ ન હતી હું માત્ર છુ કે અખમારી પરિષદો પત્રી પત્રકારોનું અને માત્ર પરસ્પરનું માન જળવાઈ રહેતુ, જો કે એ એ વખત મને રોષ ચઢે એવી પરિસ્થિતિ બીજી થઈ હતી ખરી.

“યુદ્ધમા વિજય મેળવ્યા પત્રી ખમે યુરોપને અનાજ નહિ મેળવીએ” એવા શબ્દો જ્યારે એ મહિના પત્રકારે મારા મોમા મૂખ્ય સારે મને ખાસ રોષ ચડ્યો હતો યુરોપને પશુ અનાજ મેળવી શકાય તેજુ ઉત્પાદન મરવાની અમેરિકાની શક્તિને લગતા પ્રશ્નો મે એવા જવાબ આપ્યો હતો કે, “આપણે એકવા જ બધુ અનાજ પૂરુ પાડી શકીશુ નહિ કેનેડા, દક્ષિણ અમેરિકા અને બીજા દેશોમાથી કેજુ અનાજ આવી શકે એ વિષે પશુ મે ધ્યાન ખેચુ હતું મારા સારા નમીએ, એ પરિષદોમા હું જો કંઈ મહેતી તેની નોંધ કુમારી મોખસન તરત જ ખરી લેતા એ સી રિપોર્ટર લખુલિપિમા નોંધ લેતા

અને બીજા એક સ્ત્રી રિપોર્ટર ઝડપથી નોંધ લેતી રહતી એટલે પરિવહનો શબ્દશઃ હેવાસ અમારી પાસે હતો અને તે મારા વિધાનને ટેકા આપનારો હતો. વ્હાઈટ હાઉસ માટેના સ્ત્રી પત્રકારોનું ખાસ મંડળ મોજૂદ હોવાથી અને તેના ચોક્કસ નિયમો હોવાથી, લવિષ્યમાં વધુ કાળજી રાખવી જોઈએ એવો આગ્રહ રાખવાનું મેં એ મંડળ પર જ હોડ્યું અને બેરકારીયા અથવા ઈરાદાથી લખાયેલા આ હેવાસનો હું ઇન્કાર કરી શકી. મારા ઇન્કારનો પ્રતિવાદ કોઈએ કર્યો ન હતો.

હું વોશિંગ્ટનમાં અખબારી પરિષદો યોજતી એ સક્રીયત એનું સ્વયં કરતી જણાતી કે હું જ્યાં જ્યાં જાઉં ત્યાં મારે અખબારી પરિષદો યોજતી જોઈએ. પરિણામે મારાં ભાષણોના પ્રવાસો દરમિયાન અથવા દેશના જુદા જુદા ભાગોની મુલાકાત દરમિયાન, પત્રકારોને મુલાકાત આપવાનું મને તરત જ સ્વયંવમાં આવતું. વોશિંગ્ટન બહારની આ અખબારી પરિષદોમાં એ પ્રદેશના પુરુષ અને સ્ત્રી પત્રકારો હાજર રહેતા અને કેટલીક વખત પત્રકારિત્વનો અભ્યાસ કરી રહેલા વિદ્યાર્થીઓ પણ હાજર રહેવાની રજા માગતા.

અમે દેશમાં પ્રવાસ કરતા હતા ત્યારે આ અખબારી પરિષદો સંબંધમાં કેટલાકે રમુજી બનાવો બન્યા હતા. હું અને કુમારી થોમ્પસન એક દિવસે સવારના ૬-૩૦ કલાકે એક મધ્ય પશ્ચિમ શહેરમાં જઈ પહોંચ્યાં. રેશન પર એક સ્ત્રી પત્રકાર અમને મળ્યા અને હોટેલ સુધી અમારી સાથે આવ્યા. તેણે મને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા અને મેં સહર્ષ તેના જવાબ આપ્યા. અમે હોટેલના અમારા ઓરડામાં પહોંચ્યાં ત્યારે કુમારી થોમ્પસને તેને જણાવ્યું કે અખબારી પરિષદમાં શ્રીમતી રૂઝવેલ્ટ ૯-૩૦ કલાકે તમને ફરીથી મળશે. સ્ત્રી પત્રકારે જવાબ આપ્યો કે “આખા દિવસ દરમિયાન શ્રીમતી રૂઝવેલ્ટથી એક ટાલુકાર પણ અળગા ન થવાનું મારા અધિપતિએ મને ફરમાવ્યું છે” અને અમારા ઓરડામાં અમારી સાથે આવવાનું તેણે નક્કી કરી લીધું. પરંતુ આ બાબતમાં કુમારી થોમ્પસન જુદા વિચારો ધરાવતાં હતાં.

આખા દિવસના પરિશ્રમ બાદ મારે થોડા આરામની જરૂર પડશે એમ તેઓ જાણતાં હતાં એટલે બારણું બંધ થયું ત્યારે પેલાં પત્રકાર શ્રીમતીને બહાર જ રહેવું પડ્યું. બપોરના અખબારમાં મારા વિષે સરસ અહેવાલ છપાયો પરંતુ તેનું છેલ્લું વાક્ય આવું હતું; “શ્રીમતી રૂબેનની સાથે તદ્દન સાદા પોષાકમાં ભારેખમ જણાતાં આમેડ વયનાં સ્ત્રી તેમના મેંત્રી તરીકે હતાં.”

જ્યોષ્ટ હાઉસ ખાતેના શરૂઆતના સમયમાં હું જ્યારે મારી સાથે સંબંધ ધરાવતી વ્યવસ્થામાં મરાગણ હતી ત્યારે મારા પતિ એક પછી એક જુદા જુદા પ્રશ્નોનો સામનો કરતા જતા. હું માત્ર હું કે એ પ્રશ્નોથી તેમને નવો નવો ઉત્સાહ આવતો હતો. અગત્યના નિર્ણયો કરવામાં આવતા હતા, નવા વિચારોની અજમાયશ કરવામાં આવતી હતી. લોકો કામ પર ચડવા લાગ્યા હતા અને સામાન્ય રીતે જે વેપારીઓ સરકારની મદદને તિરસ્કારની નજરે જોતા તેઓ હવે પોતાના પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે સરકારને વિનંતિ કરતા હતા અને જે કંઈ સચવવામાં આવે તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરતા હતા.

એ વખતના કારોબાર તંત્રમાં મને સૌથી વધુ રસ એ બાબતમાં પડ્યો કે દરેક વ્યક્તિ બીજા સૌ કોઈને સહકાર આપવા ઉત્સુક હતી. અસખત, જેમ પરિસ્થિતિ સુધરતી ગઈ તેમ લોકોનું વલણ બદલાવા લાગ્યું, પરંતુ સુખ્યત્વે તો એ સહકારની ભાવના જ આપણને મંદીમાંથી બહાર ખેંચી લાવી. કેંગ્રેસની પ્રજ્ઞાલિકા એવી છે કે પ્રમુખ જે પક્ષના હોય તે પક્ષની રાજકીય બહુમતી કેંગ્રેસમાં હોવા છતાં પ્રમુખ સાથે તેને લાખા વખત સુધી મેળ રહેતો નથી. પરંતુ આ વખતે તો કેંગ્રેસે શરૂઆતના મહિનાઓ દરમિયાન પ્રમુખને વધુ સત્તા આપી હતી અને કોંગ્રેસના સમય સિવાય કદી પણ પસાર ન થાય તેવા ધારા તેણે પસાર કર્યા હતા.

૧૯૩૩ માં પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાયા પછી • સિંરત જ મુલાકાતે આવનારાઓની પરંપરા શરૂ થઈ ગઈ. કેંગ્રેસન એ લોકોને બોજન પછી

હિપર પોતાના દિવાનખાનામાં લઈ જતા અને જો તેઓ અમને ત્યાં ખામ યોવાને નહિ તો તેમની વાત્સીતમા લગાણ ન પાડતુ એવી ખાસ સૂચના અમને કરી ગઈ હતી.

ગરઆતનાં વર્ષોમા અમુક ચોક્કસ માણુઓને જ વ્હાઈટ ડાઉસમા નિમગ્ણ આપનાના બે સળ કાણો હતા એક કાણુ તો એ હતુ કે દુનિયાની આર્થિક અને ગજદારી પરિસ્થિતિને કારણે ખીજા દેશનો નેનાઓ સાથે સંપર્ક સ્થાપવાનુ ફ્રેંચલિન માટે જરૂરી હતુ, ખીજા કાણુ એ હતુ કે આ ખડમા અને પડેગમાં જડેતુ સમજૂતી માટે નવા મપકો સ્થાપવાની તેમની ઇચ્છા હતી

૧૯૩૩ માં અમારા શરૂઆતના મહેમાનોમા ગન્તે મેકડોનાલ્ડ હતા, જેઓ તેમની પુત્રી ઇશબેય સાથે આવ્યા હતા. તેમને મળવામા અમને આનંદ આવ્યો, પરંતુ તે વખતે પણ તેમનામા એક જાતના ચાક રૂપક જણાતો હતો પત્નીની ખોટી તેમને, સખન ચોટ લાગી હતી. વિદાય વખતે તેમણે પોતાની પત્ની વિશે લખેલી પુસ્તિકા મને આપી હતી

પહેલાં જેની સાથે ક્હી મુલાકાત થઈ ન હોય અને બિનકુલ પરિચય ન હોય તેના પર ખુર્ષ હોવ ક્હી લક્ષ આપતા નહિ. પરંતુ ઇશબેય મેકડોનાલ્ડ સાથે તેને એટલું બધું ફારી ગયુ કે એ બને ત્રાંકો સુધી સાથે બેસીને વાર્તાવાપ કરતા અને ઇશબેય જિલ્લ ગયા પડી તેઓ એખીજાને પત્રો પણ લખતા હતા. આ તેનું વિગ્લ ખંતીલાપણુ બતાવે છે, કારણ કે ખુર્ષ હોવને ખરેખરી રસખલ વ્યક્તિ બનાવનાગ શુણું થણું માણુઓ દ્વ મુલાકાતમા પીઠાની શકતા નહિ ઇશબેલ કેટલાક વર્ષોથી તેના દેશની પાલમેન્ટમા છે અને લવિખમા કાઈ વખતે તે જાણે જીવનમા સાચી લાગમગ ધગમગે એવુ જો અમને તે વખતે પણ લાગતુ હતુ તે તેણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યુ છે

માગ ધાગવા પ્રમાણે ફ્રેંચલિન તે વખતે પણ માનતા કે, ક્ટોની આર્થિક હોય કે લરકરી હોય, પરંતુ દુનિયાની અજેણ લાપા ખોલનારી પ્રજાઓ એ ખીજાને સમજે તે ખૂબ જ મહત્વનુ હતુ આનો અર્થ એ

નથી કે તેઓ હંમેશા બીજા દેશોની નીતિ સાથે સમન થતા; પરંતુ શુભેચ્છા, અમજાણ અને સહકારની લાગણી આપણા માટે તથા તેમના માટે કેટલા અગત્યનાં છે તે તેઓ જાણી શકતા.

કેનેડીના વડા પ્રધાન પલુ એ વર્ષની પહેલી વસંત ઋતુમાં અમારી સાથે રહેવા માટે આવ્યા હતા, કે જ્યાં તેઓ અને માન પતિ તથા હિરનના વડા પ્રધાન તેમના સમાન હિતોનું અગત્ય સાધી શકે.

એ જ વખતે ફ્રેંચ રાજપુરુષ એડોલ્ડ કેરિયટ પલુ વોશિંગ્ટન આવી પહોંચ્યા. પહેલા વર્ષમાં આવેલા મહેમાનોની યાદી હું આજે જોઈ છું ત્યારે તેની સખ્યા અત્યારે માની પલુ ન રાકાય એટલી મોટી લાગે છે. ઇટાલિયન મિશન, જર્મન મિશન અને ચીની મિશનનો અમે સત્કાર કર્યો હતો અને એક જાપાની પ્રતિનિધિ પલુ બોજન પ્રસંગના મહેમાન બન્યા હતા. ખાસ રસ પડે એવા બીજા મહેમાનોમાં ફિલિપાઇન્સના ગવર્નર જનરલ કે કે મરી પલુ હતા. ફ્રેંચ મરી પાછળથી સુપ્રીમ કોર્ટમાં નીમાયા હતા અને એ વખતે તેઓ મેન્સુઅય એજેન્ટને પોતાની સાથે લેતા આવ્યા હતા, ન્યુ ઝીલેન્ડના વડા પ્રધાન તેમના પત્ની સાથે બોજન પર આવ્યા હતા. ઇથિયોપિયાના શહેનશાહના ખાસ એવચી પ્રિન્સ ગમ કેસ્ટા કેમ્બેનો પલુ આ યાદીમાં અમારેશ થાય છે. તેમણે શહેનશાહનો ફોગ અને એ સિંદના આમડાંની અમને બેટ આપી, આમાથી એક આમડું લખગોળાદાર એગડામાં ગખવામાં આવ્યું હતું અને માન પતિ તેમાં મગરૂખી અને આનંદ લેતા હતા.

પહેલા વર્ષે હમ્બાન પનામાના પ્રમુખે પલુ અમને નુયામન આપી હતી અમારા ગોળાર્થના તેઓ એક માન મહેમાન ન હતા, મેની ગરઆનમાં આઝીવના પ્રતિનિધિમંડળ માટે બોજન અમારે લ યોજવામાં આવ્યો હતો, આર્જેન્ટાઈનના ખાસ એવચીનો પલુ અમે સત્કાર કર્યો હતો, મેક્સિકોના પ્રતિનિધિ બોજન પર આવ્યા હતા અને આઝીવના પ્રતિનિધિએ દેશભ્રમમાં પ્રવાસ કર્યા બાદ પાછા ફરીને તેમના એ પ્રવાસના અનુભવો અમને કહી અમળાયા હતા. "

ફેકલિન મહકમતાથી માનતા હતા કે અમારા મોળાઈ પડના અમારા પાડોસીઓને સમજતાં અને તેમની સાથે નિભાવતાં આપણે ગીખવું જોઈએ. તેઓ લેટિન જાતિના હોવા છતાં કંઈક સમાન ભૂમિકા મળી આવશે એમ તેમને લાગતું હતું. તેઓ માનતા કે “મોટાભાઈ” જેવા મુરખીવટના વલખુ માટે આપણે ધણી રીતે દોષપાત્ર હોવાથી અને આપણા પડોસીઓને એ વલખુ સ્વીકાર્ય ન હોવાથી, મિત્રના માટે પહેરા પ્રયાસ કરવાની ફરજ આપણી છે. એટલે છેક ૧૯૩૩ માં પણ અંતત અંપક દ્વારા “સ્વારા પાડોશી”ની નીતિની સ્થાપના કરવાની શરૂઆત તેમણે કરી હતી. પાછળથી એ નીતિ વધુ ને વધુ મદત્વપૂર્ણ બનવાની હતી.

૧૯૩૩ ના માર્ચમાં જ્યારે પહેલા વિશ્વયુદ્ધમાં લાગ લેનારા માણ સૈનિકોએ યોનસ માટે બીજી વખત કૂચ કરી, ત્યારે કુણુ ઘટના અટકાવવા માટે કંઈ નહિ કરવામાં આવે એવા ભયથી મને બહુ જ ચિંતા થતી હતી. પરંતુ કુણુ હોય સાથે પરિસ્થિતિ વિશે માર્યાં ક્યાં બાદ, ફેકલિને તાર્કિક નિર્ણય કર્યો કે આ માણ સૈનિકોને એક જના કેમપમા મળવા અને ગદત તત્ર દ્વારા તેમના માટે યોગ્યતા નેગવાઈ કરવી. કુણુએ કલાંકો સુધી નેતાઓ સાથે વારાઘાટ કરી. મંદારી ઓડીટોરિયમમા તેઓ એ સભા યોજતા અને કેમેસના નુખ્ય સભ્યો તે સાંભળતા. એટલે બધુ બ્યવસ્થિત રીતે થતું હતું.

કુણુ ધણી વખત મને બપોગના મોટરમાં ફરવા લાઈ જવાનું કહેતા, પરંતુ એક દિવસે પોરોમેકના રસ્તે પેલા માણ સૈનિકોના કેમપ સુધી મોટરમા લઈ જવા માટે તેણે ખાસ આમદ કર્યો લાગ મને આશ્ચર્ય થયું. લા પહોચતા બહુ વાર ન લાગી. ત્યા પહોચ્યા પછી તેણે ખાઉર કર્યું કે પોતે મોટરમા ખેસી રહેતે પણ મારે આ માણ સૈનિકોની વચ્ચે ફરવું અને બધી હમીકત જાણવી. બહુ જ આનાકાની સાથે હું મોટરમાંથી બહાર આવી અને ખાણાની રાંદ જોઈને હાગમા ઊભા મહેલા માણસો પાસે ગઈ. તેમણે કુવૂહવથી મારી આમે જોયું અને એક જણે

મારુ નામ તથા ત્યા આવવાનો હેતુ પૂછ્યો. મેં કહ્યું કે “નમારુ કેમ આવે છે એ જોવા માટે જ હું અહીં આવી છું ” ત્યારે તેમણે મને તેમની સાથે જોડાવાનું કહ્યું.

તેમના વાસણો ખાવાની વસ્તુઓથી લરાઈ ગયા પછી બોજન માટેના વિશાળ ઓરડામાં હું તેમની સાથે ગઈ. તેમને ઉદેશીને થોડા સમયે કહેવાનું મને આમત્રણ આપવામાં આવ્યું. હું ધારૂં છું કે ૧૯૧૯માં મેં રણ મેદાનોની મુલાવટ લીધાનો ઉદ્દેશ્ય જ્યો હતો. એ પછી તેમણે કેટલાક પ્રાચીન લશ્કરી ગીતો મને ગાઈ સંભળાવ્યા. બોજન પછી બીજા કેટલાક મકાનો જોવાનું પણ તેમણે મને સૂચવ્યું અને છેવટે અમે તેમના માટે અપાયેલી હોસ્પિટલમાં આવ્યા.

૬ ધારૂં છું કે હું એક ક્ષણે પણ તેમની વચ્ચે ભાગ્યે જ ગઈ હોઈશ, એ પછી તે મોટામાં બેઠી અને મોટા ચવાની દગ્ગ માથે ચૈનિકે મને વિદાય આપતા હાથ હવાવ્યા, મેં તેમને “ખુશનગીબી” કહિંતી અને તેમણે પણ જવાબમાં મને “ખુશનગીબી” કહિંતી મારી આ મુનાકાતમાં કેઈ જાતની ઉત્તેજના ન હતી અને મારા ગદાક તર્કિક એક બહુ જ ધાકી ગયેલા ગૃસ્થ હુઈ હોવ હતા કે જેમણે મારી આખી નુસાનાત દરમ્યાન કારમાં બેઠા બેઠા ઊંઘવાનો કાર્યક્રમ અમલમાં મૂક્યો હતો.

ખુદની સંચના પ્રમાણે મેં કહ્યું એથી તે ખુશ થયા હોય એમ લાગતું હતું અને ૬ માનુ છું કે તેની અસર પણ મારી થઈ હતી. અમારા ગદાક માટે અમે શુ ગોસલ કંડી હતી એમ ખાતરીથી પણ માણ્યોએ અમને પૂછ્યું હતું અને “જગ પજ નહિ” એવો જવાબ હું જવાબ આપતી ત્યારે તેઓ સ્નમ્ધ યા જતા કેમ એક બહુ જ વિગમ મોટા સહેલનું અનિમ સ્થાન બન્યું હતું અને ખુદના માનસ પ્રમાણે એ વખતે તેને એથી કંઈક કાપદો થયો હતો.

પરંતુ અમાગાથી જોએ પ્રગટથી તેના પર નજર રાખતા હતા, તેઓ મ્હી સમ્મા કે ખુદની તબિયત બગડતી જતી હતી અખતારોથી

વેરાઇને લાંબા વખત સુધી તે ચોતાના ઓરડામાં બેઠી રહેતા, પરંતુ છેલ્લા કેટલાય મહિનાઓ સુધી પણ તેની સલાહ કીમની નીવડી હતી. વોશિંગ્ટનની નોકા ખાતાની હોસ્પિટલમાં ૧૯૩૬ના એપ્રિલની ૧૮મી તારીખે તેમનો દેહાંત થયો.

શરઆતથી જ છૂપી પોલીસનાં માણસો સાથે મારે જે કેટલાક પ્રયો બાબત અથગમણુ થઇ હતી તેમાનો એક પ્રાન મારી જાતે જ મોટર હંકારવાનો પણ હતો. પ્રમુખનાં પત્ની સાથે ચોનાનો એક માણસ ગમવાનુ ગુપ્ત સર્વિસ ખાતું પસંદ કરે છે પરંતુ શોફર અથવા ગુપ્ત સર્વિસના માણસ-હંમેશાં મારી સાથે રાખવાનુ હું પસંદ કરતી નહિ. ગુપ્ત સર્વિસનો માણસ મારી સાથે રહે એમાં મેં કદી સંમતિ આપી ન હતી, પરંતુ વ્હાઈટ હાઉસ ખાતેના છેલ્લાં વર્ષો દરમ્યાન મારું જીવન એટલું પ્રવૃત્તિમય બન્યું હતું કે મારી જાતે મોટર હંકારવાનુ ઓછું ને ઓછું થતું ગયું અને સહેલગાદ માટે કે કામ માટે મોટરમાં નીકળવાનુ પણ ઓછું થતુ મયુ. પરંતુ મારી પાસે મારી કાગ રહેતી જ અને શરઆતના વર્ષો દરમ્યાન ઘણા માધ્યિમા સુધી જાતે જ મોટર હંકારીને હુ કરતી.

અહીં મને કુમારી થોમ્પસને કહેલી વાત યાદ આવે છે. યુદ્ધ દરમ્યાન મેં મિ. મોરી મેવરિડ સાથે બાલ્ટીમોરની એક જેલની મુલાકાત લીધી હતી. મિ. મેવરિડ યુદ્ધ દરમ્યાન જેલના ઉઘોગોના વડા અધિકારી હતા અને ત્યાં ચાલી રહેલું કામ મને બતાવવાની તેમની ઇચ્છા હતી મારા કાર્યક્રમમાં એ મુલાકાત બધે બેસતી બતાવવા માટે, ફ્રેંકલિન સ્વારના મળ્યા વિના મારે વહેલા જ નીકળી જવું પડ્યું. ફ્રેંકલિન ઓફિસમાં જતા પહેલા રોમીને જમ પાડી અને પૂછ્યું, “મિસિસ રૂઝવેલ્ટ ક્યા છે ?” રોમીએ જવાબ આપ્યો, “મિસિસ રૂઝવેલ્ટ જેલમાં છે, મિ. પ્રેસિડન્ટ.” ફ્રેંકલિને કહ્યું, “મને એની નવાઈ નથી લાગતી પણ ક્યા “ક્રાન્ચસ” ?”

અમારા બેમાથી કોઈ પણ જ્યારે મુસાફરી કરી આવ્યા હોય

સારે, જમતી વખતે કંઈ પણ દખન ન થાય એવી ગોઠવણ અમે કરતા, કે જેથી એક્ટ્રીનની પાસેથી આખી વાત અમે તાજેતાઠ સાલગી શકીએ આમ પણ પહેલેથી મને પ્રશ્નો પૂછવાની તો તેમને દેવ હતી જ પરંતુ હવે તેમના પ્રશ્નો ચોક્કસ હેતુ ધરાવનારા હતા.

ગેમ્પી દ્વિપદની મે મુનામત રીધા બાદ ઉત્તર મેઈનીના હવન વિરે તેમણે મને સવાલો પૂછ્યા અને થોડા વખતમાં જ ભાવિ મુનામતોનો હેવાન ગ્રૂ મરવાની એક અષ્ટ પદ્ધતિએ તરત જ આમર લીધો. મારા માટે આ એક બહુ જ સરસ તારીખ હતી, જે કે ફ્રેન્સિસના ગવર્નરપદ અન્યાય તેમની સ્થથેના મારા પ્રવાસો દરમ્યાન ગિરોઈ તરીકે મને ફેરવે. અનુભવ મળ્યો જ હતો વર્ષો પાનના ગયા તેમ તેમ હું વધુ ને વધુ સારી ગિરોઈ અને વધુ ને વધુ મારી નિર્ગેક્ષ બનતી ગઈ એ મોટે ભાગે એ વસ્તુને આભારી હતું કે ફ્રેન્સિસના પ્રશ્નો વિશાળ ક્ષેત્રને આવરી લેતા હતા જે વસ્તુની નોંધ લેવાની મને ફગ પડતી હતી દાખલા તરીકે ગેમ્પીની આસપાસના પ્રવાસોથી જ નહીં પણ ફરી ત્યાં એ વિચારમાં કેવા પ્રાની માઠીએ પડવાનું તથા કેવા શિશુ આવડા ગમ્ય હતા એ તેઓ જાણવા માગતા હતા એમ હું જ નહિ પણ, માછીમારોનું હવન કેવું હતું તેઓ શું ખાતા કેવી ગીતે હનતા, ખેતરો કેના હતા, મમનો કેરી ગીતે બધાયેના હતા, કેરી મીનની અવલણી આપવામાં આવતી હતી અને બાકીના ગ્રામ્ય જીવનની જેમ આ હવન પર પણ દેવળો સંપૂર્ણ અકુશ હતા કે કેમ એ બધા સવાલો તેઓ પૂછ્યા.

હું તેમને મેઈની પ્રદેશની વાત કરતી સારે, મે જે જે ખેતરોની મુનામત રીધી હતી તે વિરે લાના નની રૂની અને રાકોના પ્રકાર વિષે રડ ઈંગ્લેન્ડની કેવી ગીતે ચાલતું અને તેઓ સારી ખાત્યા હતા વગેરે દરેક વસ્તુ વિષે તેઓ જાણવા માગતા.

પશ્ચિમ વર્નિયાના કોનસાની ખાલોના વિચારોની પશ્ચિમિતિને ઉપાય રૂપના પ્રશ્ન “ વેકરો ” મના હતા સાથે પાનખર અનુમા એ

પરિસ્થિતિની તપાસ કરવાનું તેમણે મને આમનણુ આપ્યું. મારા પતિ પણ એ વાતમાં સંમત થયા કે આવી તપાસ કરવાનું કીક થઈ પડશે, એટલે એ મુલાકાત એકંદરવામાં આવી. એ વખતે મારા ફોટોગ્રાફ અખબારોમાં બહુ પ્રગટ થયા ન હતા એટલે લોકો મને ઓળખી ગયા નહિ. પરિણામે મોરગેટાર્દન પાસેના વિસ્તારમાં એક સામાજિક કાર્યકર્તાઓ મેં આખો દિવસ પસાર કર્યો, છતાં મને કોઈ ઓળખી શક્યું નહિ અને સરકાર સાથે હું ફરતી પણ સંકળાયેલી હતી એવા કોઈને ખ્યાલ આવ્યો નહિ.

મેં જે પરિસ્થિતિ જોઈ, એથી મને ખાતરી થઈ કે એ લોકોની સહારી લેનાર કોઈ મળી આવે તો, આ ખાણ વિસ્તારમાં પ્રત્યક્ષ બળવા દેવાય ન થાય તો પણ, ખરાબ આર્થિક પરિસ્થિતિમાંથી જન્મેલા કેટલાક આગલા પ્રજોના ધોરણે પ્રત્યક્ષ પણ તો જરૂર લાભો થાય. આ વિસ્તારમાં કેટલાક એવા માણસો હતા કે જેઓ ત્રણથી પાંચ વર્ષથી ગઈત પર નબત્તા હતા અને અંકવાડિયામાં એક બે દિવસથી વધુ કામ કરી શકાય તેવા રોજવાર એટલે શું એ પણ તેઓ ભૂમી ગયા હતા. ત્યાં એવા આગંકો પણ હતા કે જેઓ ટેન્ક પર બેસીને રીનસર ભોજન લેવાનું જાણતા નહિ.

ખાણના વિસ્તારોની એ મુલાકાતથી, ક્વેકરો જે કામ કરતા હતા તેની સાથે મારો પહેલો સંપર્ક થયો. મને જે ક્વેકર લોકો મળ્યા એ મને ગમ્યા અને લોકોને મદદરૂપ બનવા માટે તેમને કામ પર મોકલવાનો સિદ્ધાંત મને પસંદ પડ્યો. ત્યાં એક ખુમ્મીઓ બનાવવાનું કારખાનું હતું જેમાં અગ્નિ જેવા યંત્રો મેં પહેલી વાર જોયા. એ કારખાનું ખાણોમાં કામ કરવા ઉપગત બીજી પણ વિશેષ કામ કરવાનું કામદારોને શીખવતું હતું અને તેમનામાં નવી આશા જાગવતું હતું. માણસોને નવી યોજનાઓ પર લગાડવામાં આવતા હતા અને નવી કારીગરીનો વિકાસ કરવાની તેમની મક્કિતનો વિચાર કરવાની તેમને તૈયારી આપવામાં આવતી હતી જેઓ ખુરશીઓ બનાવવાનું કામ

કરતા હતા, તેઓ પોતાના સાધનહીન ઓરડાઓ માટે પણ ફરતીચર બનાવતા. સ્ત્રીઓ પહેલાં જ ગૃહઉદ્યોગની કળા જાણતી હોય પરંતુ ખાણ વિસ્તારના શુદ્ધ ઇવનમાં જેની અગવળના કરી હોય તે પાંચી સજીવન કરવાની તેમને પ્રેરણા આપવામા આવતી હતી.

ખાણ વિસ્તારની મારી ઘણી મુલાકાતોમાં એ પહેલી જ હતી; પરંતુ ગૃહઉદ્યોગની યોજનાનો ખ્યાલ એ મુલાકાતમાથી જ આવ્યો હતો. મોરગનટાઉનમાં પશ્ચિમ વર્ણનિયાની વિદ્યાપીઠ કેવેકરોની ખેતી યોજવામાં ખાણ કામદારોને મદદ કરવા માટે કમીટી નીમી હતી. એ કમીટી અને તેના અનુભવને કેન્દ્ર બનાવીને સરકારે વિદ્યાપીઠના એક અધિકારી ડૉ. જુશોરઠ ગ્રાઇન્સની સેવા મેળવી અને પુનર્વસવાટ તંત્રની સ્થાપના કરી. છુટ્ત હોય એક નાનકડી સલાહકાર સમિતિ સ્થાપી હતી. જેમા હુ પણ સેવા આપતી હતી. આ બધું અખતરા જેવું કામ હતું, પરંતુ તેનો ઉત્તુ, લોકોને રાહત અપાવવાનો, પોતાના ધર્મ આધવા માટે તેમને ઉત્તેજન આપવાનો અને અનાજ ઉગાડવા માટે પ્રેરતી જમીન આપવાનો હતો.

આવી દરેક યોજના પર, કેટલાક લોકોને જેમા નિયમિત કામ મળી શકે તેવા ઉદ્યોગો શરૂ કરવાનું મદદ રૂપ થઈ, પડશે એવી આશા રાખવામા આવતી હતી. થોડાક નાના ઉદ્યોગો શરૂ કરવામાં આવ્યા, પણ તે બધી વખતે સફળ નીવડ્યા નહિ. પુનર્વસવાટની યોજનાઓમાથી થોડીક જ અમુક પ્રમાણમાં સફળતા મેળવી શકી હતી; આમ છતાં મને હંમેશા જાગ્યું છે કે એ યોજનાઓથી જે કાયદો થયો છે તે માપી શકાય તેવો નથી. ક્રાંતિને જન્મ આપનારી પરિસ્થિતિને એ પરિસ્થિતિ એટલી બધી મળતી આવતી હતી કે, એ સ્ત્રીપુરુષોમાં સંકારને રસ છે અને તેમના માટે સરકારને કાળજી છે એવું તેમને લાગે એ જાનનાં પગલા લેવાની જરૂર હતી.

પશ્ચિમ વર્ણનિયામા લોગન કાઉન્ટી ખાતેની પરિસ્થિતિ વિશે ઘણા ગમીર હોવાનો મારા કાન પર આવવા લાગ્યા. ત્યાં ઘણાં વર્ગોથી

ત્રેવાય હુએ તપુએમા જ ગહેતા હતા. ૧૨જી દેવતાની પત્ની પત્નીના
મનનોમાથી તેમને હાથી હનામા આ ગા હતા બધા માણસોના
નામ કળી યાદી પર મૂકામા આવ્યા હતા અને તેમને ત્યાં પશુ કામ
મળી શકતુ નહિ, પશ્ચિમ વર્ણનિયાની મગ્ગ જેમરો માટે જે થોડ વણ
લગ્યુ આપતી તેના પર તેમનો મુખરો ચલો હતો.

શ્રીઓની દ્રુડ યુનિયન ત્રીજા દ્વારા ઘણા નર્થથી હુ એ વિન્ના
માટે નાનખોડો કાળો મોલની રતી પર પગિચ્છિતિ થી છે તે મ માગી
નજર નિદાગી ન હતી મને એવા મમાચાર મળવા નાગરા કે તપુએ
કાગી ગયા છે, બીમારીનુ જો વધી પશુ છે અને કાઠની તમીમી આગા-
ધની નથી છે. મેં તથા શ્રીમતી ત્રીઓના જે મદરે નાગકાની
સમાજ નવા માટે ત્યાં એક ધીનિ મ્યાયુ મે બ્યારે માગ પતિને
ત્યાની પગિચ્છિતિની વાત મ્મી ત્યારે તેમણે મને એ વિરો હરી હાપમ્મિસ
સાથે વાત મ્મીનુ મ્મી અને જે ઈ મ્મી જેવુ હોય તે મ્મી જ જોઈએ
તથા એ હુએનો નાતાન આરે ત્યાં મુધીમા તપુએમાથી હુમમે
થવો જોઈએ એમ પણ હોપકિન્મને હવાન મ્મી યુ અતે એ પ્રમાણે જ
થયુ અને રેડિયો પગથી મને મગેના નાણા તથા શ્રીમતી એમદરની
હિતરતાથી અમે બધા વોથી રમી ધગવતી પગિચ્છિતિની અમગમાથી
બાળકાને મુક્ત વાના પ્રમામ કરાં

એ મેળના મગ થના પત્ની ત્યાં માણસોને ત્યાની હુનાકત
લેવા માટે મે સમજાવ્યા માગી મગઆતની હુનાકતો લખ્યાન હુ
એ મેળનાઓના મુપગિન્ડાન શ્રી એન વર્મને ત્યાં હિતગતી તેઓ
પહેલા બાણના ફેમ્મેન હતા અને બાણ મદારે તથા તેમના હુએ
જે પગિચ્છિતિ હોળી હનતા તેનાથી સાગી ગીતે માહિતગાર હના
માગનગાઉન પાસે શરૂ વ્વામા આવેલી મુદ્દિવેઓની મેળનાને
“આર્થર ડેન”નુ નામ આપવામા આ યુ રતુ અને બાણની બાણ
બાણના બધા ગામોના લોકોને તેનો લાલ આપવામા આવ્યો હતો.

‘આર્થર ડેન’ ખાતે જનાગ પહેના માણસોમા બનાં એમ

પસાર થવાનો પ્રયાસ કરનાર યુવાન એ બધા અનેક જાતની મુશ્કેલીઓ જોગવતા હતાં વર્ષોથી ફ્રેંકલિન ખુલ્લા મેદાનના કામનું મૂલ્ય તથા ઊંડાઓના જ્ઞાનની વાતો કરતા હતા અને કુમારો તથા કુમારીઓને શારીરિક તથા મૌલિક કસરત સમુક્ત રીતે આપે એવી સ્કૂલ હાઈડ પાઈ ખાતે ચલાવવાની તેમની ઝખના હતી હું માનું છું કે મે “સી સી સી”ની યોજના ધરા માડી ત્યારે માગ મનની પશ્ચાદ્ભૂતિમા એ જ વિચારો હતા સી સી સી સિવિનિયન કોન્ઝરવેશન કોર્સનું ત્રિવિધ મૂલ્ય હતું ઊંડાઓને દેશના જુદા જુદા ભાગો જોવાની એથી તક મળતી હતી, ખુબ્યામા મમ કરતા પણ તેઓ શીખતા હતા, જેથી શારીરિક રીતે તેમને ધણે ફાયદો થતો, આ ઉપરાંત તેઓ રોકડ રમ્મ પણ કમાતા, જેનો અમુક ભાગ ઘેર કુટુંબ માટે મોકનાતો ઊંડાઓના જીવસામા તથા ઘેર માખાપના જીવસામા આ વસ્તુ મદદ રૂપ બનતી રાહત પુનર્વસવાટ આયોજનમા દરેક પોતાનો ફાળો આપે એવી ભાવના આની પાછળ રહેતી હતી આ યોજનાથી રાષ્ટ્રના યુવાન વર્ગને મદદ મળતી હતી તેથી અને તેઓ તે કામ કરતા તેમા ફ્રેંકલિનને જીડો અને સ્થાયી રસ હોવાથી, જે કેળવી વસ્તુઓ કાયમી બનરી જોઈએ એવા તેમનો અભિપ્રાય હતો તેમા સી સી સી નો પણ સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૩૩ ના જૂનની ૧૬ મી તારીખે જાહેર બાધકામ તરની સ્થાપના થવાના પરિણામે સરકાર માટે મદીના સમયમા જાહેર બાધકામોની યોજના કરવાનું અને તેનો અમલ કરવાનું સક્રિય બન્યું જે યોજનાઓ માટે નાણાની જોગવાઈ રાખ્યો પોતે કરી શકે તેમ ન હતા તે માટે તેમને નાણા ધારીને બેંકારીમા ધગડો કાવામા પણ આ તન મદદરૂપ થયું પાંચ મદિના પછી ૧૯૩૩ ના નવેમ્બરમા મુશ્કી બાધકામ તર સ્થપાયું અને ૪૦ લાખ બેંકારોને કામ પર લગાડવામા આન્યા.

આ બંને ખાનાઓએ બધાવેળા ધણા બાધકામો દેશભરના મારા પ્રવાસ દરમ્યાન મે જોયા હતા આ ખાનાઓની સિદ્ધિઓના ચિત્રો કહેરામા અને પ્રાચ્ય વિસ્તારમા સ્થળે સ્થળે દેખાવા લાગ્યા.

જમીનની જાળવણી અને જંગલની પેદાશનું કામ આગળ ધપવા લાગ્યું. મનોરંજનનાં સ્થાનો બંધાવા લાગ્યાં અને સંખ્યાબંધ પૂલો, શાળાઓ હોસ્પિટલો તથા આરોગ્યકેન્દ્રો જે આ બે તંત્રોએ 'જન્મવેલા' સુંદર કાર્યના કાયમી સ્મારક જેવાં હતાં તે સ્થળે સ્થળે નજરે પડવા લાગ્યાં આ બાંધકામોથી દેશના લોકોને મોટી રકમનો ખર્ચ ઉઠાવવો પડ્યો એ વાત સાચી, પરંતુ તેણે સામુદાયિક કાયદો કર્યો અને નજર પરિણામે બિલાં ફર્યો જે આજે પણ જણાઈ રહ્યાં છે.

સૌથી મહત્વની યોજના “ટેનેસી વેલી ઓથોરિટી” ની હતી. સેનેટર જ્યોર્જ નોરીસનું એ મહાન સ્વપ્ન હતું અને એ યોજનાનો વિકાસ નિહાળનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ, ધણા લોકો જેની હાંસી કરતા હતા એવી વસ્તુ માટે સેનેટરે ચલાવેલી લડત કદી પણ ભૂંડી શકશે નહીં. એ યોજનાને લગતું કાર્ય તો પહેલા વિશ્વયુદ્ધ દરમ્યાન શરૂ થયું હતું, પરંતુ એ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી, ધણેખરું કામ અટકાવી દેવામાં આવ્યું હતું. મારા પતિ પ્રમુખ થયા ત્યાં સુધી એ બાબતમાં વધુ કંઈ પણ કરવામાં આવ્યું ન હતું. મારા પતિ સેનેટર નોરીસનું સ્વપ્ન સારી રીતે સમજતા હતા અને જે વખતે દેશ માટે વધુમાં વધુ પરિણામે નિપજાવી શકાય એમ હતું, એવે વખતે તેમણે એ માટે ઉત્તેજન આપ્યું. ભવિષ્યની શક્ય લડાઈની જરૂરિયાતો લક્ષમાં હોવાથી ફ્રેંકલિને “ટી. વી. એ.” નું કાર્ય જેમ બને તેમ સત્વર આગળ ધપાવવા પર ભાર મૂક્યો. તે વખતે પણ મારા પતિ માનતા હતા કે, ચોક્કસ સંજોગો ઊભા થશે તો યુદ્ધ જલદી ફાટી નીકળશે અને તેઓ જાણતા હતા કે જે યુદ્ધ શરૂ થાય તો “ટી. વી. એ.” જે કંઈ આપી શકે તેની આપણને પૂરેપૂરી જરૂર પડશે.

૧૯૩૨ ની ચૂંટણીની શુંમેશ દરમ્યાન મારા પતિ અને હું “ટી. વી. એ.”ના કેટલાક વિસ્તારમાંથી પસાર થયાં હતાં ત્યારે સ્ટેશન પર એકલા યતા લોકોના યોજાનો દેખાવ જોઈને તેમના મન પર ઊડી જાય પડી હતી. એ લોકો કંગાલ હતા; તેમનાં મકાનો રંગરંગાન

વગરનાં દનાં, મોટરો ભાગીનૂટી સ્થિતિમાં હતી અને ધણું બાળકો તથા તેમના મોટેગઝો પાસે જૂટ કે પૂરતા કપડાં પણ નહોતાં. માત્ર આઠ વર્ષ પડી, મકાનોના બાંધકામ અને કેળવણી તથા ખેતીના પ્રયોગોની અસર મારે પૂરતો સમય મળ્યા બાદ, હું બ્યારે એ જ વિસ્તારમાંથી પસાર થઈ ત્યારે મને લાગ્યું કે આના કગતાં વધુ આબાદી હશે વિસ્તાર મળવો મુશ્કેલ છે. બીજી મોટી નદીઓની ખીણોમાં આવી જ યોજનાનો અમલ કરવામાં જેઓ સરકારનો વિરોધ કરે છે તેઓ મારી જેમ આઠ વર્ષમાં થયેલું આ પરિવર્તન જુએ એમ મેં હમેશાં ઇચ્છ્યું છે. આવા ફેફસારો ધીરધીરે જ થાય એ હું સમજું છું પણ એ દિશામાં કંઈ જ કરવામાં નથી આવતું એથી મને ભાગે નફરત થાય છે. માગ પત્તિ હમેશા ઇચ્છના હતા તેમ હું પણ ઇચ્છું છું કે વરસે વરસે આપણે મીમુરી નદી પર અને મીમીસીપી નદી પર આ યોજનાનો પ્રારંભ કરીએ. લોકોના જીવનમાં બહેનર પરિવર્તન કરનારા આવા પ્રયોગો આપણા લોખનત્ર પગના આક્રમણો સામે જખ્ખર દીવાલ જેવા બની ગયેરો.

પાછલા વર્ષોનાં હું વિચાર કરું છું ત્યારે મને લાગે છે કે ૧૯૩૪થી ૧૯૩૬ મુઘીના વર્ષો, બ્રહ્મદેવ દાઉસભાઈ અમે મુળતઃના વર્ષોમાં સૌથી વધુ જ્ઞાન અને ચિંતામુખ્ય હતાં. જે સુધારા શરૂ કરવામાં આવ્યા હતા એથી દેશ વધુ સ્વરૂપી સપાટી પર આવતો જતો હતો; મૂઘી અને મજૂરી વચ્ચે તથા પ્રમુખ અને કાગ્રેસ વચ્ચે એકંદરે સારો સબબ હતો અને અમાન કૌટુંબિક જીવનમાં અમે ધીમે ધીમે અમારી અગત્ય પ્રજ્ઞાલિંગઓ તથા આદતોને બદલી દાઉસમની જરૂરિયાતો સાથે અપમેસની બનતી રાક્ષા દત્તા, આ ગતિ ભાવિ વર્ષો મારેની એ એકસ પદતિ અમે નહીં મી લીધી હતી.

૧૯૩૪ની વસંત ઋતુમાં, ધુરોરિંગના પ્રવાસે જવાનું રોહિને મને સ્વપ્ન, એ દાપુના તે વખતના મર્વન જનરલ બોન્ટન વિનશીપ સમક્ષ ભારે મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ હતી. અમદારોને લગતી પરિસ્થિતિ ખરાબ હતી અને સમન વધતી હતી વચ્ચી મારે પૂરતો એકાગ્ર ન હતો.

જમીનના મોટા ટુકડાઓ ખાંડ કંપનીઓની માલિકીના હતા અને મોસમ ચાલુ હોય ત્યારે જ લોકોને કામ મળતું હોવાથી અને વેતન બહુ થોડું મળતું હોવાથી, મોસમ ન હોય ત્યારે કામદારો લગભગ ભૂખમરો ભોગવતા. રેક્ષર્ડ ટગવેલ જે તે વખતે ખેતીવાડી ખાતામાં હતા તે આ ક્ષેત્રમાં શું થઈ શકે તેમ છે તેનો અભ્યાસ કરવા માટે ત્યાં જવાના હતા અને મારા પતિને લાગ્યું કે તેની સાથેસાથ જો હું પણ ત્યાં જઈ તો લોકોને પણ એમ થશે કે પ્રચુપ્ત લાંની પરિસ્થિતિમાં ખરેખર રસ લઈ રહ્યા છે. ખુટોરિકામાં હું ગવર્નરના જૂના મકાન લાફેટેલેસામાં ઊતરી હતી. એક વખતનો આ દુર્ગ અચારે શુદ્ધાખી રંગના નિવાસસ્થાન તરીકે અખાત પાસે જ ખડો હતો.

મારા માટે નક્કી થયેલા બહુ જ સંભાળભર્યા કાર્યક્રમ અનુસાર, મેં સંખ્યાબંધ માન્ય શાળાઓની મુલાકાત લીધી. સ્ત્રીઓએ કરેલું ધર-કામ પણ મેં જોયું. આમાંથી કેટલુંક ભરતકામ સુંદર હતું; પરંતુ જે જાતના કાપડ પર એ કરવામાં આવ્યું હતું તે આવી સુંદર કળાને લાયક ન હતું. કારખાનામાં બહુ જ ટુંકાં વેતન અપાતાં હતાં અને ધરકામ માટે અપાતી રકમ માની ન શકાય એટલી હદ સુધી નાની હતી. નાનકડી ખાળાઓ ખાણના સમયે પણ શાળામાં બેસી રહેતી અને રમાયો પર ભરતકામ કરતી કે જેથી કુટુંબની આવકમાં યોગે થોડી થેનીઓનો વધારો કરી શકે.

ગામડાનાં ઘરોની પરિસ્થિતિ તદુરસ્તી બગાડે એવી હતી જ. પરંતુ શહેરોમાં તો એ પરિસ્થિતિ ઘણા વધારે પ્રમાણમાં ચોંકાવનારી હતી. કારખાનાના કામદારોનાં ઘરો ભેતી ભેતી હું રસ્તા પરથી આગળ વધતી હતી એ મને અચારે યાદ છે. ઘણાખરાં ઘર બે ચોરડાનાં હતાં; પાછળના ચોરડામાં પ્રકાશ હતો નહિ અને આગળના ચોરડામાં પણ બારણામાંથી જે પ્રકાશ આવતો તે જ હતો; બીજા ક્યાંયથી પ્રકાશ આવે તેવી ગોઠવણ હતી જ નહિ. પડદા, નળ અથવા બીજી કોઈ જાતની અધુનિક સગવડો આ જૂનાં ઈંટનાં મકાનોમાં તો ક્યાંથી હોય જ? ઘણીખરી સ્ત્રીઓ

બહાર ખુલ્લામાં બેસીને રસોઈ કરતી અને જે નાનકડી સગડીઓનો ઉપયોગ તેઓ કરતી હતી તેનાં પર તેઓ કેવી રીતે રસોઈ કરી શકતી હશે તેનું મને આશ્ચર્ય થતું હતું.

અંધારગલીનાં મકાનો પાટનગરનાં એવાં મકાનો કરતાં પણ વધુ ખરાબ સ્થિતિમાં છે એમ મને લાગ્યું. પહેલા વાવાઝોડા, પછી, ઊંડી આવેલાં પનગં, લોખંડોનો ભંગાર અને લાકડાના કટકા ઉપરથી લઈને તેમાંથી પાણી ઉપર ઝૂંપડીઓ બનાવવામાં આવી હતી. લાકડાના પાટિયાં પર થઈને અમે આસ્યાં. દરેક ઝૂંપડીની નીચે પાણી આવતું હતું. ટેકરીની બાજુએ પણ આવાં કંગાળ ઝૂંપડાં હતાં. ત્યાં બકરાંઓ અને બીજાં જનાવરો પણ ઝૂંપડાની નીચે રહેતાં હતાં. મુખાકારીની બિલકુલ ગેઠવણ ન હતી અને ટાઈફોઇડનો ઉપદ્રવ સામાન્ય થઈ પડ્યો હતો. જે ત્યાંના લોકપાણી સારાં ન હોત અને યુનાઈટેડ સ્ટેટસમાંથી ચોખા અને વટાણાનો ખોરાક મળતો ન હોત તે એ ટાપુ પર રીક્ટની બીમારી મોટા પાયા પર ફરી વળી હોત. લક્ષ્મી બોમ્બ ધણી થઈ પડતા. દર વરસે વધુ બાળકો જન્મતાં અને તેના પરિણામે આ નાનકડા ટાપુ પરની વસ્તીનો પ્રતિ જબીર વિચારણાનો વિષય બન્યો હતો. કેથોલિક પાદરીઓ તરફથી ઊંડરીઓને મુંઝવત ભરતકામ શિખવાડવાની ગેઠવણ થઈ હતી અને બાળકોનું જીવન સુધારવા માટે સાધ્વીઓ, ચોતાનાથી બની શકતા તમામ પ્રયાસ કરતી.

પ્યુર્ટોરિકોમાંથી અમે વર્જન ટાપુઓમાં ગયાં. ત્યાં પણ પરિસ્થિતિ ખરાબ તો હતી જ પરંતુ કેટલાંક વખત પ્યુર્ટોરિકો કરતાં તે કંઈક ઠીક લાગતી હતી. અહીં તેમજ પ્યુર્ટોરિકોમાં નવાં મકાનો બાંધવાં માટે પ્રયાસ કરવામાં આવતા હતા, પરંતુ તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો એ લોકોને શીખવવું પડતું હતું. વધુ સારી પરિસ્થિતિમાં પણ સ્વચ્છ જીવન કેવી રીતે જીવવું એ તેઓ જાણતા ન હતા, કારણ કે જે સંલેઓમાં રહેવાની તેમને ફરજ પડી હતી, એથી સ્વચ્છતા લગભગ અસંભવ બની જતી.

પાછા ક્યાં પછી મેં મારા પતિને કેટલાક કામદાર આગેવાને અને ઉદ્યોગપતિઓને પરિસ્થિતિ તપાસવા માટે ત્યાં મોકલવાની વિનંતિ કરી. એ પછી મારા કેટલાક મિત્રો નવા ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવા માટે ત્યાં ગયા, તેમાં વોશિંગ્ટન ખાતે જાહેર બાંધકામ ખાતાના કેલા હુન્નરના કાર્યક્રમમાં ભાગ લેનાર એટ્રેવન ડોર્નબુશ પણ છે. ધ્યુટોરિકોમાં થતા વાંસના જીદાજીદા ઉપયોગો તેમણે વિકસાવ્યા અને હું માત્રું હું કે કેટલાક નાના ઉદ્યોગો તેમણે સફળતાપૂર્વક ચાલુ કરી દીધા છે. શ્રી. ટગવેલ પાછળથી જ્યારે ગવર્નર થયા ત્યારે તેમની પહેલી મુલાકાતમાં જે કેટલીક યોજનાઓ મદદરૂપ થશે એમ તેમને લાગ્યું હતું તેમાંથી ઘણી ખરી તેમણે અમલમાં મૂકી હતી.

૧૯૩૪ થી ૧૯૩૬ ના એ વર્ષે દરમ્યાન જે કંઈ ચિંતા અમારે ભોગવવી પડી હતી તે મોટે ભાગે અંગત હતી. એકંદરે ૧૯૩૬ ની ચૂંટણી અંખેશ શરૂ કરતી વખતે અમારા દિલમાં એવી જ લાવના હતી કે સમગ્ર રીતે જોતાં દેશ પગલે જતી રહ્યો છે. એ અંખેશમાં મેં કંઈ પણ રીતસરનું કામ કર્યું ન હતું; ને કે અંખેશ માટેના વડા મથકની મેં મુલાકાત લીધી હતી અને ફ્રેંકલિનના કેટલાક પ્રવાસો દરમ્યાન હું તેમને મળી હતી. ખરું કહું તો, મારા પતિ માટે ચૂંટણીનો પ્રત્યાર કરવામાં મને કદી સુરુચિ લાગી ન હતી; એટલે એક પણ અંખેશમાં મેં રાજદ્વારી પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લીધો ન હતો; ને કે ચોક્કસ કારણસર ચોક્કસ કામ કરવાનું મને કહેવામાં આવતું તો એ કામ હું બેશક બજાવતી.

એ ચૂંટણીના પરિણામ વિષે કોઈ પણ જાતની અનિશ્ચિતતા ન હતી કે પ્રતીક્ષા કરવાપણું ન હતું. રાષ્ટ્રેતા મુજબ અમે લાઇડપાક ખાતે સ્તાં અને ચૂંટણીની રીતે ત્યાંનું દિવાનખાનું હંમેશાં અખબારી ઓફિસ જેવા વાતાવરણમાં ફેરવાઈ જતું જે યંત્રો પર સમાચાર આવતા હતા તે બાજુના નાનકડા ઓરડામાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. ફ્રેંકલિન પોતે ટેલિફોન પર બેસતા હતા, લંબાણ સંદેશો તો તેમને સોંપવામાં આવતા હતા અને દરેક જણ સરેરાશ કાઢવા લાગી જતું. અખબારી પ્રતિનિધિઓ આવતા

અને તેમને અપાયર આપવામાં આવતો. છેવટે પરિણામ ન્યારે બહાર પડ્યું ત્યારે તાલકાઈ ગામના લોકો મથાલ અરપસ કાઢના અને મારા પતિને અભિનંદન આપવા આવતા. અમે બહાર નીકળનાં અને કંટીમાં ધૂળતાં ધૂળતાં તેમના તરફથી સમોદનના યોગ્ય સન્દેશ આંબળનાં.

૧૯૩૬ માં અમે ફરીથી વોશિંગ્ટન ગયા ત્યારે બારે ઉત્સાહથી ફ્રંકલિનનો સ્ફટક કબામાં આવ્યો અને બહુ જ સાગ્ર મલેમોમાં તેમના બીજા પ્રમુખપદનો આરંભ થયો. કેમ્પસમાં રેએક્ટરિક સભ્યો પણ બહુમતીમાં યૂગાયા દના અને પક્ષના સભ્યોને પોતાનું સ્થાન એટલું મજબૂત લાગતું હતું કે પોતે ધારે તે ક્ષતી સકશે એમ તેઓ માનવા લાગ્યા હતા કેઈપબુ જૂથ માટે આવું વચલુ અખત્યાગ હવાનું ઠીક ન કહેવાય, અને ખાસ કરીને જમ્બો મંદી પડી તાજેતરમાં જ સ્થિર બનેલા દેશના સ્વગ સંચાલન માટે જોઓ જવાબદાર છે એવા લોકો માટે તો ઠીક ન જ કહેવાય.

વોશિંગ્ટન ખાતેના શરૂઆતનાં વરોં દરમ્યાન ફ્રંકલિન જે જે મુખ્ય પ્રશ્નોમાં રસ લેતા હતા તેમાનો એક પ્રશ્ન આપણી તથા આપણા ચેટિન અમેરિકન પાડોશીઓ વચ્ચેની સંબંધિની દૃઢ હવાનો હતો કે પહેલાં જણાવી ગઈ હુ તેમ આપણુ વચલુ વાધાબધાં મોટાભાઈ જેવું છે, એમ તેમને હંમેશા લાગતું હતું અને વધુ હવાપણુભરી તથા સારા પાડોશી તરીકેની નીતિ અખત્યાગ હવાથી આ સંબંધમાં મુધાગે ક્ષતી સકાય એમ તેઓ માનતા હતા નવેમ્બરની ચૂંટણી પડી, શાનિની જળવણી માટે ૧૯૩૬ માં જુએનોએર્સમાં મજેવી આત્મ-અમેરિકન પરિપદમાં હાજરી આપીને એ નીતિ અમલમાં મૂકવાનો તેમણે વ્યક્તિગત પ્રયાસ કર્યો હતો.

ફ્રંકલિનના પ્રવાસથી દેખીતી રીતે જ જે ઉત્સાહ જાગ્રન થયો તેની, તેમના પર ઊંડી અસર થઈ અને જે શુભેચ્છાનો વિમસ થાય એવી ને હમ્મણ હતી તેનો પ્રાદુર્ભાવ પોતે કરી સક્યા એથી તેમને સ આનંદ થયો હતો.

માર્ગમા ફ્રેન્ડલિન ઉરજ્વેમાં રેનાયા. ઉરજ્વેથી તેઓ આજિવ ગયા અને ત્યાં પણ તેમની મુગ્ધાકાતથી ઉત્પન્ન થયેના ઉત્સાહથી તેઓ બહુ ખુશ થયા હતા.

તાના પ્રમુખ વરગાસ અને તેમના પત્નીએ પરદેશ ખાતાના નાયબ મંત્રી મિ. વેલ્સને પૂછ્યું કે મિસિસ રૂઝવેલ્ટને અમે ઈઈડ ભેટો મોકલી શકીએ કે કેમ ? તેઓ એ નિયમ જાણતા હતા કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો કોઈ પણ પ્રમુખ કે સમગ્રી અધિકારી હોદ્દા પર હોય ત્યાં મુખી પરદેશી સરકાર તરફથી અંગત ભેટ સ્વીકારી શકે નહિ. મેડમ વરગાસે મને ચાંદીની સુંદર કોતરણીનો એક ટી સેટ મોકલ્યો અને તેણે તથા તેના પતિએ સયુક્ત રીતે ખાતાના સમ્રાજમાથી એક રત્નની કીમતી ભેટ પણ આપી. મારા પતિએ પાછા ફર્યા પછી જ્યારે એ ભેટ મને સોંપી ત્યારે મારા પર તેની ઊંડી અસર થઈ, પરંતુ હું જોઈ શકી કે બ્હાર્ટ હાઉસમા જ અથવા કોઈ સત્તાવાર મેળાવામા જ આવડા મોટા ટી સેટનો ઉપયોગ થઈ શકે. પણ રત્ન બ્હાર્ટ હાઉસ ખાતેની મારી તિજોરીમા રાખવામા આવ્યું.

ફ્રેન્ડલિનના અવસાન પછી આ ટી સેટ મે “ફ્રેન્ડલિન ડી. રૂઝવેલ્ટ” નામના વિમાનવાહક જહાજને ભેટ આપ્યો અને હું આશા રાખું છું કે એ જહાજે જ્યારે આજિનની શુભેચ્છા-મુલાકાત લીધી ત્યારે એ ટી સેટ જહાજ પર ભેળવે અને આજિવના લોકોને આનંદ થયો હશે.

મિ. વેલ્સે મને જણાવ્યું હતું કે રત્ન એ હાર્ડ પાર્ક ખાતેના પુસ્તકમથકમા ફ્રેન્ડલિનના ખીજા સમ્રાજોની સાથે મૂકવામા આવશે તો આજિનના લોકોને ધણો આનંદ થશે. એટલે રત્ન ત્યાં મૂકવામા આવ્યું છે. હું માનું છું કે લોકોને તેમાં રસ પડે છે અને આપણા દેશ પ્રત્યેની આજિનની ઉદાર લાગણી તથા માયાળુતાના પ્રતીક તરીકે તેથી સારો હેતુ સરે છે.

મારા પતિ મારું મન એટલી સાચી રીતે જાણતા હતા કે પ્રવાસ દરમિયાન તેઓ મારા માટે એક નાનકડું રત્ન-રહિત પેન્ટ બગીચા

આવ્યા, જે હું કાઈ કાઈ વખત પહેરું છું. મને એ બેટ આપતી વખતે તે બોલ્યા હતા : “આ મુદ્ર બેટ હું તારા માટે લાવ્યો છું તેનું કારણ એ છે કે મોટું રત્ન તું કદી નહિ પહેરે એવી મને ખાતરી છે.”

મારા જન્મદિનના મેળાવડાની યોજના હમેશાં મારા પતિ કરતા. બહુ ધાંધલ મને ગમતી નહિ એ તેઓ જાણતા હતા, એટલે સામાન્ય રીતે મારી પસંદગીના મિત્રોને તેઓ બોજન માટે નિમંત્રણ આપતા, પરંતુ હું જ્યારે બધાના લક્ષ્યનું કેન્દ્ર બનતી અટકતી ત્યારેજ મને હમેશાં આનંદ થતો.

બહાદુર હાઉસ ખાતેનાં રાજઆલનાં વર્ષો દરમિયાન અમને લાગતું કે જોડલા અને તેડલા વધુ તહેવારો, ખાસ કરીને નાતાલના તહેવારો વોશિંગ્ટનમાં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનાં હતાં. અમારાં બાળકો પરવ્યાં અને બીજાં રહેવા ગયાં ત્યાં સુધી નાનાલ પર આપું કુટુંબ એકઠું થાય એવા પ્રયાસ અમે કરતાં. નાતાલના દિવસે સવારે અમારા રાયનગ્રુહમાં દરેકને માટે ભેટો રાખવાની અમારી પ્રથ્થલિકા હતી. બાળકો જંગતાં ત્યારે અમને જગાડતાં અને સૌ કોઈને જગાડતાં. અમારું નાતાલનું વૃક્ષ સામાન્ય રીતે આગલી સાંજે તૈયાર થઈ જતું અને મોટાં બાળકો તે તૈયાર કરવામાં મદદ કરતા. ફ્રેંકલિન લકવાનો ભોગ થઈ પડ્યા પછી વૃક્ષને કેવી રીતે શણગારવું એ વિશે સ્વયનાઓ આપતા અને તેઓ જીવ્યા ત્યાં સુધી સાચી મીથુનગતીને બદલે બીજી કંઈ પણ વાપરવાની અમારી વાત તેમણે કદી કાન પર ધરી ન હતી. તેમના રાજકીય સિદ્ધાંતો ગમે તેટલા આગળ વધ્યા હોય છતાં, તેઓ ઘણી નાની બાબતોમાં જૂની પદ્ધતિની પ્રથ્થલિકાઓને વળગી રહ્યા હતા.

નાતાલના આગલા દિવસની સવારે મારા પતિ બહાદુરહાઉસના દારકુનોના સ્ટાફ તથા સુપ્ત સર્વિસનાં માણસો માટે મેળાવડો કરતા અને તેમાં બધાને નાનકડી યાદગીરીની બેટ આપીને તેમને “મુખી નાતાલ” ઇન્જોયતા. બપોરના બહાદુરહાઉસનો ઘરનો સ્ટાફ, શોકરો, ડોર બીજા માણસો અને પોલીસ માટે મેળાવડો કરવામાં આવતો.

આ બધોરના મેળાવડામાં દરેક માણસને પોતાના કુટુંબીઓને લાવવા હોય તો લેતા આવવાનું જણાવવામાં આવતું. બાર વર્ષની નીચેના બાળકોને અગત્ય બેટ મળતી અને સ્ટાફના દરેક માણસને રોકડ રકમ બેટ તરીકે આપવામાં આવતી. પોલીસ પહેરગીરોને અને સામાન્ય રીતે ટાઇ, રમાલ કે એવી ચીજો બેટ તરીકે આપતા.

નાતાલ પહેલાના આગલા અઠવાડિયે હું સામાન્ય રીતે, એક દિવસ માટે હાઇડપાર્ક જતી અને એ સ્થળે રહેનારા અથવા અમારા માટે કામ કરનારા લોકોને બેટો આપતી. નાતાલ પછી તરતજ ને અમારે ત્યાં જવાનું થતું તો અમે મોટા મકાનમાં ત્યાંના માણસો માટે મેળાવડો કરતાં. પાછળથી હાઇડપાર્ક ખાતે લશ્કરી પોલીસની સ્કૂલ સ્થપાયા બાદ, ત્યાં જે સૈનિકો હોય તેમને માટે અમે લાયબ્રેરીમાં સાંજના બે મેળાવડા કરતા. કેટલાક નવા રંગરોને જોઈને ફ્રેંકલિનને બહુ રમજ પડતી, કારણ કે તેઓ પહેલાં વાર, પ્રમુખને લેતા ત્યારે ઘણી વખત કેવી રીતે સલામ કરવી એ સાવ ભૂલી જતા અને બંદૂકો પકડવાની નવી નવી મૌલિક રીતો શોધી કાઢતા.

વાશિંગ્ટનમાં નાતાલની સાંજ મારા માટે બહુ જ પ્રવૃત્તિમય બની જતી. સૌથી પહેલાં રાષ્ટ્રીય ચિએટરમાં વેલફેર કાઉન્સીલ તરફથી કમ્પનસીય બાળકો માટેના મેળાવડામાં હું જતી. ત્યારબાદ કારોબારી ઓફિસોના બધા માણસોને “સુખી નાતાલ” ઇચ્છવામાં હું મારા પતિ સાથે જોડાતી.

સામાન્ય રીતે બધોરના બોજન વખતે હું મુક્તિકેળના વડા મથકે જતી. ત્યાં ખોરાકની ટોપલીઓ અપાતાં પહેલાં પ્રાર્થના કરવામાં આવતી. ત્યાંથી હું અમેરિકાના સ્વયંસેવક દળના વડા મથકે જતી. ત્યાં પણ એવી જ રીતે પ્રાર્થના થતી અને ખોરાકની ટોપલીઓ અપાતી. બધોર પછી વ્હાઈટ હાઉસના “ઈસ્ટ રૂમ”માં ચતા મેળાવડા માટે હું સમયસર પાછી આવી જતી.

આ મેળાવડા પછી હું, મારા પતિ અને કુટુંબના જે સભ્યો હાજર

હોય તેઓ નાતાલના જ્ઞાને પ્રગટાવવા માટે જતાં અને ત્યાં મારા પતિ નાતાલનો સંદેશો જોડાડ કરતા. એ પછી તેઓ વ્હાઈટ હાઉસમાં પાછા ફરતા અને હું વોશિંગ્ટનના એકાદ ગરીબ લગ્નમાં નાતાલજ્ઞ પ્રગટાવવા જતી. ત્યાં અમે નાતાલનાં ગીતો ગાતાં.

હું ઘેર પાછી ફરતી ત્યારે કુટુંબના જે કોઈ સભ્યો એકાદ થયેલા હોય તેમની સમક્ષ મારા પતિને ડીકન્સનું “ક્રીસ્મસ કેરોલ” વાંચતા જોતી. દર વર્સે તેઓ જુદા જુદા ફક્કા પસંદ કરીને આખા વાંચતા અને બીજા ફક્કા જતા કરતા. ભૂતોને લગતા ભાગે વાંચતી વખતે તેઓ હાવભાવ પણ સારી રીતે કરતા. હકીકતમાં, તેઓ ત્યારે જ્યારે કંઈ પણ મોટેથી વાંચતા ત્યારે સાથેસાથ અલિનય પણ કરતા જતા હતા અને તેથી જ બાળકો શબ્દોનો અર્થ સમજવા જેવડા થાય એ પહેલાં પણ તેમનું ધ્યાન રાહી રાખવામાં સફળ થતા. તેઓ સામાન્ય રીતે રાતના ભોજન પછી તેમનું વાંચન પૂરું કરતા. એ પછી બેડ આપવા માટેના મોજાં ગ્રંથવામાં આવતાં અને છેવટે કુમારી થોમ્પસન અને હું લગભગ દરેક વખતે સેન્ટ થોમસ ચર્ચ ખાતેની મધરાતની પ્રાર્થનામાં જતાં.

નવા વર્ષની સાંજે મારા પતિ વ્હાઈટ હાઉસમાં રહેવાનું પસંદ કરતા. અમે હંમેશાં કેટલાક મિત્રો એકઠા કરતા અને મધરાતે લખગોળાકાર ઓરડામાં રેડિયો આવું કરવામાં આવતો હતો. હાથમાં પ્રજ્વાલિકા અનુસાર ઈકું રાખીને અમે મધરાત જાહેર થવાની રાહ જોતાં હતાં. ફ્રેંકલિન હંમેશાં તેમની મોટી ખુરસીમાં બેસના અને પ્રમુખ તરીકે હાથમાં ગ્લાસ લઈને તેઓ “એમેરિકા”ની સન્માનતી લેવાવતા. અમે બધા ઊભાં થતાં અને તેમના શબ્દોનો પુનરુચ્ચાર કરતા. કોણ જાણે કેવી રીતે એ મંત્રનમાં એ શબ્દો ખાસ અર્થસૂચક અને અસરકારક થઈ પડતા અને એ પછી જે અંગત અભિનંદનો અપાતાં તેને પણ આ પ્રસંગનું ગાંભીર્ય સ્પર્શી જતું.

X

X

X

પોતે જે કામ કરી રહ્યા હોય એ વિષે ફ્રેંકલિન ભોજન વખતે

અથવા ખાનગી કૌટુંબિક વાર્તાલાપ દરમ્યાન બહુ બોલતા નહિ. અમારામાંથી ધણાખરાને એમ લાગતું કે તેઓ જ્યારે પોતાના કુટુંબ સાથે હોય ત્યારે તેમના હૃદયની ઉપાધિઓમાંથી તેમને રાહત મળવી જોઈએ. પરંતુ જે લોકોનો અભિપ્રાય તેઓ બાલ્યવા માર્ગતા હોય તેમની હાજરીમાં જે કાંઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો તો, તેમના આંતરિક વિચારો તથા તેમની સાથે કામ કરનારાઓની જીવિતામાંથી કેટલુંક અમે જાણી શકતા.

કેટલાક વિષયો પરત્વે હું બહુ જ પ્રમુખ લાગણી ધરાવતી હતી, પરંતુ રાજદ્વારી વાસ્તવિકતાઓના કારણે ધણી વખત ફ્રેંકલિન, પોતાનો જમાં શ્રદ્ધા હોય એવી બાબતોમાં પણ ટેકા આપતાં અચકાતા. કોઈ કાંઈ વખત તો આથી મને બહુ જ ચીડ ચડી.

મને યાદ છે કે લીચીંગ (હપ્સીઓની હત્યા) પર પ્રતિબંધ મૂકતા બીલ માટે તથા પોલ ટેકસ નાબૂદ કરવા માટે હું તેમનો સંપૂર્ણ ટેકા મેળવવા ઈચ્છતી હતી. ફ્રેંકલિન આ બન્ને પગલાંની તરફેણમાં હતા પરંતુ તેને કદી પણ અમગર્ય મક્તવ આપ્યું ન હતું. હું જ્યારે એ સંબંધી વિરોધ દર્શાવતી ત્યારે તેઓ માત્ર એટલું જ કહેતા: “પ્રથમ કરવા જેવી વસ્તુઓ હંમેશાં પહેલાં કરવી જોઈએ, અને જે પગલાં પર અચકામણ થાય તેવું છે તે આગળ ધરીને હાલના કાંઈ અનેક ગણા વધુ મદત્વના ધારા માટે જરૂરી એવા મતો હું ગુમાવી શકું નહિ.”

યુરોપની પરિસ્થિતિ વધુ ગંભીર બનતી ગઈ તેમ તેમ, યુદ્ધ મારેની તૈયારીને બીજી દરેક વસ્તુ કરતા પ્રાધાન્ય આપવું પડ્યું. આ ધારો પસાર કરાવ્યા વિના છૂટકો ન હતો અને ફ્રેંકલિન જાણતા હતા કે બીજા પ્રશ્ન પર પક્ષમા ફાટકૂટ પડે તો આ ધારો પસાર કરાવી શકાશે નહિ.

લોકોને એ વાતોનો ખ્યાલ હોતો નથી કે પ્રમુખ પર કેટલું બધું દબાણ કરવામાં આવે છે અને જુદા જુદા દબાણો કેટલીક વખત એટલાં બધાં અગત્યનાં હોય છે કે માણસની સાચી ઈચ્છાને ગોણું બનાવવી પડે છે. દાખલા તરીકે યુદ્ધના ઉન્માદની અસર ચૂંટણીને લગનાં કેટલાક

ભાષણો પર જ નહિ પરંતુ સરકારની કેટલીક નીતિઓ ઉપર પણ યર્ષ હતી.

ધણી વખત થોડો ચોક્કસ વસ્તુ માટે તેમનો ટકા મેળવવા મારી પાસે આવતા. દુ' તેમની સમક્ષ પરિસ્થિતિની રજૂઆત કરતી, પરંતુ એ વિષે દુ' ગમે તેટલા પ્રગળ વિચારો ધરાવતી હોત તો પણ ચોક્કસ પગલું ભરવા માટે દુ' તેમને કદી આમદ કરતી નહિ, કારણ કે સમય રીતે ચિત્રના બધાં અંગોથી તેઓ પરિચિત હોય અને દુ' આખા ચિત્રથી વોકે ન હોઈ શકે એ મારા ખ્યાલમાં હતું. મારી 'પાસે જે થોડો આવના તેમના માટે મારાથી બની શકતું બધું દુ' કરતી, માત્ર માગ પતિ શું વિચારશે અથવા તેમને શું લાગશે એટલું જ જણાવવાનું બાકી રાખતી. મારા મનની વાત સ્પષ્ટ રીતે જણાવનાં ફેંકલિને મને કદી અટકારી ન હતી. દુ' ધારું છું કે આ કારણે જ, તેમની સમક્ષ ગમે તેટલા વિરોધ દર્શાવવા છતાં ધણી વખત દુ' ઊંચડી વધુ લાગણી રાખતી.

ફ્રેંચિસ સમક્ષ જે કેટલાક વિચારો રજૂ કરવામાં દુ' સંમત થઈ હતી તેમાંનો એક રાષ્ટ્રીય યુવક કારોબાર તંત્રની સ્થાપના કરવાનો હતો. દેશના યુવાન વર્ગની દ્વારા ૧૫૦ સરજાતથી જ દુ' કેટલી બધી રહેતી હતી તે જાહેરબાધકામ તંત્ર (પી. ડાબ્લ્યુ. એ.)ના તે વખતના વડા તથા તેમના મદદનીશ અને પાછળથી રાષ્ટ્રીય યુવક કારોબાર તંત્રના વડા એલેક્સિસ સાચી રીતે જાણતા હતા. એક દિવસે તેમણે મને કહ્યું : “અમે આ માટે તમારી પાસે એટલા માટે આવ્યા છીએ કે હજી હમણાં પ્રમુખને જમાના તરફથી એ માટે વાત કરવાનું અમને હીક લાગતું નથી. સરકારમાં આવા તંત્રની સ્થાપના વિરુદ્ધ ઘણા થોડા હશે અને તેનો ખરાબ રાજદ્વારી પ્રત્યાઘાતો પણ કદાચ પડે. દેશ તેનો સ્વીકાર કરશે કે કેમ તે અમે જાણતા નથી. પ્રમુખને એ વિષે પૂછવાનું પણ અમે પસંદ કરતા નથી કારણ કે હાલમાં સત્તાવાર રીતે તેમને “હા” કે “ના” કહેવી પડે એવી સ્થિતિમાં અમે તેમને મૂકવા માગતા નથી.”

આ બાબતમાં ફેંકલિનના વિચારો કેવા છે તે જાણવાનું અને આ ધાનો અભિપ્રાય તથા બધું તેમની સમક્ષ રજૂ કરવાનું મેં માથે લીધું.

અગત્યના પ્રશ્નોની તેમની સાથે ચર્ચા કરવાના મારા રાષ્ટ્રીયતાના સમય સુધી મેં રાહ જોઈ અને ફ્રંકલિનનો સલાહો સમય થતાં પહેલાં હું તેમના ઓરડામાં ગઈ. મેં એ આખી યોજના તેમની સમક્ષ વર્ણવી, એમાંથી કેટલુંક તો તેઓ પહેલેથી જાણતા હતા. એ પછી ઉરી હોપકિન્સ અને એએ વિલિયમ્સ આવા તંત્ર વિષે કેવો લાભ સેવી રહ્યા હતા એ વિષે મેં ફ્રંકલિનને વાત કરી. ફ્રંકલિને મારી સામે જ્યું અને કહ્યું : “આમ કરવું યોગ્ય છે એમ તેઓ માને છે?” મેં જવાબ આપ્યો કે યુવાન વર્ગને એ ખૂબ જ મદદરૂપ બનશે એમ તેઓ માને છે પરંતુ રાજદ્વારી દૃષ્ટિથી એ ગેરડહાપણુ ભર્યું પણ કદાચ ગણાય એ તમે ભૂટી જાઓ એવી તેમની ઇચ્છા નથી. તેમને લાગે છે કે જર્મનીએ પોતાના યુવાન વર્ગને ચોક્કસ ખીબામાં દાબ્યો હોવાથી એ વિષે ચિંતા કરી રહેલા કેટલાક લોકો કદાચ એમ પણ માની બેસશે કે આપણે પણ આપણા દેશમાં એવું જ કરવાની કાશિય કરી રહ્યા છીએ. આવી માન્યતાના કારણે આ પગલાની તરફથી કદાચ તેઓ ન પણ કરે. ફ્રંકલિને કહ્યું : “યુવાન વર્ગ માટે જો આ વસ્તુ કરવા જેવી હોય તો તે થવી જ જોઈએ. હું ધારું છું કે આપણે દીકરો સામનો કરી શકશું; પણ અમેરિકન યુવાન વર્ગને એક કે બીજી રીતે ચોક્કસ ખીબામાં દાળી શકાય કે કેમ એ વિષે મને ઈંકા છે.

આ વાતચીત પછી થોડા વખતમાં રાષ્ટ્રીય યુવક કારોબારતંત્ર અસ્થિતત્વમાં આવ્યું અને ધણા યુવકયુવતીઓ માટે તે નિઃશીક રીતે લાભદાયક નીવડ્યું. હાઇસ્કૂલ અને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસ પૂરા કરવામાં મદદરૂપ અને તેવી યોજનાઓ તેણે રજૂ કરી અને રેસીડન્ટ તથા નોનરેસીડન્ટ યોજનાઓમાં તાલીમની ભેગવાઈ કરી તેમજ તમામ યુવાનવર્ગને મદદરૂપ અને એ રીતે સિવિલિયન કેન્ઝવેશન કોર્સના કામની પૂર્તિ કરી.

રાજદ્વારી વિચારણા લક્ષમાં લીધા વિના જે કરવું થતે તે કરવામાં આવ્યું હોવાના જે પ્રસંગો માટે હું મગરબ હતી તેમાંના આ એક

પ્રસંગ હતો. હકીકતમાં તો રાજદ્વારી રીતે પણ એ પગલું લોકપ્રિય નીવડ્યું અને સરકારની સ્થિતિ ઘણી મજબૂત બનાવી.

ફ્રેંકલિન પોતે કદી પણ મને નિરુત્સાહી કરતા નહિ અને હું જે કંઈ કહેવા કે કરવા માગું એથી તેમના પેટનું પાણી પણ હાલતું નહિ; પરંતુ બીજા લોકો ઘણી વખત મારાં પગલાંઓ વિષે એટલા નિશ્ચિત રહેતા નહિ. દાખલા તરીકે મારી જાતિ વિષયક માન્યતાઓ તથા સામાજિક કાર્યના ક્ષેત્રમાં મારી પ્રવૃત્તિઓ ઘણાને ગંભીર ચિંતા ઉપજાવતી એ હું જાણતી હતી. મારા પતિના કેટલાક મિત્રોને એવો ભય હતો કે હું મારા પતિને રાજદ્વારી અને સામાજિક રીતે હાનિ પહોંચાડીશ. હું માનું છું કે ઘણી વસ્તુઓ તો ફ્રેંકલિનની જાણબહાર અને તેમની સંમતિ વિના હું કરતી હતી એમ તેઓ ધારતા હતા.

તેમના ઘણા રાજદ્વારી સલાહકારો તથા કેટલાક કુટુંબીઓને ઈલિયટ અને અન્નાના છૂટાછેડાથી ઊંડી ચિંતા થતી. તેમને, લાગતું કે મારા પતિની ગજદ્વારી કારકિર્દી પર તેના પ્રતિકૂળ પ્રત્યાઘાત પડશે. એ બંનેના છૂટાછેડા અટકાવવા માટે ફ્રેંકલિને પોતાનાથી બની શકતા પ્રયાસ કર્યા હતા; પરંતુ એ લોકોએ બહુ જ સંભાળથી વિચાર ચલાવ્યા પછી છૂટાછેડા માટે નિશ્ચય કરી લીધો છે એવી ફ્રેંકલિનને ખાતરી થયા પછી, એ લોકોએ તેમનાં જીવન પોતાના પિતાના હિત સમક્ષ ગૌણ બનાવવાં એવું સૂચન તેમને કરવાનો ખ્યાલ પણ ફ્રેંકલિનને આવ્યો ન હતો. તેઓ કહેતા કે ગજદ્વારણમાં પડેલા માણસ પોતાની નીતિના પરિણામ અનુસાર ચડે છે કે પડે છે, બાળકોએ શું કરવું કે શું ન કરવું એ તેમના જીવનને સ્પર્શતો પ્રશ્ન છે એથી પોતાનાં રાજદ્વારી હિતો સાથે તેમના જીવનને સાંકળી દેવાં એઈ એ એમ તેઓ ગેતે માનતા ન હતા. તેમની આ માન્યતા સાવ સાચી હતી. હું માનું છું કે તેમને આવા પ્રકારની ચિંતા ભોગવવી પડી એ માટે દેશના ઘણાખરા લોકોને ખેદ થયો હતો, પરંતુ પ્રમુખનું કુટુંબ મીઝાં કુટુંબો જેવું જ છે એ તેઓ સમજતા. એ અનિશ્ચિતતાના સમય મ્યાન ઘણા કુટુંબોએ, તે સમયના એક અંશ જ્યાં બની ગયેલી

લેખિકા શ્રીમતી એનિનાર ફાલ્ગુન

સ્વ. હિંગ ભગીચં અને રાણી ઇસિદોરેસ સાથે લેખિકા
બર્લિન હાઇ પેલેસમાં

ઉપાધિઓ અનુસરી હતી.

૧૧

૧૯૩૮ ની કોંગ્રેસની ચૂંટણી નજીક આવતી ગઈ તેમ તેમ હું
જેઈ સપ્તા કે ફ્રેન્ચિઝ ફરીથી ચિંતા કરવા લાગ્યા હતા. તેઓ માનતા
કે પોતાનો ઉદાર કાર્યક્રમ જે ચાલુ રાખવો હોય તે કોંગ્રેસમાં ઉદાર
મતવાદી સભ્યોની હાજરી જરૂરી છે. ડેમોક્રેટિક પક્ષની મોટી બહુમતી
હતી, પરંતુ લગાયક જૂથ તરીકે પક્ષમાં એકતા ન હતી અને તેમાં
જુદા જુદા વિભાગો પડી ગયા હતા; ઘણી વખત તે એવું કામતુ કે
ડેમોક્રેટિક પક્ષની અદર એક જૂથ એવું છે કે જે વધુ રિપબ્લિકન
પક્ષ સાથે વધુ સારું ક્રમ કરી શકે તેમ છે. એ પરિસ્થિતિના પરિણામે
પ્રમુખના સલાહકારોમાં અને પ્રધાનમંડળમાં પણ ગંતવ્યેદો ઊભા થયા હતા
અને લાગવા પડી ગયા હતા.

x x x x

૧૯૩૮ ના ઉનાળામાં સ્વીડનના યુવરાજ અને યુવરાણીનું
અમેરિકામાં આગમન થયું. યુરોપના સાહી કુટુંબોની મુલાકાતોની પરંપરાની
આ શરૂઆત હતી.

સ્વીડનના રાજકુમાર જુદી જુદી સ્વીડીશ વસાહતોની મુલાકાત
માટે દેશમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા અને જુલાઈની ૧ થી તારીખે તેઓ
હાઈડપાર્ક આવ્યા. અમે તેમના માનમાં બોજન સમારંભ યોજાયા હતા.
ખીજે વર્ષે મે મહિનામાં નીકારાગુઆના પ્રમુખ અને તેમના પત્ની સીમોરા
ડી સોમોકાના માનમાં બોજન અને સંગીતનો મેળાવડો કર્યા પછી અમે
ડેન્માર્કના રાજકુમાર અને રાજકુમારીને આ માટે નિમંત્ર્યા. જનમાં દક્ષિણ
અમેરિકાના એડ ખીજા મહેમાન-આગ્રિકના સેનાપતિ મારા પતિની
મુલાકાતે આવ્યા અને એજ વરસે નોર્વેના રાજકુમાર તથા રાજકુમારી પણ
મહેમાન બન્યા. ખીજા શાહી મહેમાનોનાં યુગ્યોની જોમ, તેમણે પણ
અમેરિકા ખાતેના પોતાના દેશજંધુઓની વસાહતોની મુલાકાત લીધી હતી
અને પાછળથી ટૂંક સુદ માટે અમને મળવા હાઈડપાર્ક આવ્યા હતા.

દરેક પ્રસંગે બોજન સમારંભમાં તથા ટેકરી પર નવી બંધાયેલી

ફ્રેંકલિનની પત્થરની કુટિરમાં મહેમાનોને મળવા માટે બીજા કેટલાક માણસોને પણ અમે નિમંત્રણ આપતાં. હાઈડપાર્કમાં અમારી નજીકમાં ઘણા નોવેન્બર્ગનો રહે છે, તેમણે નોવેના યુવરાજ અને યુવરાણી માટે મનોરંજનનો કાર્યક્રમ રજૂ કર્યો હતો. અમારા એક અત્યંત પુરાતુમા મેળાવડા તરીકે એ હમેશાં મને યાદ રહેશે. પોંઝળથી અમે પ્રિન્સેસ માટી અને પ્રિન્સ ઓલાફ તથા તેમનાં બાળકોના પરિચયમાં સારી રીતે આવવાનાં હતાં, કોરણકે યુદ્ધનાં લાંબા વર્ષો દરમિયાન પ્રિન્સ ને કે ક્યારેક જ અહીં આવતા, પણ તેમનાં પત્ની બાળકો સાથે આ દેશમાં જ રહેતાં હતાં.

યુરોપમાં શાહી કુટુંબના સભ્યો સહેલગાહ પર જતા ત્યારે શુભ રીતે પ્રવાસ કરી શકતા; પણ અમેરિકામાં પ્રધાનો માટે એમ કરવાનું શક્ય ન હતું; એ બાબત પરત્વે કેન્ના યુવરાજ સાથે મારે વિનોદભરી વાતચીત થઈ હતી એ મને યાદ આવે છે. તમે તમારી જાતને બીજા નામે ઓળખાવવા ઇચ્છતા હો તો, બીજા કોઈ વ્યક્તિ તમને ઓળખી કાઢવાની હિંમત કરે એ એક અપમાન છે અને વ્યક્તિગત શુભની શુભતા પરના અસાધારણ આક્રમણ સમાન છે, એવી તેમની માન્યતા હોય એમ લાગતું હતું. અમારા દેશમાં સરકારી હોદ્દાઓ વારસામાં મળના નથી એટલે કોઈને એકએક સરકારી દરજ્જે મળે એથી તેમનામાં ફેરફાર થઈ જાય એમ લોકોને લાગતું નહિ અને પહેલાં તેઓ જે રીતે વર્તતા હોય એજ રીતે હોદ્દા પર આવ્યા પછી પણ વર્તશે એવી વજી લોકો રાખે છે. એ બધું રાજકુમારને સમજાવવું અશક્ય છે એવા નિષ્કૃંપ પર હું આવી.

મારા પતિ એવી મુલાકાતોને વધારી લેતા અને હું માનું છું કે જ્યારે જ્યારે તેઓ સમજાવી શકે તેમ હોય તેને અહીં આવવા માટે હુતેજન આપતા. યુરોપમાં ગંભીર બનાવો બનવાના છે એવી તેમને ખાતરી થઈ ગઈ હોવાથી, જેઓ લોકોત્તરને જાળવી રાખશે અને તેને રૂંદશે, તેમજ સંઘર્ષથી યાથ ત્યારે કાસીક્રમ સામેનાં મિત્રરાજ્યો

તરીકે જ્યો સિદ્ધ થશે એવી ફેકલિનને આશા હતી, તેમની જ સાથે તેઓ સંપર્ક સ્થાપવા ઇચ્છતા.

એ જ વર્ષની વસંત ઋતુમાં ઈંગ્લેન્ડના રાજ્યરાણીએ કેનેડા સંસ્થાનની મુલાકાત લેવાનો નિર્ણય કર્યો. મારા પતિએ તેમને વાંચિયન આવવાનું પણ આમંત્રણ આપ્યું. આમંત્રણ આપવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે તેઓ માનતા હતા કે આપણે બધા થોડા વખતમાં જીવન-મરણના સંપ્રામમાં સંડાવાઈ જઈશું અને તેમાં ઝેટ પ્રિટન આપણી પહેલી રક્ષણ હરોળ બનશે. મારા પતિને એવી આશા હતી કે તેમની મુલાકાતથી બંને દેશના લોકો વચ્ચે મિત્રતાનું બંધન સર્જશે. મારા પતિ જાણતા હતા કે, બ્રિટિશો સામે આ દેશમાં હંમેશાં અંમુક પ્રમાણમાં દીકા થતી હોવા છતાં, અને તેમના પ્રત્યે અંમુક ઉપરજીલ્લી વિરોધની લાગણી હોવા છતાં, બયબનકે સમયમાં કંઈક ઊંડી વસ્તુ સપાટી પર આવે છે અને એકબીજાના સમાન વારસામાં તથા સમાન વિચારોમાં વિશ્વાસ રાખીને બ્રિટિશો અને આપણે એકબીજા સાથે હાથ મેળવીને મક્કમતાથી ખડા રહીએ છીએ. મારા પતિને આશા હતી કે રાજ અને રાણીની મુલાકાત એક ઊંડા બંધનની યાદ તાજી કરાવશે. એ મુલાકાત કેટલીક બાબતોમાં અમારી ધારણા કરતાં પણ વધુ સફળ નીવડી.

તેમની મુલાકાત માટેની તૈયારી બહુ સંભાળથી કરવામાં આવી હતી, પરંતુ ફેકલિન તો હંમેશાં એવી જ રીતે વર્તતા કે જાણે એ બહુ જ સરસ યુવાનવયના માણસ અમારી સાથે રહેવા આવવાના હતા. હું માનું છું કે પરદેશ ખાતાના તથા રાજ્યરાણી સાથેના રસાલાના કેટલાંક માણસોને તેમણે કેટલીક વખત ચિંતાતુર બનાવી મૂક્યાં હતાં.

મેં ફેકલિનને કશું કે બ્રિટિશ પ્રજાલિકા અનુસાર મુખ્ય બટલર પ્રીટ્સે ચોતાના હાથમાં ધડિયાળ રાખીને પ્રભુ અને રાજાને પીરસવા પછી બરાબર ૩૦ સેકન્ડે મને તથા રાણીને પીરસવા માટે બટલર મોકલવો નોંધ્યો. મેં ફેકલિનને પૂછ્યું કે હંમેશાં પહેલા પ્રમુખને જ પીરસવું નોંધ્યો એવા વ્હાઇટહાઉસના નિયમનું શું કરવું? ફેકલિન

મહામનાથી મારી સામે લેખું અને કહ્યું: “શીઠસને ધોવાના હાથનાં ધણિયાળ ગખવાની કંઈજ જરૂર નથી. મને અને ગાળને એક સાથે જ પીરસવું અને એ પછી રાણીને તથા તેમને પીગસવું.”

એ પત્ની એક બીજે ગંભીર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો. પ્રેમુખની જામણી બાણએ ગળા અને ડાબી બાણએ ગાળી તથા રાજાની જામણી બાણએ દુ. ગ્રેવી રીતે બેસવાની ઓદવણ કરી કે અમારી દંમેટ મુજબની પદ્ધતિને અનુસરવું? આ પ્રશ્ન જગ મુશ્કેલ હતો, પરંતુ ફેકલિને છેવટે એવો નિર્ણય થયો કે આપણે અમેરિકાના સામાન્ય નિર્ણયને અનુસરવું—એટલે કે ગળા મારી જામણી બાણએ બેસે અને રાજા ફેકલિનની ડાબી બાણએ બેસે. આ નિર્ણય કરવાનું હાથ એ હતું કે રાજા અને ગાળી સાથે પાતચીત કરવાનો અમને તો ધણે સમજ મળવાનો હતો એટલે બીજા લોકોને મળવાનો અને તેમની સાથે વાત કરવાનો રાજાને બહુ ઓછો અમય હતો એ જ્યાં તેમને અમારી બેની વચ્ચે સકળ લેવાનું થોડું ન હતું. ફેકલિને પાછળથી આ વસ્તુ રાજાને સમજાવી હતી અને તેમણે બહુજ મુંઝવે રીતે આનંદપૂર્વક હાં બોલવાનું સ્વીકારી લીધી હતી.

નહિ. લોરેન્સ ટીએટે કેટલાંક ગીતો ગાયાં હતાં; કેટ સ્મિથે “પવંત પર
આવી રહેલા થંદ્ર”નું ગીત ગાયું હતું અને રાજા પોતે એ સાંભળવા
ઉત્સુક હતા. મેરિયન એન્ડરસને બીજાં કેટલાંક ગીતો ઉપરાંત કેટલાંક
હાસી આધ્યાત્મિક ગીતો ગાવાનું સ્વીકાર્યું હતું. પરંતુ અમે દક્ષિણના
કેટલાક નૃત્યકારો અને લોક ગીતો ગાનારાઓની પણ ગોઠવણ કરી હતી.

શાહી દંપતીને લઈને ટ્રેન વોશિંગ્ટન આવી પહોંચી ત્યારે આતુરતા
પરાક્રાંધાએ પહોંચી હતી.

વોશિંગ્ટનમાં પહેલું ભોજન લીધા પછી રાજા અને મારા
પતિ એક મોટરમાં અને રાણી તથા હું બીજા મોટરમાં વોશિંગ્ટનમાં
ફરવા નીકળ્યાં. અમારો માર્ગ પહેલેથી જાહેર થયેલો હતો, કે જેથી
લોકોને શાહી દંપતી નિરખવાની તક મળી શકે. અસખત, આના
પરિણામે વાતચીત કરવાની અમને બહુ જ ગોઠી તક મળતી હતી;
લોકો જ્યાં માર્ગ પર હારબંધ જિજ્ઞાસી શકે તેમ ન હતું તેવા વિસ્તારમાં
મોટર આવે ત્યારે જ અમને વાતચીતની તક મળતી. એક સ્થળે રાણી
એકાએક બોલી બોલ્યા: ‘મેં અખબારમાં વાંચ્યું કે જાહેર બાંધકામ
ખાતાના કામદારોની સભામાં હાજરી આપવા માટે તમારા પર પ્રહાર
કરવામાં આવે છે. આ માટે કંઈ પણ ટીકા થાય એથી મને આશ્ચર્ય
થાય છે, કારણ કે જે લોકોને ફરિયાદો હોય તેમને તે વ્યક્ત કરવા
દેવાનું બહેતર છે; અને જે વ્યક્તિમાં તેઓ સલાનુભૂતિની ભાવના
અનુભવી શક્તા હોય અને તેમની ફરિયાદો સરકારના વડા સમક્ષ જે
રજૂ કરવા માટે શક્તિમાન હોય તેમને એ ફરિયાદો સંભળાવવામાં આવે
તો એનું મહત્ત્વ ચોક્કસ વધે છે.’”

રાણીના એ શબ્દો સાંભળીને મને તેમના પર બહુ હેત આનંદ.

અમે લીકનનું સ્મારક, સેંટ પોલ અને સેંટ પિટરનું દેવળ તથા બીજાં
રસપ્રદ સ્થળોની મુલાકાત લીધી. રાજારાણીને પોપાક બદલવાનો સમય
રહે એ રીતે અમે વ્હાર્ફટ હાઉસ પાર્ક ફર્મા અને પોણા પાચે બ્રિટિશ
એલેમીખાનામાં ઉદ્યાન સમારંભમાં, હાજરી આપવા માટે તેઓ બોલ્યા—

સ્કાઉટો અને ગર્લ-સ્કાઉટોની વચ્ચે યદનિ, બ્રાઈટહાઉસમાંથી વિદાય થયાં.

ઉદ્યાન સમારંભ પૂરો થયા પછી રાજ્ય અને રાણીએ કોઈ ચમત્કારિક રીતે તેમનો પોષાક બદલાવી લીધો અને જોજન; સમારંભનો સમય થયો ત્યારે તેઓ જરા પણ ઉતાવળમાં હોય એમ લાગ્યું નહિ. રાણીને જોઈને હું મુગ્ધ બની જતી, તેમના પોષાકમાં કદી કચ્ચડી દેખાતી નહિ અને તેમનો એક પણ વાળ અવ્યવસ્થિત જણાતો નહિ. બધો વખત આવી રીતે મંપૂર્ણ સફાઈ જાળવી રાખવાનું કેવી રીતે બની શકતું હશે એ હું જાણતી નથી. તેઓ જેટલો વખત અમારી સાથે રહ્યા તે દરમ્યાન તેમના પ્રત્યેનો મારો આદરભાવ ક્ષણે ક્ષણે વધતો જતો હતો.

પોટોમેક માર્ગે પાછા ફરતાં રસ્તામાં અમે સિવિલિયન કન્ઝર્વેશન કોર્પ્સના કેમ્પની મુલાકાત લેવા માટે ફોર્ટહંટ ખાતે અટક્યાં.

સખત તડકામાં છોકરાઓ બે હારમાં બેસા હતા રાજ્ય કેમ્પના કમાન્ડન્ટની સાથે તેમના તરફ આગળ વધ્યા. એક મોટું, બુલ્ડોઝિન યોડ મહવામાં આવ્યું હતું જેમાં દેશભરના જુદા જુદા કેમ્પોનાં ચિત્રો હતાં અને છોકરાઓ જે જુદા જુદા પ્રકારનું કામ કરે છે તે પણ તેમાં બતાવવામાં આવ્યું હતું, પરંતુ રાજ્ય એ યોડ નેવા માટે તે વખતે અટક્યા ન હતા.

લાંબી હાર પાસેથી અમે પસાર થતાં હતાં ત્યારે રાજ્ય એકી નંબરના દરેક છોકરા પાસે અટકતા અને તેમને સવાચો પૂછતા, ન્યારે રાણી એકી નંબરના છોકરાઓ સાથે વાત કરતાં હતાં. હું અચબત રાણી સાથે ચાલતી હતી. પહેલી હરોળ પ્રેરી થયા પછી કમાન્ડ બીજી હરોળ પર જવા માટે તૈયાર ન હતા પરંતુ રાજ્ય પોતાની મેજેજ ફરીને બીજી હાર પાસેથી ચાલવા લાગ્યા. રાજ્ય ખરેખર રસપ્રદ સવાચો પૂછતા હતા, જેમકે તેમને પોતાના ખોરાક બાબતમાં સંતોષ હતો કે નહિ, તેઓ શુ શીખતા હતા અને રોજગાર મેળવવામાં આ તાલીમ મદદરૂપ થશે એમ તેઓ માનતા હતા કે કેમ તથા તેમને કેટલી કમાણી થતી હતી.

ન્યારે અમે છોકરાઓની બીજી હરોળ પાસે પહોંચ્યા ત્યારે

ક્રમાન્વેષ્ટે કલ્પું : ‘નામદાર, ગરમી બહુ પડે છે છતાં છોડરાઓએ ને કે તમારા નિરીક્ષણ માટે તેમની બરાકો અને બેજનનગૃહ તૈયાર કર્યાં છે, તો પણ તમે આવા તડકામાં ‘મેદાન એજન’ગરનું કહાપણબધું’ નહિ ગણો. પછી જેની આપની મરજી.’

રાજાએ જવાબ આપ્યો, “ને તેઓ મારા નિરીક્ષણની વધી રાખતા હોય તો અલગત મારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ.” આવી ઉમદા ક્તવ્ય પરાયણતા સી. સી. સી.ના કેમ્પો અને ખીણ યોજનાઓના નિરીક્ષણ દરમ્યાન મારી સાથે આવેલા આપણા પોતાના અધિકારીઓમાં હું ઘણી વખત જોતી નહિ.

રાણી અને હું સખ્ત તડકામાં રાજાની પાછળ પાછળ ચાલ્યાં અને અત્યંત સંપૂર્ણ કહી શકાય તેવું નિરીક્ષણ મેં નિહાળ્યું. જે અભરાર્થિઓ પર ચીજવસ્તુઓ રાખવામાં આવતી હતી તે પણ તેમણે જોઈ અને છોડરાઓ પોતાનાં સાધનો પોતે જ બનાવે છે એમ જ્યારે તેમને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેમનાં ટેબલ કેવી રીતે બનાવવામાં આવ્યાં હતાં તે તપાસવા માટે તેમણે ટેબલો જોધાં કરાવ્યાં; સગડીઓ પરના વાસણોમાં પણ તેમણે જોધું અને ખોરાકની વાનીઓની યાદી પણ તપાસી; તેઓ વિદાય થયા સારે ઝીણામાં ઝીણી વિગતથી પણ વાકેફગાર થઈ ચૂક્યા હતા. સૂતાની બરાકોમાં રાજાએ ગાદલા પર હાથ ફેરવી જોયો અને છોડરાઓના ખૂટ તથા વસ્ત્રો પણ સંભાળથી તપાસ્યાં.

દિવસ દરમ્યાન રાણીને એમ કહેવાની મને તક મળી ગઈ કે આઠ વર્ષની નાનકડી ડીયાના જેના પિતાને તેઓ મળ્યા હતા તે બહુ જ ઉત્તેજિત બની ગઈ હતી, કારણ કે પરીઓની રાણી સિવાય ખીણ કોઈ ગણીની વાત તેણે સાંભળી ન હતી અને તે એમ જ માની બેઠી હતી કે આ રાણી પરીઓની રાણી જ હોવાં જોઈએ. રાણીએ તરત જ એવી સ્થપના કરી કે ભોજન માટે તેઓ જાય ત્યારે ડીયાનાને હાલમાં હાજર રાખવી. રાણીએ મ્હેત પોપાક અને રતનગડિત તાજ પહેર્યો હતો અને ડીયાના માત્ર રાણીને જ નિરખી રહી. રાણી પરીઓની રાણી જેવાં જ

લાગતા હતા અને આ ધમણા એટલી બધી સંપૂર્ણ હતી કે ડીયાનાએ રાણીને નમન કર્યું અને રાજા તરફ બિચકુલ દુનક્ષ કર્યું બન્નેએ તેને થોડાક માયાળુ શબ્દો કહ્યા અને પત્રી લીફ્ટમાં નીચે જીત્યાં થોડી મિનિટ પત્રી મે હેરી હોપકિન્સને તેમની પુત્રી સોપી ત્યારે તેની આખો હજુ પણ આશ્ચર્યથી ચમકી રહી હતી. હું એવી આશા રાખુ છું કે પરીઓની સાચી રાણી દેખાવમાં કેવી હોય છે એ કદી પણ તે ભૂલી શકશે નહિ

ગળ અને ગણી વિદાય થયા પત્રી અમે હાઈડ પાર્કની ટ્રેન પકડી ત્યાં રાજારાણી અમારી સાથે જે ચોવીસ વ્નાક રહેવાના હતા તેની તૈયારી કરવા માટે અમારી પાસે એક દિવસ હતો જે લોકો માગ પતિને ગમતા તેમને ખોતાને ઘેર લઈ જવાનો માગ પતિને ખાસ રોખ હોતો હતો માત્ર છું કે એક વખત એ લોકો હાઈડ પાર્ક આની જગ્યાએ પત્રી પોતે તેમને વધુ સારી રીતે જાણી શકે છે એમ તેમને લાગતું હતું, રાજા અને રાણી આની પછોઆ ત્યારે ફગવાળ પગ મે તેમનો સમર કર્યો અને તેમના ઓરડામાં તેમને લઈ મઈ થોડી વારમાં તેમણે કપડા બદલી લીધા અને નીચે લાયબ્રેરીમાં આવ્યા રાજા જ્યારે મારા પતિ તરફ અને કોકટેલ (મિશ્ર શરાબ)ના ટેબલ પાસે આવ્યા ત્યારે મારા પતિએ તેમની સામે જોયું અને બોલ્યા “મારી માતાને કોકટેલ નાપસદ છે અને તે માને છે કે તમારે ચાનો નપ લેવો જોઈએ” રાજાએ જવાબ આપ્યો “મારી માતા પણ હું કોકટેલ લઈ તે પસદ કરતા નથી” આમ કહીને તેમણે કોકટેલનો ગ્લાસ હાથમાં લીધો

સાજ જોતજોતામાં પસાર થઈ ગઈ અને કેનેડાના વડા પ્રધાન મેકેન્ઝી કિંગ, રાજા તથા કેન્ડલિનને વાત કરતા છોડીને અમે અમારા ઓરડામાં આગમ લેવા ગયા તેઓ ઉપર આવ્યા ત્યારે રાત એટલી વીતી ગઈ હતી કે મને ખેદ થયો, પરંતુ બીજો દિવસ સવારે મેકેન્ઝી કિંગે મારા પતિને કહ્યું કે “ગળએ મારા બારણા પર ટીકારા મારીને તેમના ઓરડામાં જવા તથા તેમની સાથે વાત કરવા માટે મને ખબર રાજા વધુમાં વધુ બોલ્યા હતા કે “આજ રાત્રે પ્રમુખે જે ગતિ મારી સાથે

વાત કરી તેવી રીતે મારા પ્રધાનો કેમ વાત કરતા નથી? એક પિતા જાણે બહુ જ સંભાળપૂર્વક ડહાપણભરી સલાહ મને આપતા હોય 'એવું જ મને લાગ્યું હતું.

મુલાકાત પૂરી થયા પછી રાજરાણીએ બધાની વિદાય લીધી અને ટ્રેન તરફ જતાં પહેલાં એકાએક રાણી મારી પાસે પાછાં આવ્યાં અને કહ્યું; “રાજાની મોટર હંકારનાર માણસ ક્યાં છે? હું તેનો આભાર માનવા છઞ્છું હું.” એ મારા પતિના શોકર મોન્ટી સ્નાઇડરને બોલાવ્યો અને રાણીએ કાળજીથી મોટર હંકારવા માટે તેનો આભાર માન્યો.

ટ્રેન ચાલવા લાગી ત્યારે યાદી દંપતી તેના પાછળના પ્લેટફોર્મ પર બેઠાં હતાં ત્યારે હડસન નદીના કિનારા પર તથા ટેકરીઓ પર દરેક સ્થળે એકલા થયેલા લોકો એકાએક વિદાયનું ગીત ગાવા લાગ્યા. એ દસ્યમાં ન માંની શકાય તેવું કંઈક અદ્ભુત દિલ હલાવી દેનારું તત્ત્વ હતું—સાંજના પ્રકાશમાં રંગાયેલી નદી, પુરાણું ગીત ગાઈ રહેલાં અસંખ્ય માણસો અને વિદાયસચકે રમાઈ ફરકાવી રહેલા યુવાન દંપતીને લઈને ધીમેધીમે સરી જતી ગાદી. એ દસ્ય જોઈને તેમનાં પર અજૂની રહેલાં વાદળો અને તેમને જે ચિંતાઓનો સામનો કરવાનો હતો તેનો વિચાર આવતાં અમે બારે હૈયે એ દસ્ય ‘છોડીને પાછા ફર્યા’.

આ અસ્થિર સમયની એક અગ્રગણ્ય યુવક સંસ્થા અમેરિકન યુવક કોંગ્રેસ હતી. આખા દેશમાં તે ફેલાયેલી હતી અને દક્ષિણની યુવક કોંગ્રેસનીલ તથા હજારી યુવક કોંગ્રેસ જેવી બીજી યુવાન લોકોની સંસ્થાઓ સાથે તે ગાઢ સહકારમાં કામ કરતી હતી.

વોશિંગ્ટન ખાતેની તેમની એક ખેડ દરમ્યાન એ સંસ્થાના બેનાઓ મને મળવા આવ્યા અને પોતે શું શું કરવાની દોશિશ કરી રહ્યા છે તે મને જણાવ્યું. ધીમે ધીમે હું પણ તેમની સાથે કામ કરવા લાગી, કારણકે યુવાન વર્ગનું શું ચર્ચ રહ્યું છે અને તેઓ શું વિચારે છે તે શોધી કાઢવાનો એ બહુ સારો માર્ગ મને લાગ્યો. તેમણે પોતાને માટે જનજાગૃતતા કામો કરવાનું મને કહ્યું અને ઘણા પ્રશ્નો બાબત મારી

સલાહ માગી. તેમની સલાહો મારે વક્તાઓ મેળવવાના પ્રયાસો હું કરતી-
સલાહોમાં હું પોતે પણ જાતી અને તેમને કંઈક ગેઝ ૨૩મ પણ આપતી.

કેટલાક વખત પછી તેમનામાંથી કેટલાકને હું સારી રીતે
ઓળખતી થઈ ગઈ. બધા યુવાન લોકો મને ગમે છે અને અમેરિકન
યુવક કોંગ્રેસમાં આદર્શવાદી અને સખત મહેનત કરનાર જૂથ હતા.
શરૂઆતથી જ તેઓ કમ્યુનિસ્ટ પ્રેરણા નીચે કામ કરતા હતા કે કેમ
એ હું કદી જાણી શકી નથી. કેટલાક વખત મેં તેમની સાથે
કામ કર્યું એ પછી આલેપો થવા લાગ્યા અને કેટલાક આગેવાનો
બહાઈ હાઉસના મારા દિવાનખાનામાં મને મળવા આવ્યાં. મેં તેમને
હજી કે “હું તમને સક્રિય મદદ કરું છું, એટલે તમારું રાજદ્વારી વલણ
કેવું છે તે મારે બરાબર જાણવું જોઈએ.”

મેં એ જૂથના યુવક યુવતીઓને કહ્યું કે, “તમારામાંથી ને કોઈ
કમ્યુનિસ્ટ હશે તો પણ હું તે સારી રીતે સમજી શકીશ, કારણ કે મને
લાગે છે કે તમે એવા મુસ્કેલીના સમૂહમાં ઉછર્યા છો કે વધુ સારી
પરિસ્થિતિનું વચન આપે તેવા કોઈ પણ વિચારો તરફ આકર્ષાઈ જાઓ
એ સમજાય તેવું છે. પરંતુ મને લાગે છે કે સત્ય શું છે એ જાણવું
જરૂરી છે. ને આપણે સાથે કામ કરવાનું હોય તો કઈ કઈ બાબતોમાં
આપણે સંમત થઈએ છીએ અને કઈ બાબતોમાં જુદા પડીએ છીએ
તે મારે જાણવું જોઈએ. મેં દરેકને વારાફરતી પૂછ્યું કે તમે શું માનો
છો તે સાચી નિષ્ઠાથી મને જણાવો. તેમાંથી દરેકે જવાબ આપ્યો કે,
અમારે કમ્યુનિસ્ટો સાથે કંઈક સંબંધ નથી, અમે કદી પણ કોઈ કમ્યુનિસ્ટ
સંસ્થા સાથે સંકળાયા નથી અને કમ્યુનિસ્ટ ખ્યાલોમાં અમને રસ નથી.
મેં તેમની વાત સાચી માનવાને નિર્ણય કર્યો. કારણ કે વહેંચણી સત્ય
બહાર આપશે જ એ હું જાણતી હતી.

અમેરિકન યુવક કોંગ્રેસ કમ્યુનિસ્ટ વયસ્વના નીચે આવતી
જતી હતી એવી મને સારી રીતે ખાતરી થતાં પછી ફ્રેંકલિનને તેની
પે પહેલા સંપર્ક થયો. એ લોકોનાં બાપણો અને પગલાં વધુ ને વધુ

પ્રમાણમાં કમ્યુનિસ્ટ પક્ષની નીતિને અનુરૂપ થતાં જતાં હતાં અને કેટલાક નાના પ્રસંગોથી મને વહેમ પડ્યો હતો. અલબત્ત, સામાન્ય રીતે વ્યક્તિઓ માટે અથવા ઓછસ જૂથો માટે પણ ફ્રેંકલિન પાસે લાગ્યે જ ફાજલ સમય રહેતો. પરંતુ અવારનવાર મારી વિનાંતિથી ઓછસ વિષયની ચર્ચા માટે ફ્રેંકલિન તેમનામાંથી કેટલાકને મળતા. ૧૯૪૮ના ફેબ્રુઆરીની ૧૦ મી તારીખે અમેરિકન યુવક કોંગ્રેસે વોશિંગ્ટનમાં કૂચ અને સભાની યોજના કરી અને મને લાગ્યું કે ફ્રેંકલિન તેમને એ શબ્દ કહે એ હિચ્છનીય છે. વહાણ હાઉસના દક્ષિણ તરફના પોર્ટિકોમાંથી ફ્રેંકલિન તેમને ઉદ્બોધન કરે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી. તે દિવસે વરસાદ પડ્યો અને દાક્ષણના મેદાનમાં વરસાદથી લીનાઈને અગવડ ભરી દાક્ષતમાં ભભા રહેલા એ લોકો, મને લાગે છે કે, પોતાની પીઠ ધાખડવામાં આવશે એવી વડી રાખતા હતા. તેને બદલે ફ્રેંકલિને તેમને કેટલાંક સત્યો કહી સંભળાવ્યાં, જે અણગમતાં લાગે તેવાં હોવા છતાં, એ લોકો તે સાંભળે એ ફ્રેંકલિનને કહાપણુ બધું લાગ્યું, કારણ કે બીજા માણસોને, તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતા માણસોને પણ તેમની પ્રવૃત્તિથી જેવું લાગતું હતું તેના ખ્યાલ આ રીતે જ તેમને આવી શકે તેમ હતો. માયાણુ અને સમજણુ બમાં બનવાનો ફ્રેંકલિનનો ધરાદો સ્પષ્ટ હતો, પરંતુ તેમની જવાબદારીઓ અને જીવન પ્રત્યેના વલણુ વિષે કેટલીક કઠોરી વાતો કહેવાનું તેમને જરૂરી લાગ્યું.

પરંતુ ગમે તેટલા સારા ધરાદવાળી ચેતવણીઓ સાંભળવા જેવા મિત્રજનમાં એ યુવક યુવતીઓ ન હતાં અને તેમણે પ્રભુખનો હુરિયો બોલાવ્યો. એ પ્રસંગે એ યુવક યુવતીઓને જેલુ લાગ્યું હશે એ જો કે હું સમજી શકતી હતી, છતાં પણ તેમની ખરાબ રીતભાત અને અમેરિકાના પ્રભુખના હોદ્દા પ્રત્યે તેમની માનવૃત્તિનો અભાવ જાઈને મને ગુસ્સો ચડ્યો. મારા પતિએ શાંતિ જાળવી રાખી. તેમણે મારા તરફ મીઠાશથી હસીને કહ્યું : “આપણા નાનકડાઓ ક્યારે કેવી રીતે વર્તશે તેની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે, ખરું કે નહિ ?”

અગવો જાગે છે, પરંતુ લાંબો વખત વીત્યા પછી જ એક પછી એક ખરેખરી વસ્તુઓ જનવા લાગી. અમારે એક વધુ ચૂંટણીમાંથી પસાર થવાનું હતું અને કળજે થયેલા દેશોમાંથી આવેલા સંખ્યાબંધ નિરાશ્રિતો સ્વીકારવાની સરખાત કરવાની હતી; અમારે બધાને વ્યક્તિગત રીતે બીજા દેશોમાંની યુદ્ધની વાસ્તવિકતાઓથી ટેવાઈ જવાનું હતું અને ધીમે ધીમે અમારા પોતાના સંકટ માટે તૈયાર થવાનું હતું.

બ્લાઈટ હાઉસમાં અમારા માટે તેમજ બિટનના લોકો માટે ડંકે પ્રકરણ દરમ્યાન ખેદજનક અને ચિંતાલયો સમય હતા. જ્યારે આખી વાત બહાર આવી ત્યારે એ ટાપુ પરના તમામ લોકોની વીરતા માટે અને જે રીતે શાહી વિમાની દબે પોતાના દેશનું રક્ષણ કર્યું એ માટે અમેરિકામાં સૌ કોઈએ પ્રશંસાનાં પુષ્પ વરસાવ્યાં.

x

x

x

x

પ્રમુખપદ માટેની ત્રીજી વારની ઉમેલ્વારીના પ્રશ્ન વિષે એટલું બધું કહેવાયું કે હું માત્ર મારા પર પડેલી છાપ વિષે જ લખી શકું. ફ્રેંકલિનને તેમના રાજકીય દરિદ્રા વિષે હું કદી પૂછી નહિ. તેઓ વોશિંગ્ટન આવે એમ મેં કદી પણ ધમ્મિક્યું ન હતું; એ જ્ઞેતાં, આ વિષય પરત્વેના તેમના નિર્ણય સંબંધમાં મારી જગ સરખી પસંદગી જણાઈ ન જાય એ માટે હું બમણી કાળજી રાખતી હતી.

ફરીથી પ્રમુખપદ માટે બહાર પડવાની તેમની ઇચ્છા ન હતી એમ માનવાના દરેક પુરાવા મારી પાસે હતા. પરંતુ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ વધુ ને વધુ માણસો આવીને મને કહેવા લાગ્યાં કે તેમણે પ્રમુખપદ માટે બહાર પડવું જ જોઈએ. યુદ્ધનો ભય ક્ષિતિજ પર દેખાઈ રહ્યો છે અને પ્રમુખ તરીકે ચુંટાનાર બીજી કોઈ પણ વ્યક્તિમાં કટોકટીમાંથી પાર બિતરવા જોઈતી પ્રતિષ્ઠા અને જ્ઞાન નથી.

ફ્રેંકલિનનું સ્થાન લેવા માટે કોઈને તૈયાર કરવામા આવતા હોય મેં જોયું નહિ અને આ વિષે મને ભારે ચિંતા થયા કરતી હતી. વખત મેં તેમને પૂછ્યું હતું કે “કોઈને તૈયાર કરવા માટે તમારે

મોક્ષસ પ્રયાસ કરવો જોઈએ એમ તમને નથી લાગતું?" ફ્રેંકલિન હંમેશાં આ વાત સાંભળીને હસતા અને કહેતા : "લોકોએ પોતાની જાતે તૈયાર થવું જોઈએ એમ હું માનું છું; હું તો માત્ર તેમને તક આપી શકું અને તેનું શું પરિણામ આવે છે તે જોઈ શકું".

હું એમ નથી કહેવા માગતી કે પોતાના અનુભવી માટે ફ્રેંકલિન ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરતા જ ન હતા, કારણ કે એ વાતમાં તો તેઓ સંપૂર્ણ રીતે સંમત થતા હતા કે પ્રમુખના હોદ્દા પર આવવાની અભિલાષા રાખવાનો દરેકને અધિકાર છે.

ઉમેદવાદીક પક્ષનું સંમેલન શરૂ થયું તે પહેલાં સાફ જણાતું હતું કે ફ્રેંકલિન પર ઉમેદવાર તરીકે પસંદગી જીતશે. અને તેઓ પ્રમુખપદ માટે બહાર પડશે. હું માનું છું કે તેમનું નામ પસંદ કરવામાં આવે તો તેમણે ઇન્કાર ન કરવો એમ તેમને સમજાવવામાં આવ્યા હતા. હું માનું છું કે પોતાનું નામ પસંદ કરવામાં આવે એમ તેઓ ખરેખર ઇચ્છતા ન હતા. તેમનું નામ પસંદ થયું ન હોત તો પણ તેમને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો હોત અને બહુ જ આનંદથી જીવન ગુજારું હોત; આમ છતાં તમે જ્યારે દુનિયાના પ્રમોના કેન્દ્ર તરીકે હો, ત્યારે એમાં કંઈક એવું આકર્ષણ જણાય છે કે ખીજ કોઈ પણ રીતે તમે જીવી રીતે જીવી શકો એની કંપના તમને લાગે જ આવે છે. હું માનું છું કે તેમના મનમાં ભારે મંથન ચાલી રહ્યું હતું. એક બાજુએ થાક ભાગવાની શરૂઆત થઈ હતી અને ઘેર રહીને પોતાની રુચિ પ્રમાણે જીવન પીતાવવાની ઇચ્છા હતી. ખીજ બાજુએ જીવનભરની તૈયારી અને કાર્યની પરાકાષ્ઠા જોવા જખ્ખર રસ હતો અને એ કેરોકેડીના સમય દરમિયાન દુનિયાના પ્રમો જોવાની અને તેમાં ફાળો આપવાની ઇચ્છા હતી.

ન્યુ ફાઉન્ડેશન્સ અને વેસ્ટ ઈંડીઝ ખાતેના નૌકામથકો અને વિમાની મથકોના બદલામાં શ્રેષ્ઠ સ્થિતિ ખાતે આપણી પચાસ વિના-શિકાઓ (ઇસ્ટ્રોપરો) મોકલવાનું ફ્રેંકલિને જાહેર કર્યું; એ અઠવાડિયાં

પછી ૧૬ મી સપ્ટેમ્બરે સિંગેનિટવ સર્વિસ એક્ટ પર તેમણે સહી કરી ત્યારે મને લાગવા માડ્યું કે સુદ્ધ તદ્દન નજીક છે અગત રીતે તો તે નજીક આવી ગયું હતું કારણ કે ઇલિયટ સેનામા ભેડાયો હતો તેણે અમુક વિમાની તાલીમ લીધી હતી અને વિમાની દગમા ઘખવ થવાની આશા રાખતો હતો તેની આખો નખણી હતી અને વિજ્ઞાનીની અદાથી તેણે મને જ્યુ કે “નવા પ્રકારના ચરમા મે મેળવ્યા છે એટલે હું વિમાનને ઊંચે લઈ જઈ શકું છું અને નીચે લાવી શકું છું. મુંઢી પાછનટવું લાપસસ પણ મે મેળવ્યું છે ”

થોડા વખત પછી તે કેપ્ટન નીમાયો અને તેને રાઈટ ફ્લિગ ખાતે મોકલવામા આવ્યો તેને કેપ્ટન બનાવવામા આવ્યો એટલે ૧૯૪૦ ની ચૂંટણી ઝુમેશમા તેના પર અનિવાર્ય રીતે પ્રહાર કરવામા આવ્યા ફ્રેંકલિનને હનાવવાની આશાથી વિરોધ પક્ષે જ ફટલાક પ્રમોનો ઉપયોગ કર્યો હતો તેમાનો એક આ પણ હતો ઇલિયટના પિતાએ ત્રીજવાર પ્રમુખપદ માટે બહાર પડવાનો નિર્ણય કર્યો એટલા ખાતર ઇલિયટને સહન કરવું પડે એ મને બિનકુન ઝેરવાળખી લાગતું હતું પરંતુ રાજકીય વ્યૂહરચનામા વાળખી-ઝેરવાળખીનો પ્રશ્ન આવતો જ નથી ફ્રેંકલિન અને હું લાખા વખતથી આવા અગત પ્રકારો સ્વીકારી લેવાનું શીખી ગયા હતા, પરંતુ ઇલિયટનું દિન બહુ ખાટું થઈ ગયું હતું, કારણકે બરાબર આવી જ રીતે એ જ દરબજા પર તેણે ખીજા માણસોને નીમાતા લેયા હતા અને તેમાથી કેટલાખી પાછળ તો તેના ક્રતા ઓછી પશ્ચાદ્ભૂમિ હતી અને તેના કરતા લાપજતો પણ ઓછી હતી

તેને ખાતર અને મારા ખીજા બાળકો ખાતર, આવા પ્રકારના હુમલાઓથી હું બહુ નાખુશ થતી પરંતુ હું મારા મનમા એવી ગાઠ વાળ્યા કરતી હતી કે જો આવી વસ્તુઓને સહી લેતા આપણે શીખી લઈએ તો આપણે એથી જીનગ વધુ મજબૂત બનીએ છીએ વગી મારા પરના અગત હુમલાઓમાથી પણ હું રમૂજ માણી શકતી હતી. ખાસ તો “અમારે ઇલિયટની પણ જરૂર નથી” એમ જણાવે કરતા ચૂંટણી

વાતથી વાકેફ હતી કે માટે વણા માણસોને મળવાનું થતું હોવાથી, અગાળના ન હોવા જેવું કંઈ માગથી બોનાઈ જાય એ સંકય હતું, એટલે મને કોઈ પણ જાનની શુભ વાત ન હોવાની મેં માગ પતિને વિનંતિ કરી હતી વણી વખત તો ટર્ક અગાળનું બની રહ્યું છે એ વસ્તુથી અગાળ ગહેરાનું અસંકય હતું, પરંતુ એ શું કે તે જાણવાનો મેં ખી પ્રયાન કર્યો ન હતો, એટલે મારી માહિતી લગભગ અસ્પષ્ટ રહેતી

કેપ કોડની સફરના સફરઆતના કેટલાક દિવસો દરમ્યાન ફ્રેકલિને પોતાના અમુક મિત્રોને નિમંત્રણ હતા અને એ સફરને અખબારોમાં સારી રીતે ઝમકાવવામાં આવી હતી નહોતી દિનાગ પરથી લોકોના ટોળાએ તેમને જોયા હતા પણ એ પછી તેઓ કોર્પના જોવામાં આવ્યા ન હતા પ્રમુખની નોકામાંથી તેઓ કેરી ગીતે અમેરિકન જહાજ "ઓગન્" માં ચડ્યા અને આર્જેન્ટિના બહાર ગયા તથા વડા પ્રધાન ચર્ચિલને મળ્યા એ આખી વાત પાળળથી તેઓ બહુ રસથી સંભળાવતા

આ મુનાકાતની જહાજી ધણી વખત કહેવામાં આવી છે અને ફ્રેકલિન જુનિયર તથા ઇલિયટ તેમાં હાજર હોવાથી માગ ક્રમ તો તેઓ તેવું વર્ણન વધારે સારી રીતે કરી શકે તેમ છે

ઇલિયટ તે વખતે એ જ વિસ્તારમાં હોવાથી તેના પિતા અને વડા પ્રધાન ચર્ચિલ આટલાં જ આર્ગની ચર્ચા માટે મળ્યા ત્યારે ઇલિયટને ઓગન્માં આર્જેન્ટિના જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો ચાપુ કામમાંથી મુક્ત કરીને પોતાને શા માટે આર્જેન્ટિના મોખવામાં આવે છે તેના ઇલિયટને ખ્યાન ન હતો અને તેણે જ્યારે બહારમાં બધા જહાજો પડેલા જોયા ત્યારે તેને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું હતું

એ જ આશ્ચર્ય ફ્રેકલિન જુનિયર માટે પણ ગાંઠ લેઈ રહ્યું હતું તે અનામન નૌકાદળમાં હોવાથી અમેરિકા યુદ્ધમાં જોડાયું તે પહેલાં જ તેને નૌકાદળમાંથી તેડા આવ્યું હતું તે ઈચ્છા જતાં વેપારી જહાજોના રક્ષણ માટે જતી ડિસ્ટ્રોસર પર અમનદાર હતો અને એ કામ ધણું જ હતું પાછલાં સિયાંગામાં તથા વસતની સફરઆતમાં ઉતર

આટલાંટિકમાં સખ્ત ઠંડી પડે છે એટલે કુટુંબનાં બધાં માણસો પાસેથી તે ગરમ કપડાં મંગાવતો હતો અને બાલુ બરફની પેટીમાં બેઠો ન હોય એ રીતે પોર્ટલેન્ડ (મેઈની) ખાતે આવવાની વાતો લખતો. પરંતુ તેની આ ડ્યુટીના કારણે તેના જહાજને પ્રમુખ તથા વડા પ્રધાનનું રક્ષણ કરવાનું સફલાભ્ય મળ્યું. આર્જેન્ટિનામાં આવ્યા પછી તેને અમુક જહાજ પર સેનાપતિ સમક્ષ હાજર થવાનું કહેણું મળ્યું. તેને એથી સારી પોઈ મૂંઝવણ થઈ અને વિચાર થવા લાગ્યો કે “મારો શો યુનો થયો હશે?” સેનાપતિ એટલે એકમિરલ ક્રિગ નહિ એવો ખ્યાલ તો તેના મનમાં આવ્યો જ નહિ. એટલે જહાજ પર ચડ્યા પછી જ્યારે તેના પિતાને તેણે જોયા ત્યારે તેને અત્યંત સુખદ આશ્ચર્ય થયું અને તેના મનને ભારે નિરાંત થઈ.

x

x

x

ફ્રેંકલિન પાછા ફર્યા પછી તેઓ એ વાતથી ખુશ થયેલા જણાતા હતા કે આટલાંટિક ચાર્ટર વિશે સમજૂતી થઈ હતી અને તેમને તથા શ્રી. ચર્ચિલને એક બીજાને બાણવાની અને એકબીજાને ગમવાની તક મળી હતી. તેઓ શ્રી. ચર્ચિલને આ પહેલાં પણ મળ્યા હતા પરંતુ તેમનો ખરો પરિચય સાધ્યો ન હતો. મારા પતિને લાગ્યું કે આ મુલાકાતથી તેમની વચ્ચેના સંકેત દૂર થયો છે. તેઓ કહેતા કે શ્રી. ચર્ચિલને હું જોત છું તેના લાક્ષણિક નમૂના જોવા માનતો હતો; પરંતુ હવે હું બાણી શક્યો છું કે તેમની સાથે હું ખરેખર કામ કરી શકીશ.

આર્જેન્ટિનાથી પાછા આવ્યા બાદ, ફ્રેંકલિનનું કામ વધતું ગયું; પરંતુ સફલાભ્યે તેમણે સપ્ટેમ્બરની ૪ થી તારીખે લઈડ પાર્ક જવાનો નિર્ણય કર્યો, કારણકે તેમની માતાની તબિયત કેન્સરોએથી પાછા ફર્યા પછી જો કે સુધરવા લાગી હતી અને થોડી શરદી સિવાય જો કે તેઓ તદ્દન સાબ્ત થઈ ગયેલાં લાગતાં હતાં; છતાં હવે તેમની તબિયતમાં એકાએક ઉચ્ચે આવ્યો હતો : સપ્ટેમ્બરની ૭ થી તારીખે તેમનું મરણ થયું. મારા

પતિના દુ ખનો પાઠ નહો નહિ જાહેર પ્રમો વિરોની નીતિ પતે
 પાઠના વરોમા એ કે તેમના વિચારો એ બીજા સાથે મગતા થતા ન
 હતા છતાં એ બંનેની વચ્ચે સ્નેહનું ગાઢ બંધન હતું
 જે ગરે મારા સાસુની મિત્રિતિ ગળીર હતી તે જ ગરે મારા ભાઈ
 સી, હોને રજવેસ્ટ, જેમનું નાનકું, મનાન હાથ પાકે ખાતેની મારી
 કુટિરથી બહુ દૂર ન હતું, તેઓ બીમાર પડી ગયા. અમે તેમને
 પોકી ખીમા વાસાર હોસ્પિટલમા વર્ષ, ગુલા અને મારી સાસુની
 સ્મરણયાનાને દિવસે, એ તેમને વોસિસ્ટનની લેક્ટર ગીડ હોસ્પિટલમા
 ખસેડવાનો પ્રદોષસ્ત કર્યો

મારી સાસુની સ્મરણયાત્રા, પૂરી થયા પછી અમે જેમ અને તેમ
 જ નદી બહાષ્ટ હાઉસમા પ્રાણ કર્યા અને એ પછીના ફેરલાક અવાડિયા
 સુધી માગ ભાઈની કટોમીની હાન મારે અસહાય બનીને ભેરી પડી
 તેમનું હૃદય એક બુ મજબૂત, હતું કે ધણાખરા, માણસોની, જીવનનીલા
 શાંતિથી સકેનાઈ ગઈ હોય, તેવા સભેગોમા, પણ તેમનું હૃદય ધણે
 વખત ટપ ટપ રૂપ મી સપ્ટેમ્બરે તેમનું અવસાન થયું અને સ્મરણયાત્રા
 બહાઈ હાઉસમાથી શરૂવામા આવી હતી
 વેદના અને જેને ચાહતા હોઈએ તેની બિંદુ જીવવી બહુ મુશ્કેલ
 છે હું માનું છું કે એ દુ ખની લાગણી જ જનાવી, દેવા માટે એ
 વર્ષની પાનખર ઋતુમા મે નાગરિક રક્ષણની ઓફિસમા સખ્ત કામ
 કર્યું હતું

હોલનું અવસાન થયું તેના થોડા દિવસ પછી, તા ૨૨ મી
 સપ્ટેમ્બરે મેયર, લા ગાર્ડિયા તરફથી મે, કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સલાળી લીધી
 હતી એ પ્રવૃત્તિઓ સપ્તર્ણ, રીતે રક્ષણાત્મક ન હતી, પરંતુ સમય
 રીતે જોતા નાગરિકોના રક્ષણ સાથે સમજાયેલી અને જરૂરી હતી પહેલા
 અંકવાંચિમા હું તેને બહુ ઉપયોગી નીવડી, રાખી નહિ હોઈ, પરંતુ
 મારા ભાઈની સ્મરણયાત્રામાથી પ્રાણ કર્યા બાદ મે મારું બહુ લક્ષ તેના
 પર કેન્દ્રિત કર્યું હું તરત જ ભેઈ સડી કે મેયર, લા ગાર્ડિયા પોતાના

કાર્યક્રમમાં જે જે પ્રવૃત્તિનો સમાવેશ કરવા ઇચ્છે તે ન હોય તે બધી
મારા વિભાગમાં ધૂસારવામાં આવતી હતી,

નાગરિ- રહેણીની ઓફિસમાં હું દરરોજ કોમી સુધી મમ
મરતી અને ઘેર મારુ અગત મમ મોડી ગત સુધી મરતી વ્હાઈ
હાઉસમાં ખુબુ બપોર છે કે કેમ તે તપાસવા માટે દર કેલકે ઓફીસર
ફર્યા કરતો એક સપાટ મારા પતિએ મને જુલુ આ હુ શુ સાંભળુ
હુ ટોકાર આખી રાત તું જાગતી જ રહી હતી હું સમયની દરમિયાન
આ વિભાગમાં ટપાલમાં મંડળન બની ગઈ હતી અને એકાએક દિવસને
આછો ઉગ્ગસ દેખાવા લાગ્યો, હાર મે નક્કી કરું કે હવે સવા બપોરના
-૪ અથવા નથી ઓફીસરના મારા મારા બાણીની નામ પ્રકાશ
જેથી હતો અને ઓરડામાં હું ગંગો લેવા મૂકવા આમ તેમ ફરતી
હતી તેના એવાજ સાંભળ્યો હતો તેણે બાઈ હાઉસના અધિભરીને
વાન ફરી હતી અને કોઈએ જાણવાત મારા પતિને રાત હતી પરંતુ
ઓરડાની રીતે આખી રાત મમ કરવાનું તે કોઈએ વાજન બેનતુ
૭-૫-૫૨ હાઈવે પર ફરતો થયો તે દિવસે મારે સંપૂર્ણ શાંતિ હતી
અપરના આશુ વખતે ધણી મહેમાનોની હાજરીની અમે વધી શેખી
હતી આશુના વખત પહેલા રજાએ મહેવચ્ચુ કે તેમનોથી હાજર
જહેવાનુ બની પણે નહિ નહિ નિરોજ તો અર્થ પણ એ વિરે આશુ
આપ તેવ નહિતુ તેઓ વધુ ને વધુ ચિંતાતુર બનવા લાગ્યા હતા અને
ધણી વખત વ્હાઈ હાઉસમાં થોળાંના કોઈ મોટા મેળાવડામાં
મોટો હાજર રહી ચક્રો નહિ એમ ડેબી ધડીએ મને મહેતા મમુખ શુ
કહે છે એ બાણી લોકો પ્રવૃત્તી ઈતિજ આતુર રહેતા, પરંતુ તેમને પોતાના
મુગજમાં એવા મધ્ય ગ્રુપ બેદો સાચવી ગમવા પડતા કે એ એક શબ્દ
હોમને તોળી તોળીને બોલવા પડતો અને એ મરતુ થકી નાખનારી
હતી આ ઉપરાંત ચિંતા અને મેળવાણી બધાની પક્ષે તેમની તબિયત પર
અસર થઈ હતી અને તેથી દરરોજ તેમના મનાકો ઉપચાર કરવા
પડતો હતો

અપોરનું ભોજન પૂરું થયું ત્યાં સુધીમાં તો, પર્વ હાર્મર પગના ટુમતાના સમાચાર આવી ગયા હતા અને ઉપર ગયા ત્યાં સુધી અને એ સમાચાર મળ્યા ન હતા ઉપર ગયા પછી બાઈટ હાઉસના સ્કાન્તા એ માણસે અને વાત ની આ સમાચાર એટલા ચોગવનારા હતા કે અપૂર્ણ ચૂપકીદી બાઈટ ગઈ અને એ પછી અને અમારું કામ સંભાળ્યું ત્યારે અમાગ દિમાગમાં એ જાનની શયતા હતી મે મહેમાનોને વિદાય આપી અને રૂઝવેટના એકાગ્રમાં જવા માટે તેઓ એ ના પડે તેની ગફા લેવા લાગી, પરંતુ મને ખ્યાન આવ્યું કે ગભીર પરિસ્થિતિમાં શુ જવાની જરૂર હતી એ વિષે તેઓ પોતાનું લક્ષ્ય એ ત્રી મરી ગયા હતા એવું પ્રલગની પહેલી અસર પૂરી થતા સુધી તેઓ વાત મંશે નહિ આમ વિચારીને મે મારા કામમાં ધ્યાન પરોવ્યું

આવા પ્રસંગે, જે જે બનાવો બની ગયા હોય અને હવે બનનાના હોય તેનું ચિંતન કરતા કરતા રાખૂ માટેની ચિંતા તથા પોતાની અગત ચિંતા એક બીજામાં કેવા લગી જાય છે એ અરેખર અજબ થવા જેવું છે સીના મનમાં અગત ચિંતા વધુ પ્રમુખ રીતે આગળ આવે છે પરંતુ બાઈટ હાઉસમાં અગત ચિંતાને ગૌણ બનાવવી પડશે એ હું જાણતી હતી

અપોરનો સમય ધીમે ધીમે પસાર થતો ગયો અને હું ને કે મારી બેઠકના ઓરડામાં જ હતી તથા કાગળો લખતી હતી છતાં મારો એક મન તો મારા પતિની પાસે આવતા જતા હોયો તરફ જ હતો અપોર પછી મોડેથી તેઓ નાકના ઉપચાર માટે ડોમરના દવાખાનામાં ગયા રાત્રે પણ તેમના અભ્યાસગૃહમાં જ તેમણે જમી લીધું

બીજા દિવસ અમારા બંધાને માટે બહુ જ પ્રતિભાવ હતો હું રાખેતા મુજબ સવારના નવ વાગે નાગરિક ગ્રહણ એકાદિસમાં ગઈ, પરંતુ કેએસની સહુકા બેઠક સમક્ષ મારા પતિને સદેશો આપતા સાલગવા માટે અપોરના બાઈટ પહેલાં કેપિટોનમાં પાછી ફરી મને એવું લાગ્યું કે પહેલાં વિશ્વકુદમાં એરિકા બેઠકાવાની જાહેરાત કરવા માટે પ્રમુખ

વિલસને જે દિવસે કોંગ્રેસ સમક્ષ લાવણુ કયું હતું, તે દિવસ જાણે ફરીથી મારા જીવનમા આવ્યો હતો. આ વખતે અમેરિકાના પ્રમુખ માર્ગ પતિ હતા અને જીવનમા બીજી વાર મેં પ્રમુખને કોંગ્રેસ સમક્ષ એવું કહેતા સાલજ્યા કે “આપણો દેશ યુદ્ધમા સડોવાયો છે” મને બહુ જ ઊંડું દુઃખ થતું હતું. પહેલું વિશ્વયુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે મારા પતિ અને મારા લાઈ વિધેની મારી ચિંતા મને યાદ આવી, આ વખતે લશ્કરમાં જોડાવા જેટલી ઉંમરના ચાર પુત્રો મારે હતા.

હું પોણા છ વાગે ઘેર પહોંચી અને કુમારી થોમ્પસન તથા હું બેયર ગાર્ડિયા પશ્ચિમ કિનારા પર જવા માટે તૈયાર થઈને સાત ને દસ મિનિટે બોશિંગ્ટનના વિમાની મથકે હાજર થઈ ગયા. હું વિદાય થતી હતી તે વખતે મને ઇલિયટની ઝાખી થઈ તે વ્હાઈટ હાઉસમાં ગત રોકાવા માટે આવ્યો હતો. ઇલિયટ નેવિગેશનની તાર્કીક લઈ રહ્યો હતો અને એન્જિન્યેર થતા પહેલાનો એ છેલ્લો તમકો હતો. યુદ્ધના કારણે અભ્યાસક્રમ ઝડપી બનાવવામા આવ્યો હતો અને મૂળ યોજનાથી એ અઠવાડિયા પહેલા તાર્કીક સેનારાઓને ડીમી આપવામા આવી હતી. એ પછી તરત જ ઇલિયટ પશ્ચિમ કિનારા પર ચોક્કી રાખવાની ફરજ બનાવવા ઉપડી ગયો હતો.

હું આ પ્રવાસ માટે વિદાય થઈ તે પહેલા મિસિસ નેસ્પીટરને મેં વ્હાઈટ હાઉસ માટે કાળા પડદાની વરદી આપવાનું કહી રાખ્યું હતું એ પછી તરત જ નાણાખાતાના ભોયતળિયામા વિમાની હુમલા સામેનું આશ્રયસ્થાન બાંધવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું હતું, દરેકને ગેસમાસ્ક આપવામા આવ્યા હતા અને વિમાની હુમલા સામેની કવાયતો થતી હતી. આમાથી છટકવા માટે મને આનંદ થયો માર્ગ પતિ આશ્રયસ્થાન વિશે મજાક કરતા અને શ્રી. મોરગે-થોને કહેતા “હેનરી, તમારા ભોયરામા ગમ્પેલ બહુ સોનું મને પોડું ગમવા માટે નહિ આપો તે હું આશ્રયસ્થાનમા જવાનો નથી.”

હું ડિસેમ્બરની ૧૫મી તારીખે બપોરેના લગભગ એ વાગે

પહેલી હતી. અને દિવસનો ધણો ખરો, સમય નો ગરિ ૩૪૭. આદિસમાં
 ગુનયો હતો. મુકિદાજના નાતાલના મેળાવામાં, કેયોલિક સમાવતોના
 નાતાલના મેળાવેડામાં અને એલે, ખિસ્તી, વક્ષના કાર્યક્રમમાં ગઈ હતી
 એટલે તે દિવસના સત્તાવાર લેખક કાર્યક્રમમાં મેં ક્યારેના સારા ઉમેરો
 કર્યો હતો. મને હજુ આ છે કે તે દિવસે સમય અપસાર થતો ગયો તેમ
 તેમ મારા મહેમાનો સાથે વાત કરતાં કરતાં આવેલું ઓકું મેં એકાએક
 અટકાવી દીધું હતું. ૧૮ માર્ચના ૧૯૭૫ ના ૧૨:૩૫ ના નિમિષે
 ૧૯ માર્ચના સાંજની હાજરી વિનાની આ પહેલી નાતાલ હતી અને મારા
 પતિનો વિચાર કરતાં મને લપ્ લાગતો હતો પરંતુ મહેમાનોનું આચિત્ત
 આગમન અને વધુતા જતા મહેમાનો પરિણામે કોઈ પણ જાતના અંગત
 હુજૂરો વિચાર હજીવાનું લગભગ અશક્ય બની ગયું નોતાલના દિવસે
 હું સત્કારમાં પ્રાણિકાના મેળાવાના મેળાવડામાં ગઈ હતી અને ત્યાંથી થોડા
 કલાક કામો કરવા ખાટે ભાગવિ. રક્ષણ આદિસમાં તથા કુટાથી અને રિકાના
 સ્વસ્થેવક હળી કચેરીમાં ગઈ હતી. ચાર વાગે મારા પતિએ અને એ
 હિસ્તર મારા બાઈટ, હાઉસના સ્કાફોલ્ડના તેમના હુડુમેનો સત્કાર કર્યો.
 નોર્વેના મુવરાજી, મુવરાજી અને તેમના બાઈકોલ્ડના તેમના સ્કાફોલ્ડથી
 શ્રી ઓસ્ટગાડો અને શ્રીમતી ઓસ્ટગાડો તેમજ મિ. ચેડલા અમોસ
 મહેમાનો હતા અને મેળાવેડા પૂરા થયા પછી અને પ્રધાન બાઈટ હાઉસના
 દક્ષિણના બિલોનમાં અનુનિસિપલ નાતાલના વક્ષની રોશનીને વેંધા હતી.
 કેન્ડલને દક્ષિણ બાજુના પોર્ટિકોમાંથી નીકળી વિવેચના કર્યું અને હમેશની
 જેમ ટ્રીઓ પર કેન્ડલનો વાર્તાવાળા પાળ્યો થયો, પરંતુ અમોસ દિલમાં
 હોશ ન હતી. અમે બધા એકાએક ટીવી એટલા જકાર્ડ ગયાં કે
 બાઈટ હાઉસ ખાળા ક્યાં બાદવાનો કપ લેતાં ખરેખરી આનંદ થયો.

એ સાંજે જી. ચરિલના એક પુરાણા મિત્ર શ્રી. બર્નાર્ડ બરેસ
 બોનનમાં અમારી સાથે બેસ્યા અને ફરી એક સખત સુરખો, અમને
 છોડીને જોગન પછી કામમાં પ્રવૃત્ત બન્યા મારે નાતાલની એટલા
 મોળાં લેવાના હતા, એ કે અમાગ કોઈ ખાત્રી કે પોત્રી જ્ઞાણ હાઉસમાં

ન ઊવાથી, ભેટા બહુ ઓછી આપવાની હતી. હું અને કુમારી થોમ્પસન નિયમ મુજબ સેન્ટ થોમસ દેવળની મધરાતની પ્રાર્થનામાં ગયાં હતાં.

નાતાલના દિવસે અમારા બધા મહેમાનો સાથે, બધા પચોતી સંયુક્ત પ્રાર્થના માટે અમે ફાઉન્ડ્રી મેથોડિસ્ટ દેવળમાં ગયાં. મંડળીમાં અમારા સત્તાવાર મહેમાનો તથા હેરી હોપકિન્સ અને ડિયાના, શીમની જે. આર્. ક્રેવેસ્ટ અને હેરી લુકમનો સમાવેશ થયેલા હતા. જ્યોત્ના બોજન વખતે અમે ૧૯ જણ હતા. જ્યોત્ના લસ્કરી સ્ટાફ તેમના વડા મતાધીશોને મળ્યો, પરંતુ અમારે ૪-૩૦ વાગે અમારું નાનાલુ ટમ પ્રગટાવવાનું હતું અને નોર્વેના રાજકુટુંબના બધા સભ્યો તેમાં ભાગવાથી બાળકોની મંખ્યા વધી ગઈ હતી. એ ગરે નાતાલનું બોજન, આમળના તમામ નાતાલબોજનો કરતાં મોટા પાયા પરનું બન્યું હતું. બોજનમાં લગભગ ૬૦ માણસો હતાં અને બોજન પછી ફિશ બનાવવામાં બાવી હતી. પરંતુ પુરુષો તે દિવસે પણ રાતના ૧ વાગ્યા સુધી કામ કરતા હતા.

પિસ્તોલ લઈને આવે એ ગુપ્ત સાવસના માણસોને પસંદ પડે તેવી વાત ન હતી, પરંતુ આ બાબતમાં ડઈજ કહેવામાં આવ્યું નહિ શ્રી મોલોટોવે કદાચ એમ માન્યું હશે કે પોતાનો બચાવ કરવાની કદાચ તેમને જરૂર પડશે અને પોતે ભૂખ્યા રહેશે એમ પણ તેમને લાગ્યું હશે. ગ્રીસના ગળ જૂનની ૧૦મીએ આવ્યા અને ૧૪મીએ વ્હાઈટ હાઉસના એટ ડાઈનિંગ રૂમમાં જ્વજ દિનને લાગતી અસગરકે ક્રિયા થઈ એ પ્રસંગે જગદેશ પ્રધાન અને ૨૭ દેશોના એલચીઓ હાજર હતા.

એ વર્ષની વસત ઋતુમાં અમારું ઘર તથા માગ સાસુ શ્રીમતી જેમ્સ રૂઝવેલ્ટનું ઘર ખાતી રવા માટે મે 'ન્યૂયોર્ક' સહેરમાં ધણે મમય પસાડેલો હતો અને ૧૯૦૮ થી આ મમનોમાં રહેતા હતા એટલા વર્ષો દરમિયાન કેટલી બીજાવસ્તુઓ એકઠી થઈ હશે તેની કલ્પના સહેલે થઈ શકે છે મારા સાસુ કદી કોઈ વસ્તુ ફેંકી દેતા નહિ એટલે એ બધી વસ્તુઓનો નિકાલ કરવાનું કામ અતિશય જખ્ખર હતું.

મારા પતિએ ૧૯૩૨ થી એ બેમાથી એક પણ ધગ્મા પગ મૂક્યો ન હતો, છતાં પોતાને કોઈ વસ્તુ ભેંધતી હોય તો તે ક્યા મળશે એ તેઓ બરાબર કહી શકતા એ વસત ઋતુમાં તેમણે મકાનોમાં બે દેનાકે પસાર કર્યા અને જે જે વસ્તુ ફેરવવામાં આવી હતી તેના પર તરત જ તેમનું ખ્યાન ગયું દાખલા તરીકે તેમની માતાના પુસ્તકાલયમાં એક ચિત્ર હતું તેનું શું થયું એ તેમણે તરત જ મને પૂછ્યું એ ચિત્ર મેં માગ પુત્ર ફ્રેડરિક જુનિયરને આપ્યું હતું.

શ્રી ચર્ચિલ ફરીથી તા ૨૧ મી જૂનથી ૨૫ મી જૂન સુધી અમારી સાથે રહ્યા દરે મુલાખમાં મારા પતિ અને શ્રી ચર્ચિલ વચ્ચેનો સ્નેહ અને મૈત્રી વધતી જતી હતા અને જે દેશોના વડા તરીકેના સત્તાવાર અગ્રધથી તદ્દન નિરાળા એની તેમની એ મૈત્રી હતી એ તો દેખીતું જ હતું કે ગમે તે સભેઓમાં બિટન અને અમેરિકાને સહમત કરવો જ પડે, પરંતુ ચર્ચિલ અને માગ પતિની અગત મૈત્રી

દ્વારા ગાદીરીતે બન્ને દેશે સંઘનાયેલા હોય તો યુદ્ધ વધુ લાભે વધે
 ગેને ચનારી સમય મેલે હતું 'યુદ્ધના' સંવર્લોમ પ્રતિ ઉપરાતે ઓ
 બન્ને માણસો વચ્ચે ઘણી બામતોમા સમામના હતી બન્નેને
 સનુદ્ર અને નૌમદગા પ્રત્યે પ્રેમ હતો બન્ને ઇતિહાસના સાગે
 બાણુદાર હતા અને સાહિત્યમા પિણી તેમની લિંગલગ સંભાન રચિ
 હતી લીધના "નોનસેન્સ ટાઇમ્સ" મારા પતિને પણ પ્રિય હતી
 અને શ્રી અચિંદ જ્યારે તેની પતિઓ દાનતા ત્યારે મારા
 પતિને બુદ્ધિ આનદ આવતો બન્નેએ જીવનકાળે પુષ્કળ વાંચી હતી
 કગામા માગ પતિને અચિંદ જોડો જસ ન હતો, પણ બન્નેને
 સંદિસોદય ગમતુ અને ગામડામા કે સહેરમા સંખોજ આનદ સધ
 રાના હ માત્ર હુ કે એક બીજની ચાલિ માટે બન્નેને જેમ જેમ
 માન વધતુ ગયુ તેમ તેમ તેમની બિરોદરી પશુ વધતી ગઈ જવી
 બામતોમા તેઓ સમત થતા નહિ કેઈ કેઈ વખત આગ પતિની
 પાનેથી હ અમુક ગીતો પણ સાલજતી, જે કેઈ રખત ચીદને
 દેવામા આવતી તો કેઈ વખત દુખીતોને લાસેવિકે સોમનો પ્રવામાથી
 ઉપચિત મતી.

યાદુછે કે ખીજે ચોરચો, ખોલવા માટેના આક્રમણના દિવસે, ખાસ કરીને ફ્રેંચલિન બહુ જ તંગ સ્થિતિમાં, સમાચારની રાહ જોઈ રહ્યા હતા.

ઓગસ્ટમાં નેવરરેન્ડસના રાણી વિલ્હેલ્મિના પહેલી મુલાકાતે આખા ભારી અખબારી પરિષદની પત્રકાર બેઠેલા તેમને મળવા માટે બહુ જ આતુર હતી અને, આ મુલાકાત ગોઠી રાકાય કે કેમ એ વિષે તેમને જો કે ઘણી શકા હતી, છતાં તેમના આગમનને ખીજ દિવસે તેઓ મારી અખબારી પરિષદમાં હાજર થયા હતા. સુઝાનિત, દરમિયાન ધોનેન્ડમાં નાઝીઓના તત્ત્વ દ્વારા ક્ષય રોગનો વધારો થવા વિષે તેમણે કહ્યું. પરંતુ એ પછી તત્ત્વ જ તેમને એ માટે ખેદ થયો કારણ કે નાઝીઓ એ શુદ્ધો માટે પોતાના દેશના લોકો, ખેડ, વળતા, ભગવા લેશે એવો તેમને ભય લાગતો હતો, એટલે મારે, સી, પત્રકારની પાઠળ દોડીને તેમને સમજાવવું પડ્યું કે ઇલેન્ડમાં ક્ષય રોગના ફેલાવા વિષે રાણીએ જોઈ તે પ્રગટ કરવાનું નથી.

પરિષદ પૂરી થયા પછી ફ્રેંચલેમની સાથે પાટનગર ગઈ. આ અમે મારા પતિને મળ્યા અને સમાચારીઓને પીછો મારનાર અમેરિકન જહાજ નેધરલેન્ડસના કાફલાને સોંપવાની ક્રિયામાં હાજરી આપવા ગયા. પ્રમુખ તથા રાણી બંને રેડિયો પર પ્રોલ્મા અને જે, હવે ટુકડી જહાજ સલામી લેવાની હતી તેમની સાથે વાતચીત કરવા માટે રાણી જહાજ પર ચડ્યા એ પછી અમે બધા બોજન માટે "પોટામેક" જહાજ પર ગયા અને નદી પર, ચૂકને માઉન્ટ ચરનોત્ત પહોંચ્યા.

નેધરલેન્ડસના રાણી સાથે ફ્રેંચલેમની આ ખીજ મુલાકાત હતી હાઈડ પાર્કથી થોડા માઈલ દૂર મેસેયુસેડસમાં તેઓ રાજકુમારી લુસિયાના સાથે રહેતા હતા ત્યારે પ્રમુખ તેમને, પહેલી વાર મળ્યા હતા. સુવરારી માર્ટા જે તે વખતે અમારી સાથે રહેતા હતા તેઓ પણ આ મુલાકાતમાં ફ્રેંચલેમની સાથે ગયા હતા અને, તે આ મુલાકાત વિષે ઘણી વખત મંત્ર કરતા ફ્રેંચલેમને રાણીને મળ્યા પછી તેમને કહ્યું હતું કે "બધા તાજવારીઓમાં તમે સૌથી વધુ પ્રભાવશાળી છો એમ મેં સાંભળ્યું

હોવાથી મુઘાઝત પહેલાં હું જરા ગભરાતો હતો.” પરંતુ રાણી માટેનું તેમનું માન દરેક મુઘાઝતના પરિણામે વધતું ગયું હતું અને મારા પતિ તથા મને બન્નેને રાણી માટે સ્નેહભરી લાગણી ઉત્પન્ન થઈ હતી.

ઉનાળામાં વોશિંગ્ટનમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થી પરિષદ મળી, એમાં ભાગ લેવા માટે યુદ્ધ સેનાનો હીકરીક અનુભવ ધરાવનારા ઘણા યુવક-યુવતીઓ બીજા દેશોમાંથી આવ્યાં હતાં. યુવાન ખ્રિદિશો અને રશિયનો સાથે મારે સારી પેઠે પરિચય થયો અને એ બધા મને ગમ્યા. કેટલાક ખ્રિદિશોને અમેરિકામાં રાખવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તેમની સાથે મારે ફરીથી મુઘાઝત થઈ હતી; બીજા કેટલાકને ઈંગ્લંડની મારી મુઘાઝત દરમ્યાન હું મળી હતી. પરંતુ રશિયાના યુવાનોના કંઈજ સમાચાર મને મળ્યા નથી. આમાં લેફ્ટેનન્ટ લુડમીલા ચેવચીશેન્કો, નિકોલાઈ ગ્રાસેવશેન્કો અને લાડીમાર શેલીનત્સેવ મુખ્ય હતા.

ખ્રિદનમાં સ્ત્રીઓ જે કામ કરતી હતી તે જોવા માટે તથા ખ્રિદન ખાતે રાખવામાં આવેલા અમારા સૈનિકોની મુઘાઝત લેવા માટે રાણી એલિઝાબેથે આપેલા આમંત્રણ ને માટે સ્વીકાર કરવો એવો મારા પતિનો નિર્ણય એ મારા માટે ખરેખર મહત્ત્વનો પ્રસંગ હતો. આ સૈનિકો થોડા વખતમાં આફમલુમાં ભાગ લેવા માટે ઉત્તર આફ્રિકા જવાના હતા એ મને મોકલવા માટેની માસ પતિની ઉત્સુકતાનું એક કારણ હતું એ વાતની મને પહેલાં ખબર ન હતી.

શ્રી. ચર્ચિલ જ્યારે જ્યારે વ્હાઈટ હાઉસ ખાતે આવતા ત્યારે, મારા પતિ ખ્રિદનની મુઘાઝત લે તેવા ભાવિ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરતા, પરંતુ તે વખતે એવું લાગતું કે નજદીક જણાતા વિજયના અથવા સિદ્ધ થયેલા વિજયના ઉત્સવ સંબંધમાં આ મુઘાઝતની તેઓ વાત કરતા હોવા જોઈએ. યુદ્ધ દરમ્યાન મારે ખ્રિદન જવાનું કેઈ કારણ હોઈ શકે એવો ખ્યાલ તેમને કદી પણ આવ્યો હોય એમ હું ધારતી નથી. હું માનું છું મારા પતિની સાથે તેમના પત્ની તરીકે જ મારે જવાનું થશે એમ હું ધારી લીધું હતો.

પરંતુ રાણી એલિઝાબેથને તો યુદ્ધ દરમિયાન આ જાતની શક્યતાનો પણ ખ્યાલ આવ્યો જ હતો, કારણકે મને ખિટન જવામાં તથા અંગ્રેજ સ્ત્રીઓ યુદ્ધમાં જે ભાગ લઈ રહી છે તે જવામાં રસ પડશે કે કેમ એવી કેટલીક પૂછપરછ ફ્રેંચ લેનને કરવામાં આવી હતી.

મારા પતિએ ખિટન જવા સંબંધમાં મારા વિચારો જાણવાની ઈચ્છા દર્શાવી, ત્યારે મેં તેમને ખાત્રી આપી કે મારી ખિટનની મુલાકાત મદદરૂપ થઈ પડશે એમ ને તેમને લાગતું હોય તો, મને એથી ઘણો આનંદ થશે. ઉત્તર આફ્રિકાનું અકમલ યોદ્ધા વખતમાં યજ્ઞનું છે એ વાત ફ્રેંચ લેન જાણતા હોવાથી તેમણે મને કહ્યું કે ખિટિશ સ્ત્રીઓની યુદ્ધ પ્રવૃત્તિ નિહાળવા ઉપરાંત અમેરિકન સૈનિકોની પણ મુલાકાત લેવી અને તેમને પ્રમુખનો સંદેશો પહોંચાડવો. નાગરિક રક્ષણ ઓફિસમાંના મારા કામ દરમિયાન મને મળેલા અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ હતી કે બહાદુર હાઉસમાં રહેવાના કારણે ખીજા વિશ્વયુદ્ધમાં કંઈ પણ મહત્ત્વનું કામ હું બજાવી શકીશ નહિ. પરંતુ યુદ્ધમાં ઉપયોગી નીવડે તેવું કંઈક કરી બતાવવાની તક ખિટનની આ મુલાકાતથી મળતી હોય એમ મને લાગ્યું.

હું જવા માટે ખુશી છું એમ મારા પતિએ હેરી હોપકિન્સને કહ્યું. પછી (કારણ કે આ સ્થળના સૌથી પહેલાં હેરીએ કરી હતી) મને રીતમરનું આમંત્રણ મળ્યું. મેં તૈયારીઓ આગળ ધપાવી અને એક વેપારી વિમાનમાં બેઠક રીઝર્વ કરાવી. અમારી વિમાની મુસાફરીનું ભાડું મેં બધું અને કેટલો સામાન લઈ જઈ શકશે એ વિષે મને સ્થળના આપવામાં આવી, જરૂરી ફેદાઓ લેવાયા અને ઓક્ટોબરની ૨૧ મી તારીખે નિયત સમયે લોંગ ટાપુ પરના વિમાની મથકે હું હાજર થઈ ગઈ.

બર્કીંગહામ મહેલ ખાતેની મુલાકાતના વિચારે મને ચિંતા થતી હતી, પરંતુ મેં હવટે મારા મનને કહ્યું કે એ દિવસ માટે ગમે તેવા વિચિત્ર અનુભવોમા પણ શુભી શકાય. ખેડક મને કંઈ સહેલ કરવા ખિટન યોગાવવામાં આવતી ન હતી, છતાં પણ દરેક ક્ષણના વિશિષ્ટ રસનો આસ્વાદ લેવાનો પ્રયાસ કરવા માટે મેં નિઃશય કર્યો હતો. કેટલીક પરિસ્થિતિઓ

કદાચ એવી જાણવશોકે જે અપરિચિત હોવાનો કારણે, હું મારામાં કંઈક
 ઉણપ છે. અથવા અરાબર કોવી રીતે વર્તવું એ હું અણુતી નથી એવી
 લાગણી મારા દિલમાં કદાચ જન્મવાશે. એવી પણ હું મારાથી બનતી
 પ્રયાસ કરીશ અને એ માટે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. આંતરિક નિશ્ચય
 કરવા છતાં જેમ જેમ લંડન પાસે આવવું થયું તેમ તેમ મારી બેચેની
 વધવા લાગી અને આ મુલાકાતની ઉપાધિમાં હું ક્યાં પડી એમ મને
 યદા લાગ્યું મારા પ્રત્યે "બહુ મહત્વની વ્યક્તિ" તરીકે ધર્તવાં થવાનો
 હતો કારણ કે મારા પતિ અમેરિકાના પ્રમુખ હતા.

છેવટે અમે સ્ટેશન પર આવી પહોંચ્યાં. રાત્રી અને રાણી તેમજ
 અમારા તમામ હિસ્ટ્રી અધિકારીઓ ત્યાં હાજર હતા. એ ઉપર
 ઉપરથી તો મારી બેચેની હુપાવી હશે એમ લાગે છે. કારણ કે
 પાછળથી ટોમીએ મને જણાવ્યું હતું કે મારી સ્વસ્થતા અને શાંતિ
 નહીંને જે તે પોતાની ગભરામણ પર સંપૂર્ણ રાખી શકી હતી.

પરંપર અભિવાદન પછી રાજા અને રાણી તેમની મોટરમાં મને
 લઈ લ્યાં. તેમણે મારી સાથે અત્યંત માયાળુ વર્તવું રાખ્યો હતો. આ
 એક યુવાન અને આકર્ષક યુગલ છે અને તેમને કેટલાક મુશ્કેલીઓ
 સંભોગમાંથી પસાર થવું પડે એવો જે લાવ અમેરિકાની તેમની
 મુલાકાત દરમ્યાન મારા દિલમાં બીધો હતો તે ફરી પાછો ઉપમ થવા
 લાગ્યો. તેઓ આ અનુભવમાંથી પસાર થયા હતા અને મને એ વિષે
 વાત કરવા આતુર હતા એ જોઈને મારો આ લાવ વધુ તો મનમાં
 હતો. રાજા અને રાણી સાથેના મારા બધા સંપર્કો દરમ્યાન મને એ
 બંને માટે વધુ ને વધુ આનંદ થયું છે.

અમે જ્યારે મહેલમાં આવી પહોંચ્યાં ત્યારે તેઓ મને અમારા
 એરામાં લઈ બેસાડ્યાં. ત્યાં ગયા પછી તેમણે એવા ખુલાસા કર્યા કે
 "તમારી બેઠેલા એરામાં તથા બહારના એરામાં ઠંડીયા બંધવા
 માટે સગડી રાખી શકાય તેમ છે અને તમને બહુ ઠંડી નહિ લાગે એવી"

અમને આશા છે.” મહેલમાં બોંબથી પડેલાં કાણાં તેમણે જાણીને બેઠાં જતાં જોયાં. એ ઝોરડાની બારીના બંધા કાચ પડી ગયા હતા. અને કાચને બદલે લાકડું અને કેટલીક બારીઓમાં કાચનાના દુકા વડી લેવામાં આવ્યા હતા. પાછળથી રાણીએ મને, રાજાને ઝોરડાને વીધીને ક્યા સ્થળે બોંબ પડ્યો હતો અને રાજા તથા રાણીનેના ઝોરડાઓ ઉઠાડી દીધા હતા એ બધું જણાવ્યું. બત્તી આ હોય ત્યારે બારી પરના પડાના જે જુદાં જુદાં ધરે બંધ રાખવાં પડેલાં એ પણ તેમણે મને સમજાવ્યું અને કહ્યું કે “બોજન મારે જોય સમયે તમને ફોઈંગ રૂમમાં લઈ જવા મારે એક સંદેશવાલ તમારા ઝોરડાની બહાર જામે રહેશે.” આટલું કહીને તેઓ મને મારા ઝોરડામાં મૂકી ગયા.

બર્ડગેલમ મહેલ મને બહુ જ વિશાળ લાગ્યો. વસ્ત્રો રાખવાના કબાટ એવાં અદ્ભુત હતાં કે આપણે ઘેર પણ આવા કબાટ હોય તે કંતું સાતું એવી ઝંખના થાય. પરંતુ વિમાનમાં માત્ર ૬૫ રતલનું જ વજન લઈ જઈ શકાય એવી મર્યાદાના કારણે આ વસ્ત્રઝંડારમાં લટકત મારાં થોડાંક કપડાં કંટુણુ લાગતાં હતાં. સામાન જહાઝ કાઢતી વખતે રાજમહેલની દારીએ એ વિગે થું ધારું હશે એવો ખ્યાલ મને આવ્યો વિના રહ્યો નહિ.

બોજનની પહેલી ગત્રે બીજા મહેલાનોમાં વડા પ્રધાન અને શ્રીમાન ચર્ચિસ, જનરલ સ્મટ્સ અને તેમના પુત્ર કેપ્ટન જેકોબ્સ સ્મટ્સ, સર પિયર્સ હે, લોર્ડ અને લેડી માઉન્ટબેટન, અમેરિકન એલચી શ્રી. વિનાન્ટ, ક્રીસ્ટ સ્પેન્સર, ઇલિયટ અને કુમારી થોમ્પસન હાજર હતાં.

બિટનમાં દરેક વસ્તુ આપણે જે રીતે વધી રાખીએ એ રીતે જ કરવામાં આવતી હતી. જળતણ, પાણી અને ઝોરાક પરના પ્રતિબંધોનું પાલન ઈંગ્લંડના બીજા કોઈ પણ મકાનમાં જરૂરી કાળજીથી થાય તેટલી જ કાળજીથી રાજમહેલમાં પણ ચલુ હતું. સ્નાન મારેના મારા ટબમાં કળી લીંદીનું ઓકળું નિશાન હતું અને એ લીંદીની ઉપર જળ્ય એટલું

પાણી માગથી લેવાય નહિ એવા નિયમ હતો. અમને ઓના-રપાની ગઢાળીઓમાં પીરસવામા આવતુ હતુ પરંતુ જિંટનના બીજા કોઈ પણ કુટુંબને મજે એવી જ રાટી અમારે ખાવાની હતી અને યુદ્ધ કેન્ટિનોમા અપાતી ન હોય એની કોઈ પણ વાની અહીં અપાતી નથી, માત્ર કોઈ વખત શિકારની કોઈ વસ્તુ રજૂ થતી એટલુ જ.

રાજા અને રાણીની સાથે યોગમતારાએ કરેલો વિનાશ મે પહેલી વખત જોયો—મકાનોના મકાનો ભાગી પડ્યા હતા. સૌથી પહેલા અમે સેન્ટ પોલ્સના દેવળ ખાતે અટક્યા. આનુ એક કાળુ તો એ હતુ કે દેવળને યોગમતારાથી બચાવી લેનારા વફાદાર ચોકીદારોને એ વખતે ગજરાણીની મુલાકાતનુ ગૌરવ મજે અને બીજુ કારણ એ હતુ કે હુ દેવળના પગથિયા પર ઊભી રહીને, આધુનિક યુદ્ધ એક મહાન શહેર પર કેની અસર કરે છે તે જોઈ શકું.

શહેરના જે ગરીબ વિભાગોમાંથી લોકોને ખસેડી લેવામા આવ્યા હતા તેમા થઈને અમે માછિડા મુધી ફ્યાં. કેટલાક રસ્તાઓ પર યોગમતારા પડેલા કાણાઓની જાણે હાર લાગી હતી અને જ્યા જ્યા મારી નગર પડે ત્યા ઉંકાપાત સિવાય બીજુ કંઈ દેખાનુ નહિ. અમે શહેરમાં મોટર હજરી ત્યારે લોડ મેયર ગજનો મત્તાર કરે છે અને તેમને એવેશ કરવાની પરવાનગી આપે છે એવી પુરાણી ક્રિયા કે જે યુદ્ધમા પણ આનુ રાખવામાં આવી છે તે અમે જોઈ. શહેરમા જે પાગવાન તુકસાન થયુ હતુ તે જોને હુ સ્તમ્ભ થઈ ગઈ, પરંતુ અમારી આંતર બાલુએ યોગમતારાના ચિહ્નો હોવા છતા વાસ્તવિક જિંટિય પદ્ધતિ અનુસાર અમે લોડ મેયર સાથે ચલા લીધી.

સનામતીના હેતુથી મારા માટે એક સાંકેતિક ચુપ્ત નામ રાખવાની જરૂર હતી અને કોઈ ગમ્મત વૃત્તિ ધરાવનાર વ્યક્તિએ — મને વહેમ છે કે માગ પતિએ જ—માગ માટે “સેવર” નામની પસંદગી કરી હતી. ગેમીને “મદદનીશ હોવટ” નુ નામ આપવામા આવ્યુ હતુ. લડનના અમેરિકન એલવીખાતાના યુવાનો તરફથી “સેર્સ રેન્જ”

નામનું એક કલિપત મંડળ ધારી લેવામાં આવ્યું હતું અને મારા પતિને “સ્ટાર્ટર” દાવવામાં આવ્યા હતા.

એક દિવસે જાપોરના ભોજન પછી સ્ટીપલ મોડર્ન નામના સ્થળે ઇલિપટની ટુકડીની મુલાકાતે જવાનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો હતો, પરંતુ રોકરને બદલે મારા રક્ષણ માટે સ્કોટલેન્ડ યાર્ડના જે માણસ રોકર તરીકે કામ કરતો હતો, તે રસ્તો ચૂક્યો અને અમને કેમ્પનો પત્તો મળ્યો નહિ. અમે જને જને પૂછતા એ કોઈ ત્યાં જવાનો રસ્તો બતાવતું નહિ, કારણ કે એમાં પણ સલામતીનો પ્રશ્ન સંકેતિત થયો હતો. ઉપરે કોઈએ અમેરિકન એલેક્ઝાન્ડ્રાનામાં પાછો ફેરવ્યો : “સેવરન ગ્રુડિયું ખોવાઈ ગયું છે અને શું કરવું તેની સૂચના માગી છે.”

આ મુલાકાત દરમિયાન મેં જુદા જુદા તમામ પ્રકારની રોકાસ કલખોની મુલાકાત લીધી. અવારનવાર રોકાસ કલખોમાં, પોકોપો અથવા અમેરિકાના કોઈ બીજા સ્થળનો સુવાન કે જેણે સ્વદેશમાં મને જોઈ હોય તે મળ્યા જતા; અને અમે બંને સુદ મોર્યાની છેક નજીક એવા પરદેશમાં હોવાથી, નિકટતાની એક એવી લાગણી અનુભવતા, કે જે અમે અમેરિકામાં મળ્યા હોત તો લાગ્યે જ અનુભવી શકત.

ઈંગ્લેન્ડની મારી આ મુલાકાત દરમિયાન મારે જે જે અમેરિકન સુવાનો સાથે વાતચીત થતી તેમનાં નામ અને કુટુંબોના સરનામાં મેળવવાની પ્રયા મેં શરૂ કરી કે જેથી અમેરિકા પાછા ફર્યા પછી તેમના કુટુંબોને હું પત્ર લખી શકું. મારો અવાસ પૂરો થતાં સુધીમાં આવા સરનામાંનો મોટો જથ્થો મારી પાસે એકઠો થઈ ગયો હતો. આ પ્રયા મેં મારા બીજા અવાસોમાં પણ ચાલુ રાખી હતી.

અમારી દિનચર્યા સામાન્ય રીતે ૮ વાગે શરૂ થતી અને મધરાત સુધી ચાલતી, પરંતુ તે વખતે મને એમાં એટલો રસ પડતો હતો કે ધીમે ધીમે હું કેટલી યાત્રી જતી હતી તેનો મને ખ્યાલ સુધાં ન હતો.

બ્રિટન ખાતેના મારા દિવસોનું સ્વરૂપ, નાની બાજુઓમાં નહિ

પણ મુખ્યત્વે એક સરખું હોવાથી એક દિવસની રાજનીતી પરથી અમારાં ત્યાંના કાર્યક્રમનું સ્પષ્ટ ચિત્ર મળી શકશે: નવેમ્બરની ૧૧મી તારીખનો દિવસ આપણે લઈએ; વૈવિધ્ય અને રસની દ્રષ્ટિએ એ દિવસ લગભગ બધા દિવસોના લાક્ષણિક નમૂના જેવા હોય.

સવારના ૮-૩૦ વાગે અમે લંડનની ખાતે સ્ત્રીઓની ગ્રસ્ત્રી સંસ્થાના કેટલાક સૈનિકો સાથે નાસ્તો લીધો અને ૯-૩૦ વાગે નૌકા મથકનું નિરીક્ષણ કર્યું. સમારકામ મારેના એક કારખાનામાં અમેરિકન નાવિકોએ મને બે એક ટ્રે બેટ આપી, એક પ્રમુખ માટે હતી અને તેના પર “બોસ”નું નામ કેતરેણું હતું અને બીજી એક ટ્રે પર “ગેવર” નામ અંકિત થયું હતું.

યુદ્ધવિરામ દિનના ઉત્સવ માટે અમે સવારના ૧૧ વાગે લંડનની ચોકમાં અટક્યા. મેં અમેરિકન હજો તરફથી અપાયેલા પુષ્પગુચ્છ મૂક્યો અને મારા પછી અસંખ્ય માણસોએ આ ક્રિયા કરી; જેમાં લેડી મોન્ટગોમરી પણ હતાં. લેડી મોન્ટગોમરીની મુલાકાતથી મોટું માન મળ્યું હોય એમ મને લાગ્યું. તેઓ પોતાના સુપ્રસિદ્ધ પુત્ર “મોન્ડી” જેવાં જ દેખાયા છે અને તેમના ચહેરા પરની રેખાઓમાં ચારિત્ર્યબળ સ્પષ્ટ રીતે અંકિત થયેલું છે.

લોડ મેયરે તેમના પુસ્તકમાં મારી સહી લીધી અને ત્યાંથી અમે ફરી પાછા નૌકા હોસ્પિટલ તરફ જાયો. ત્યાં થયેલી ક્રિયા દરમિયાન મને પ્રમુખમાટે નેતરની સીટી બેટ આપવામાં આવી.

આપરવેન્ડના આ પ્રદેશના-લોકો ઇંગ્લેન્ડના લોકો કરતાં બહુ જ ઓછા શિસ્તમદ્દ છે. લોકો બેકાબૂ બની ગયા અને તેઓ અમારી આસપાસ ફરો વળ્યા ત્યારે તેમને પહોંચી વળવા માટે પોલીસ લાયાર હોય એમ લાગ્યું. ઈંગ્લેન્ડમાં તો પોલીસમેન (બોબી) નામ વિનંતિ કરે કે તરત જ લોકો ખસી જતા.

અહીંની નૌકા હોસ્પિટલનું સંચાલન બહુ સરસ રીતે થાય છે. હોસ્પિટલ નીસન હટસમાં છે અને દરેક હટને છોડે અમલદારો તથા બહુ જ બીમાર માણસો માટે ખાનગી ઓરડા છે. નીસન હટમાં સંગ્રહિત મોડ

કની રીતે ગ્વી શકાય એ હું કદી સમજી શકી નથી, જમ્યા બહુ ન હતી, પરંતુ માત્ર જોઈથી જોઈએ તેટલી જ હતી. આપરેશન માટેના ઓરડાનું પણ એમ જ હતું.

ડોક્ટર ક્રાઉન ડેવિસે મને કહ્યું કે “એડમિટલ મેકેન્ટાપરને કહેજે કે મને મારું કામ કરના દો.” આ કામ તેને ગમતું હતું અને તેઓ સરસ પ્રગતિ કરી રહ્યા હતા તેમના મદદનીશો પણ કુશળ માણસો હોય તેમ લાગતું હતું નૌરા હોસ્પિટલોમાં નર્મો સામે ડોક્ટરને સખત વાધો હતો. તેમણે કહ્યું કે વસ્કેરી દળોમાં અને ખાસ કરીને લંડનરીમાં સ્ત્રીઓ માટે સ્થાન નથી, કારણ કે તેમના ગેલા માટેનાં સ્થળો મળી શકતા નથી. સ્ત્રીઓ પ્રત્યે તેમને અણુગમે હોય એમ તેમની વાતચીત પાથી લાગતું હતું

બપોરના ભોજન વખતે ડેરીના બિશપની બાલુમા હું ખેડી હતી. જમ્યા પછી તરત જ અમે વિમાનમાં સ્કોટલેન્ડ ખાતેના પ્રેસ્ટવીક ખાતે ઊપડી ગયા અને ત્યાં બગૂજી ચલા લેવાના સમયે ૩-૪૫ કલાકે જિતયાં. ત્યાંથી અમે ઝનાસગો જવો ગવાના થયા, માર્ગમાં કેટલીક સ્ત્રીઓની સંસ્થા જેવા રોકાયા હતા. એક સ્થળે સ્ત્રીઓએ મારા પતિ માટે સ્કોચ દારૂની મને બેટ આપી, (એ બનાવવા માટે તે વખતે લાગ્યે જ મળતી કેટલીક વસ્તુઓ તેમણે બચાવી હતી અને મે જ્યારે મારા પતિને આ બેટ આપી, ત્યારે તેમના હૃદય પર જોડી અસર થઈ હતી.)

ગ્લાસગોમાં અમે પહોંચ્યા તો અમેગિકન રેડક્રોસની મુલાકાતે ગયા અને તેનું સર્વોગ નિરીક્ષણ કર્યું. આરામ માટે બહુ સમય ન હતો, અખમ્બારી કઠાર લખી, રાતનું ભોજન લીધું અને પછી કેટલાક સૈનિકો સાથે મે કોર્સી લીધી આ વખતે ખરેખર મજા આવી એ પછી અમે વેપારી નૌકાદળની હોસ્ટેલના ઉદ્ઘાટનમાં ગયા, ત્યાં મે પહેલેથી છેલ્લે મુધી બહુ તપાસ્યું અને પછી રેડિયો પર થોડા જન્દો ખોળી બોલ દ્રાઉટ બે ખવામીઓની મુલાકાત રેડિયો પર લેવાના હતા પરંતુ બીજાં ભાષણો વણા લાખા થવાના પગિણામે એ કાર્યક્રમ પડતો મૂકવા પડ્યો

એથી મને જિનકુ દુખ થયું

૯-૩૦ મુધીમા અમે રી એન્ડ ને વેઈ કપનીના કારખાના પા પડાવ્યા અને તે તપાસવામા એક ક્યાક ગાળ્યો એ પત્રી ઘેગ અધારપટમા ઘઈને અમે રાઈમ ફેક્ટરી તરફ લકાગી ગયા અહીં ૧૧ વાગ્યાની પાળીમા કામ કરતી લગભગ ૭૫૦ સ્ત્રીઓ એક ઓગડામા એન્ડી યાઈ હતી ફેક્ટરીનું નિગીક્ષણ ક્યાં પત્રી મે દૂર લાપણુ ક્યું પરંતુ મારા પછી લાપણુ મરના ગૃહસ્થે મય પર હાજર રહેતી બધી વ્યક્તિઓની પ્રગસા કરતુ લાપણુ એન્ડું લખાવવા માડયુ કે ઘેર સવા માટે જવાનો વખત બિનકુલ મળશે કે કેમ એ વિષે મને શકા થવા લાગી પાચ પાચ લાપણો મુધી અમે યેઠા છેવટે બાર વાગે અમે લોડ વેઈના મખાન પર પહોંચ્યા હા તેમના કુટુંબના કેલાક સબ્યો અમને મળ્યા, અપ્પાહાગને ન્યાય આપ્યો થોડી આડીઅવળી વાતો કરી અને છેવટે ચૂકી ગયા હુ એન્ડી બધી ચાકી ગઈ હતી અને મારા પગ એટલા બાહ્ય મારી ગયા હતા કે સમારના હુ જોડી રાખીશ કે કેમ એ વિષે મને શક થવા લાગી

પરંતુ સવારના જોડવા વિષેની મારી મને તેરી રામ છતાં, તોપછાની એક દુકાનીની મુનાકાત માટે હુ વહેતી જોડી અમે ક્યાહડ નીમા એક સ્ત્રીમર પર ચલ્યા આ નદી કુદરતી નથી, પરંતુ માનવ સર્જિત છે અને એની સાડી છે કે હુ બન્ને કિનાગઓ એઈ રાખતી હતી અને જહાલ્લેની ગોદીઓમા ચાલી રહેલી અસાધાગ્ય પ્રવૃત્તિ પશુ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી હુ મુસાફરીએ નીળી છુ એ કામદારો ગણ્યતા હતા અને અમારી રાહ એઈ રહ્યા હતા, એટલે ઠંડીમા મારે સ્ત્રીમગના તૂતક પગ જોભા રહીને થોડો વખત આ બાજુ તો થોડો વખત બીજા બાજુ કામદારોના સત્કારનો પાય હનાવીને જવાબ આપવો પ થો તે દિવસે મને જોટની ઠંડી લાગી તેટની મારા જીવનમા ક્યારેય પણ લાગી ન હતી અમે છેવટે બાઉતના જહાજવાડામા ઊતર્યા “કવીન મેરી” અને “કવીન એનીઝામેથ” એ બન્ને સ્ત્રીમરો અહીં જ બધાઈ હતી અમે બધા ત્યારે

એક જગ્ગર વિમાનવાહક જહાજ તૈયાર થઈ રહ્યું હતું તે અમે તપાસ્યું. નદી પર બોંબમારો તો થયા જ કરતો હતો પરંતુ જલ્પાનેનું બાંધકામ સંગીન રીતે આગળ વધી રહ્યું હતું. માગ ભારે આનંદ વચ્ચે સર ઉરી હોડે અમને સંગીન સંલગ્નાર્યું અને લાપણો સાંલગવા માટે એકદા થયેલા કામદારોએ પણ તેમની સાથે આવ્યાં સર પુરાગ્યો.

યુદ્ધ પર ચરેલી અને ભારે અનિશ્ચિનતા તથા સંકટની ફાણોમાંથી પસાર થઈ રહેલી પ્રજાનું આ દર્દન હતું. પરંતુ ઘણી વખત અમે આશ્ચર્ય તો એ થયું કે યુદ્ધ પછીના વર્ષોમાં જીવન નિભાવવામાં તથા જીવનની શુદ્ધતા સ્વીકારવામાં લોકોએ કેવી શક્તિ અને મક્કમતા બતાવ્યાં હતાં. પરંતુ ખરી રીતે મને આશ્ચર્ય થતું નેહાએ નહિ, કારણકે લોકો પર જે દંધ વીત્યું હતું તે જાં, તેમની સાથે વાત કરતાં મને ખાતરી થઈ હતી કે તેઓ દેશ માટે જીવવાનું અને દેશ ભારે કામ કરવાનું આતુ જ રાખશે. માગ પ્રાનોના જગ્યા સ્કોટિશ અને અંગ્રેજ લોકોના કોઈ પણ રોગાના વચ્ચે પર સ્પષ્ટ વાંચી શકાતા હતા.

બોંબમારોનો ભોગ બનેલા લોકોને જ્યાં કપડાં ફરનીયર તથા બીજી જરૂરી વસ્તુઓ આપવામાં આવતી હતી એવા એક કેન્દ્રની મેં મુલાકાત લીધી ત્યારે એક બાજકને હાથમાં અને બીજાને આંગળીએ વળગાડીને આવેલી એક સ્ત્રીએ મને બહુ જ આનંદપૂર્વક કહ્યું; “આ ત્રીજી વખત અમે બોંબમારોનો ભોગ બન્યા છીએ, પરંતુ સરકાર અમને થોડી ઘણી મદદ આપે છે અને તમે લોકો અમેરિકાથી અમને કપડાં મોકલાવો છો. એટલે અમે ચલાવ્યે જઈએ છીએ અને મહત્વની વાત તો એ છે કે અમારામાંથી કોઈને ધન થઈ નથી.”

સ્વદેશ માટે વિદાય થતાં પહેલા, મારા કાકી, મોડરે, રોમી અને હું એક દિવસે વિડસર કસ્ટમની મુલાકાતે ગયાં, કારણકે મારા પ્રવાસ વિશે હું રાણી એલિઝાબેથને વાત કરેલા માગતી હતી. તેમના દિવાનખાનમાં અમે વાત કરી રહ્યાં હતાં એટલામાં રાજા જ્યોર્જ કે જેમણે અમેરિકન વિમાની છળના સૈનિકોની મુલાકાતમાં તે દિવસ પસાર

ક્યોં હતો, તેઓ બાળકો સાથે અમારી પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજ
જ્યોર્જને અને મને બન્નેને મખત શઘી થઈ હતી અને અમારા નાક
પર અમારે માઝી પેટે ધ્યાન આપવું પડતું હતું. અમે વિંડસર કેસનમાથી
પાછા ફરતા હતા ત્યારે માગ કાકીએ બહુજ આઘાત લાગ્યો હોય તેવા
અવાજે મને કહ્યું “હલિનેર, આજે મને જેટલું શરમાવા જેવું લાગ્યું
તેટલું પહેલા ક્યારેય લાગ્યું ન હતું તમે નાક ફૂંજવા માટે નાનડા
મુતગઢિ દુકા વાપરતા હતા જ્યારે રાજ જ્યોર્જ કેવા સરસ લિનનના
કમાવનો ઉપયોગ કરતા હતા તમારા આવા મુતગઢિ દુકા વિષે
તેમણે શું કહ્યું હશે!”

ધનિયટ તેની દુકડી સાથે આક્રિકા ઉપડી ગયો તે પહેલા મે
તેને મળી લીધું હતું. તેને જતો જોઈને મારું હૃદય ભારે થઈ ગયું હતું.
છેવટે નવેમ્બરની ૧૫ મી તારીખે ગતની ટ્રેનમા પ્રેસ્વિક જવા ઉપજા
અને બીજે દિવસે વિમાનમા ગ્રેફા.

બીજા ઉતારઓમા કેટલાક વિમાનીઓ પણ હતા. એક બોયરનો
હવાડો સોપાને તેઓ અમેરિકા પાછા ફરતા હતા વિમાનમા ગરમી
જાગવવાનું યત્ર જોડું પડી જવાથી, કાબજાનો ગજ અમારા શરીર
પર ખડકવા છતાં ઠંડી બહુજ લાગતી હતી પ્રેસ્વિકમા બપોરનું ખાણું
લીધા પછી રાત્રે બે વાગે જેન્ડર લેક ખાતે અમે જિતયાં ત્યાં સુધી બીજી
કઈ અમે ખાઈ શક્યા ન હતા. જમીન પર પુષ્કળ બરફ પડેલા હોવા
છતાં વિમાન ફરતા જમીન પર ઠંડી ધણી ઓઝી લાગતી હતી. અમે
જમ્યા, શરીરમા ગરમાવો ક્યોં અને છેવટે વિમાનની પાંખો પર બરફ
પથરાઈ જવાથી થયેલી થોડી દીન પત્રી અમે વિદાય થયા બીજે દિવસે
સવારે અમે વેસિંગ્ટનના વિમાની મથક પર સહીસલામત જિનયાં. માગ
પતિ અમને લેવા માટે ત્યાં સામા આવ્યા હતા.

આ રીતે મારો પહેલો મુલક પ્રવાસ પૂરો થયો.

x   x   x   x

હું થોડું આવી પહોંચી તે દિવસે ઇન્વેડોગના પ્રમુખ માટે મોટો

બોજનસમારંભ હતો અને મહેમાન રાત્રે પણ રોકાવાના હતા. હું કેટલાક અઠવાડિયાં પરદેશ હોવાથી એકાદ સાંજ તો માત્ર કુટુંબીઓ સાથે એકવા વાત કરવાની મને એમ ઇચ્છતી હતી, પરંતુ જાહેર જીવનમાં પડેલી વ્યક્તિ આ મુખ્ય માટે હમેશા ખાતરી રાખી શકે નહિ. કેટલાક અઠવાડિયા પહેલાં નક્કી થયેલી આ મુલાકાતમાં ફ્રેંકલિન કુદગતી રીતે જ કંઈ ફેરફાર કરી શકે તેમ ન હતું.

થોડા વખતમાં જ હું જોઈ શકી કે બીજા પ્રવાસો પણ જલ્દી થોળરો, જેમાં મારે કંઈ ભાગ લેવાનો નહિ હોય અને એ વિષે હું જેને ઓછું જાણું તે વધુ સાડું છે. આવો પહેલો પ્રવાસ નાતાલ અને નવા વર્ષની ગળા પૂરી થયા પછી તરત જ થોળરો હતો. ૧૯૪૩ના જાન્યુઆરીની ૯મી તારીખે ફ્રેંકલિન ફ્લોરિડામાં આવેલા મીયામી ખાતે જવા માટે બિપજા અને તા. ૧૨ મીએ કાસાબ્લાન્કા તરફ રવાના થયા. સમુદ્ર પર ધઈને આ તેમનો પહેલો લાખો વિમાની પ્રવાસ હતો અને મને આશા હતી કે તેઓ ઉડ્ડનને પસંદ કરવા લાગશે, પરંતુ તેને બદલે વિમાની પ્રવાસ માટે તેમને પહેલા કરતા પણ વધુ અણગમો ધઈ ગયો.

અવખત, યુદ્ધના સમયમાં આ પ્રકારના વિમાની પ્રવાસમાં કેટલુંક અગત જોખમ હતું જ, પરંતુ ફ્રેંકલિને એ વિષે કદી વિચાર ક્યો ન હતો. પ્રમુખ બને ગમે તે કરે પણ તેને માટે એવી શક્યતા હમેશાં રહે જ છે અને થોડા વખત પહેલાં મેયન સરમેકે માર્યા ગયા ત્યારે ફ્રેંકલિન અને મે એ વિષે વાતચીત કરી હતી અને અમે એવા નિર્ણય પર આવ્યા હતા કે આ એવા પ્રકારનો ભય છે કે જે વિષે આપણે કંઈ જ કરી શકીએ તેમ નથી પોતે સપડાય કે ન સપડાય એની જેને પરવા જ ન હોય એવા માણસ સામે તમારું રક્ષણ થઈ શકે જ નહિ, પરંતુ સતત ભય અને શંકામાં પણ તમે ગદી શકો નહિ, એટલે એક માત્ર ઉપાય એ છે કે ગમે તે પ્રકારના ભયનો વિચાર પણ મનમાંથી દાકી કાઢવો અને કોઈપણ કામની સાથે સકળાયેલા જોખમો ગમે તેવા હોય તેની પરવા ક્યાં વિના તમારું કામ આગળ ધપાવવું.

મેડમ ઝ્યાંગ અમારે લાંથી વિદાય થયા પછી તેમણે ખાસ ટ્રેનમાં
 પશ્ચિમ કિનારા સુધી આવતાં ને જતાં સમસ્ત અમેરિકામાં પ્રવાસ
 કર્યો. આ પ્રવાસ તેમના માટે ઘણો મુશ્કેલ અને પરિશ્રમ ભર્યો બન્યો
 હશે. પ્રવાસેથી પાછા ફર્યા બાદ તેમણે ટોમીને બહુ જ સંભાળપૂર્વક
 સલાહો પૂછ્યા. તેમના પગલેપગલે થોડા દિવસ પછી તેમની પાછળ મેં
 અને ટોમીએ પણ એ જ પ્રવાસ કર્યો હતો અને દરેક સ્થળે તેમના
 વિષે સાંભળ્યું હતું. મેડમ ઝ્યાંગને આશ્ચર્ય એ વાનું થતું હતું કે
 તેમની સાથે ૪૦ માણસો હોવા છતાં જે જે વસ્તુઓ કરવાનું જરૂરી હતું
 તે થઈ શકતી નહિ તો અમે એકલાં કેવી રીતે પ્રવાસ કરી શક્યાં ?
 તેણે ટોમીએ પૂછ્યું કે તમારો સામાન કોણ પેક કરતું હતું ? ટોમીએ
 જવાબ આપ્યો કે “મારો સામાન હું પેક કરતી હતી અને શ્રીમતી
 રૂઝવેલ્ટનો સામાન તેઓ પોતે પેક કરતાં હતાં.” એ પછી તેણે પૂછ્યું
 કે ટેલિફોન પર જવાબ કોણ આપતું હતું ? ટોમીએ જવાબ આપ્યો કે
 “જે કોઈ ટેલિફોનની પાસે હોય તે જવાબ આપતા અને કેટલીક
 વખત શ્રીમતી રૂઝવેલ્ટ માગ નામે જવાબ આપી દેતાં.” એ પછી
 ટપાલ અને તાર વગેરે કોણ સંભાળતું એ પણ તેમણે પૂછ્યું અને તેને
 કહેવામાં આવ્યું કે અમે બન્ને સંયુક્ત રીતે એ કામ સંભાળતાં હતાં.
 એ પછી તેમનો ખીલે સવાલ એ હતો કે કપડાંની સંભાળ કોણ લેતું
 હતું ? ટોમીએ જવાબ આપ્યો કે જે કપડાંની દરજી કરવાની જરૂર
 પડે તો અમે હોટેલના માણસને એ કામ સોંપતા. છેવટે મેંએ મારી
 સહામતી અંગે સવાલ પૂછ્યો. ટોમીએ સમજાવ્યું કે “બધાનું વર્તન
 અમારા પ્રત્યે સારું હોવાથી અમને “રક્ષણ” જરૂરી લાગતું ન હતું,
 પરંતુ જુદાજુદા શહેરોમાં એકાકી ટ્રેન પર અમારો સ્થાન કરવા
 માટે અને અમને વિદાય આપવા માટે તથા લોકોનું મોડું ટોળું હોય તેથી
 અમને મોટરમાં ફેરવવા માટે કેટલાક માણસો સાથે ગોઠવણ કરવામાં
 આવતી હતી; પરંતુ તેનો આધાર સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થાનિક સત્તાધીશો પર
 હતો. તેમને યોગ્ય લાગે તેવી ગોઠવણ તેઓ કરતા.”

મેં રક્ષણ કદી માગ્યું નથી. અને ધમ્મયું નથી આટલા મધા માધ્યાના મારા પ્રવાસમાં અને અનેક સ્થળોની મુલાકાતમાં મારે કદી પણ અણગમતો પ્રસંગ અનુભવવો પડ્યો નથી. લોકો કોઈ વખતે વધારે પડતા ઉત્સાહી બની જતા પરંતુ તેમનો હેતુ હંમેશાં સારો હતો અને મને લાગતું કે મારા પતિ પ્રત્યેની લાગણીના કારણે તેઓ મને આટલો ઉત્સાહ અર્થે આવકાર આપે છે. એક વખત મારા મદલરનો છેડો કોઈએ યાદગીરી તરીકે ખેંચી કાઢ્યો હતો, પરંતુ એથી વિશેષ ગંભીર ક્યારેય પણ બન્યું નથી.

અમને રક્ષણની જરૂર પડતી જ નહિ એ એક એવી વસ્તુ હતી કે જે મેડમ ક્યાંગ કોઈ શેક સમજી શકતાં નહિ, પરંતુ ચીનની અસાંત પરિસ્થિતિ અને ત્યાં લાંબા વખત સુધી ચાલી રહેલા યુદ્ધનો આપણે ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે અમેરિકામાં રક્ષણની જરૂર પડતી જ નહિ એ સમજવામાં તેમની મુશ્કેલી આપણે સહેલાથી સમજી શકીએ છીએ.

એપ્રિલમાં મેક્સિકોના કેટલાક યુદ્ધ કારખાનાનું નિરીક્ષણ કરવા માટે અને મેક્સિકોના પ્રભુએ મળવા માટે હું ફ્રેંકલિન સાથે પ્રવાસે ગઈ હતી. મારા માટે એ ઘણી રસપ્રદ મુસાફરી હતી, કારણકે મેક્સિકોની મારી એ પહેલી જ મુલાકાત હતી.

બોજનમાં મેક્સિકોની જે આતિથ્યભાવના વ્યક્ત થતી અને અમે જેના સંપર્કમાં આવતા તેઓ અમારા પ્રત્યે જે માયાળુતા બતાવતા તેની બહુ જ સરસ છાપ અમારી આખી મંડળી પર પડી. મેક્સિકો આપણી સાથે બહુ જ નિકટની પાડોશભાવના ધરાવે છે એવી પ્રતીતિ સાથે અમે પાછા ફર્યા. હું માનુ છું કે મારા પતિને તો પહેલાં પણ મેક્સિકોના લોકો પ્રત્યે મૈત્રી અને નિકટતાનો ભાવ હતો જ, પરંતુ અમારામાંથી ઘણાને માટે આ નવો અનુભવ હતો.

દેશના દરેક કુટુંબની જેમ અમે પણ અમારા પુત્રોના પત્રોની આતુરતાથી રાહ જોતા. નૌકાખાતામાં ક્રમ કરનારા પુત્રો અવારનવાર બંદરમાં આવતા અને કેટલીક વખત તેમની સાથે બિંદુ મિલન થતું

મેડમ આગ અમારે સ્વાથી વિદાય થયા પછી તેમણે ખાસ ટ્રેનમાં
 પશ્ચિમ નિાગ મુઢી આવતા ને જતા ગ્રમસ્ત્ર અમેગ્રિમા પ્રવાસ
 મ્યે આ પ્રવાસ તેમના માટે વરો મુસ્કેન અને પશ્ચિમ ભર્યો બન્યો
 હશે પ્રવાસથી પાળા મ્યો બાત તેમણે ટોમીને બ જ સભાગપૂર્વકે
 સવારો પૂજ્યા તેમના પગથેપગથે થો । દિવસ પછી તેમની પાળા મે
 ઓ ટોમીએ પશુ એ જ પ્રવાસ મ્યો દતો અને દરે મ્યે તેમના
 વિષે માલમ્યુ હતુ મેડમ આમને આમ્યર એ વાતનુ થતુ હતુ કે
 તેમની સાથે ૪૦ માણુઓ હોવા હતા જે જે વસ્તુઓ મ્યવાનુ જાગી હતુ
 તે થઈ શની નહિ તો અમે એ ના કેરી રીતે પ્રવાસ મી શ ના ?
 તેણે ટોમીએ પૂછ્યુ કે તમારો સામાન કાણુ પે કરતુ હતુ ? ટોમીએ
 જવાબ આપ્યો કે “મારો સામાન હુ પે કરતી હતી અને શ્રીમતી
 રૂઝવેલ્ટનો સામાન તેઓ પોતે પે મ્ના હતા” એ પછી તેણે પૂછ્યુ
 કે ટેલિફોન પર જવાબ કોણુ આપતુ હતુ ? ટોમીએ જવાબ આપ્યો કે
 ‘ જે કોઈ ટેલિફોનની પાસે હોય તે જવાબ આપના અને કેમી
 વખત શ્રીમતી રૂઝવેલ્ટ મારા નામે જવાબ આપી દેતા” એ પછી
 ટપાલ અને તાર વગેરે કોણુ સભાગતુ એ પણ તેમણે પૂછ્યુ અને તેને
 મ્યેવામા આવ્યુ કે અમે બન્ને સમુપ્ત રીતે એ ગ્રમ સભાગતા હતા
 એ પછી તેમનો બીજો સવાન એ હતો કે ટપાલની સભાગ કોણુ થતુ
 હતુ ? ટોમીએ જવાબ આપ્યો કે બે કપડાની ઈર્મી મ્યવાની જરૂર
 પડે તો અમે હોટેલના માણુસને એ ભ મે પના છેવટે મે મે માર્ગી
 સનામતી અમે સવાલ પૂછ્યો ટોમીએ સમજાવ્યુ કે ‘બધાનુ વર્તન
 અમાગ પ્રત્યે સારુ હોવાથી અમને “રક્ષણ” જરૂરી લાગતુ ન હતુ
 પરતુ છુદાછુદા સહેરોમા બેસાડ ટ્રેન પર અમારો સ્કાર મ્યવા
 માટે અને અમને વિદા આપવા માટે તથા લોકોનુ મોડુ ટેણુ હોય તેથી
 અમન મોગ્ગમા ફેરવવા માટે કેમ્તાક માણુઓ સાથે મોદવણુ મ્યવામા
 આવતી હતી પરતુ તેનો આધાર સર્પરે મ્યવાનિ સત્તાધીશો પર જ
 નો તેમને થોમ્ય લાગે તેવી મોદવણુ નેઓ કરતા”

મેં રક્ષણ કદી માગ્યું નથી. અને હજીયું નથી આટલા બધા માધિના મારા પ્રવાસમાં અને અનેક સ્થળોની મુલાકાતમાં મરિ કદી પણ અણગમતો પ્રસંગ અનુભવેલો પડ્યો નથી. લોકો કોઈ વખતે વધારે પડતા ઉત્સાહી બની જતા પરંતુ તેમનો હેતુ હંમેશાં સાચો હતો અને મને લાગતું કે મારા પતિ પ્રત્યેની લાગણીના કારણે તેઓ મને આટલો ઉત્સાહ અર્થો આવકાર આપે છે. એક વખત મારા મદલરનો છોડો કોઈએ પાલંગીરી તરીકે ખેંચી કાઢ્યો હતો, પરંતુ એથી વિશેષ ગંભીર ક્યારેય પણ બન્યું નથી.

અમને રક્ષણની જરૂર પડતી જ નહિ એ એક એવી વસ્તુ હતી કે જે મેડમ વ્યાંગ કાઇ રોક સમજી શકતાં નહિ, પરંતુ ચીનની અશાંત પરિસ્થિતિ અને ત્યાં લાંબા વખત સુધી ચાલી રહેલા યુદ્ધનો આપણે ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે અમેરિકામાં રક્ષણની જરૂર પડતી જ નહિ એ સમજવામાં તેમની મુશ્કેલી આપણે સહેલાથી સમજી શકીએ છીએ.

એપ્રિલમાં મેક્સિકોના કેટલાક યુદ્ધ કારખાનાનું નિરીક્ષણ કર્યા માટે અને મેક્સિકોના પ્રમુખને મળ્યા માટે હું ફ્રેંકસિન સાથે પ્રવાસે ગઈ હતી. મારા માટે એ ઘણી રસપ્રદ મુસાફરી હતી, કારણકે મેક્સિકોની મારી એ પહેલાં જ મુલાકાત હતી.

બોજનમાં મેક્સિકોની જે આતિથ્યભાવના વ્યક્ત થતી અને અમે જેના સંપર્કમાં આવતા તેઓ અમારા પ્રત્યે જે માયાગુતા બતાવતા તેની બહુ જ સરસ છાપ અમારી આખી મગજી પર પડી. મેક્સિકો આપણી સાથે બહુ જ નિકટની પાડોશલાવના ધરાવે છે એવી પ્રતીતિ સાથે અમે પાછા ફર્યા. હું માનુ છું કે મારા પતિને તો પહેલાં પણ મેક્સિકોના લોકો પ્રત્યે મૈત્રી અને નિકટતાનો લાવ હતો જ, પરંતુ અમાગમાયી ધણાને માટે આ નવો અનુભવ હતો.

અન્યંત પ્રેમ સાથે,

ફેંકલિન લુનિયર

હું મારું હું કે સુદ દરમ્યાન મેં મારું જાગૃતિને પિદાય આપી
ત્યારે મારા લક્ષ્યમાં જે ભાવો જન્યા દત્તા, તેવા જ ભાવ દરેક માનવ
દિલમાં જન્યા દશે; આ મિલન કદાચ છેલ્લું જ અને એવો ખ્યાલ પણ
મારા મનમાં જગાડી ગયો હતો. તમારું જાગૃતિ સુદનો ભોગ અને અને
કદી પાછું ન આવે તો દિલમાં શું શું થાય તેનો આ એક અભાગનો
પ્રાથમિક અનુભવ હતો.

૧૯૪૩નો મે માસ અન્યંત પ્રવૃત્તિમય હતો. બોલિવિયાના પ્રમુખ
અને તેમના પરદેશ પ્રધાન જે જુદા જુદા પ્રસંગોએ બાઈટ હાઉસમાં
આવીને રહી ગયા. એકાસ્તેવારમિયાના પ્રમુખ બેનસ અને કેનેડાના જ્ઞા
પ્રધાન મેકેન્ઝી ક્રીગ એ બન્ને પણ એક એક ગત અમારે ત્યાં રહી
ગયા અને એ પછી લાઠિબિગિયાના પ્રમુખ તથા વગાયેલા નવા પ્રમુખ
પણ આવ્યા. પ્રસાન્જાંકથી પાછા ફરતાં મારા પતિએ લાઠિબિગિયાની
લીધેલી મુલાકાતના મીઠા પત્રિકામ દરે આ મુલાકાત હતી.

થરા તો દનો જાણી મી ન મે જાણી ગાર ગાધરામા આ યુ
 હતુ અને મન્ને જાણે પન્ના માણનો જાણી થરા હતા કે પ્રિતિ
 લુનિર મે ની પ્રિતિ ને મીત્ર જાણના તરીક પાસે થઈ જઈને
 મુખાએ તેનું જન મચાવી ન થો દનો તેના પોતાના ખનામા જન
 થઈ હતી એ રાતો એ રાતે તેનું જ્યાન જીવે ન હતો પરંતુ
 આજે પણ એ વાતની નેને સા આપના માટે તેના ખનામા જેના
 દુનિ માજી છે

જેના અંતરિક્ષા પરી તેણે મને ખબર આપ્યા જે યજ્ઞાતી
 એ તણે મચાવી હતી જ્યાં જેનો પગ પી નાખનો પથો દનો
 ને મેથેતી ની ની પ્રિતિપદમા છે એજે એ વિવે અમે તન
 ખાણી માં નિમજ્યા અમને અ યુ જ અમ અમે દિમતરાન
 ધરાન નાથો

રેનિશ્ચિતી ગમેજી મ માટે મા પલિમે મને પાન વહેતી
 મચના જાતે જે એ મન જાદ નરી ને એ જોન્ડેલિયા અને
 નમીદગ રણુ દુ જારાથી જામતની ગામતમા તેના પ્રત્યે જન
 અવગ ના થ છે અમ માન પાનને નાજતુ હતુ અને તેરી અ
 મચના જામા આતી હતી મનુ નો મન જા છે જ બનત ગો
 આજમા માં ખુન્ના જના જન ત્યાના નાકો સતત ચિતા અન
 જનાખ જાના મોજી નીચે ગહેના જા અમરિ ન નૈનિકાની મોગી નખ્યા
 મો નરી પરી હતી અન આતી મોગી મખ્યામા આવેના માણસોના
 હો એ જ ને જે પન્ના મોર્દ રથો હતો અ જ ને સોએ આક્રિ
 અને હતી ખાતે નવા માટે પા પોતાના જે મોજ્યા જના એજ
 તમને ત્યા અમેરિ નોન માગી મખ્યામા થયેતુ આગમન તેમની મચન્થામા
 ભગા પા નાક હોવા જના ગતજુની દાજે આવ વાર હતુ મા
 પ્રવાસન એ મી તુ જા એ હતુ જ ન્યકીદગ અને જોન્ડેલિયાની
 જીઓ તરફી મને મ મ્યા ધ પત્રો મથ્યા હતા અને તેમા મચવવામા
 મા હુ હતુ જે એ જિવનની મનિયાઓ જે મ ની ગદી છે તે

તમે જેયુ હોનાથી, મા દ ના નામા અન ૭ મી વા ડીએ તે
 લેના માટે આવવામા પણ તમનું હૃદય ગ્સ પડન

મે તમને જ વ્યવહારકેનન અંતે બીજા ગાણુઆ ખાતેના અમરિન
 દગાને મળના દના માટે મનુષ્યન દિમાસત ધરી યુદ્ધની નરઆતમા
 આ નકન ખાતે જખમી થયેનાઓને તથા પહેના નૌ । આક્રમણ જૂથ
 (જેમની આગે ખી હતો)માથી કેના ને પશ્ચિમ કિનારા પગની
 રાષ્ટ્રિયવામા નાવનામા આવ્યા તતા અ । આ હોશિયારોની મ આગી
 પડ મુનામતા તીધી હતી અ । મારા પતિ । ન્પલ રીતે જ નાન્યુ હત
 કે કુ પેસિકિ વિસ્તા મા હાઉ તે વખતે પણ, જે સ્થળોએ આ
 માણસોએ પોતાની તદ્દુગ્તી ગુમારી અથવા જરા તેઓ ન મી થરા
 એ સ્થળોની સુનાકાત મને લેના વેવામા ન આવ તે પશ્ચિમ કિના ।
 પ ની આ હોશિયારામા તવાનુ મા । માટે રણ ને ન થ પ ।
 ડેન તમણે નમતુ આધ્યુ અને નૌમસેનાપતિઆ તથા ગ મિ ન । વસે
 પગના પત્રો મારા સાથમા મ રા આ પત્રોમા તેમણે જણા યુ તુ કે
 ' તે શીમતી કહેલની સુનાકાત યદ્ધના સચાનનમા અવગપ ન । તેમ

પહેલાં હાઈ પાકમાં અમે થોડો વખત સાથે રહી શક્યાં. મારી મુલાકાત મુસ્ત ગખવી એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો એટલે મેં મારી હમેશની દિનચર્યા રાખેતા મુજબ ચાલુ રાખી હતી. પણ પ્રધાન અધિકારી તે વખતે અમારે ત્યાં હતા અને તેઓ હજુ પણ કોઈ કોઈ વખત પ્રાત કરે છે કે તે રાત્રે બોજન વખતે, બીજે દિવસે હું દક્ષિણપશ્ચિમ પેસિફિક જવા માટે બિડવાની છું એમ જ્યારે મેં જાહેર કર્યું ત્યારે તેમને કેટલું બધું આશ્ચર્ય થયું હતું ! તેઓ આ સાંભળીને સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને પૂછ્યું : “તમારા કાર્યક્રમ વિશે તમે શું નક્કી કર્યું છે ?” મેં તેમને કહ્યું કે બધી યોજનાઓ નક્કી થઈ ગઈ છે અને કાર્યક્રમ પણ ઘડી કાઢવામાં આવ્યો છે.

મારા પ્રવાસનું નક્કી થયું કે તરત જ અમેરિકન રેડક્રોસના ચેરમેન નોર્મન ડેવિસને જુ મળવા ગઈ હતી અને તેમને પૂછ્યું કે “રેડક્રોસના જીર્ણોદ્ધાર મથકો અને અશાંતિનાં સ્થળો હું જોવા જાઉં તો હું તમને કંઈ મદદરૂપ થઈ શકું કે ?” આ રીતે હું એમ જતાવવાની આશા રાખતી હતી કે હું માત્ર મુદ્દવિસ્તારમાં નહીં જોવા કરવા માટે દોડા દોડી કરતી ન હતી, પરંતુ ગંભીર પ્રકારનું કામ કરી રહી હતી. શ્રી. ડેવિસે મને તરત જ જવાબ આપ્યો કે “નમે બહુ જ ઉપયોગી થઈ શકશો, કારણકે રેડક્રોસના કામના નિરીક્ષણ માટે કોઈને મોકલવાનો હું વિચાર કરતો જ હતોઃ એ પગી મેં પેસિફિકના જે જે વિસ્તારની મુલાકાત લીધી ત્યાંની રેડક્રોસ પ્રવૃત્તિનું બહુ જ ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું.”

હું એક વ્યાપારી વિમાનમાં સાનફ્રાન્સિસ્કો પહોંચી અને હવાઇ ટાપુ માટે વિદાય થતા પહેલાં ત્યાં એક દિવસ પસાર કર્યો.

હવાઈ ટાપુની મારી પહેલી અખી વહેલી સવારના સમયે થઈ હતી. હવાઈ પગી અમે, મારા પતિ જેને “વ્યવહાર માર્ગોના રક્ષણ માટેના ટાપુઓ” કહેતા, તેમની મુલાકાત અમે લેવાના હતા. અહીં આપણા માણસોને સતત તકેદારી ગખવી પડતી હતી, પરંતુ તેઓ ભાગ્યે જ કંઈ પણ દુસ્મન પ્રવૃત્તિ જોના, એટલે તેમનો જીવસૌ અને જે કામ તેમને

કરવાનું હતું તેમાં રસ જાળવી રાખવાનું તેમના માટે ઘણું મુશ્કેલ હતું. એટલું તો ચોક્કસ કે યુવાન સૈનિકો સલામત કામની વધી રાખતા નથી અને તેમને એવું કામ ભેઠનું પણ નથી, માણસો પર પરિસ્થિતિની અસર થવા લાગી હતી. તખીબો તેમનું કામ સારી રીતે કરતા હતા. તેમણે માણસોની સર્વાંગ શારીરિક તપાસ કરી અને જે ખામીઓ તેમના નેવામાં આવી તે સુધારી રેડક્રોસવાળા આ સૈનિકોના મનોરંજનના જુદા જુદા ઉપાયો અમલમાં મૂકવાની કોશિશ કરતા હતા; પરંતુ એ જીવન જ અસ્વાભાવિક હતું. આ અસ્વાભાવિક જીવનની પહેલી ઝાંખી, હું જ્યારે મારા પ્રવાસના પહેલા રોકાણ તરીકે ક્રીસ્મસ ટાપુ પર જીતરી, ત્યારે મને થઈ. યુવાન લેફ્ટેનન્ટ ફર્નેસે મારી સામે નેધું અને કહ્યું: “દસ મહિનામાં પહેલી જ વાર મેં તમને—એક ગોરી મહિલાને નેવાં છે.”

આ પ્રવાસમાં મને વારંવાર એવી ઇચ્છા થવા કરતી કે આ માણસો જેમને નેવા માટે ઝંખતા તે માતા, પ્રિયતા, પત્ની કે બહેનના રૂપમાં હું દેરવાઈ જાઉં તો કેવું સારું! પરંતુ તમે એક પ્રતીક છો એમ તમારી જાતને મનાવવું અને આ માણસોના સેનાપતિને તેમનામાં એટલા બધો રસ છે કે પોતાની પત્નીને તેઓ સંદેશ લખને મોકલે છે એમ કહેવું એ એક વાત છે, પણ આ યુવાનોને ખરેખર શું નોંધ્યું છે એ તમે જાણતા હો છતાં એ માટે કંઈ જ ન કરી શકો એ એક બીજી જ વસ્તુ છે.

ક્રીસ્મસ ટાપુ પર એ પ્રદેશના લાક્ષણિક માંકડોનો મને પહેલા અનુભવ થયો. જે યુવાન અમલદારે તેનું નિવાસસ્થાન મને સોંપ્યું તેણે નળ વગેરે સાધનોની વિચિત્રતા તો મને બતાવી પરંતુ હું તેને એ પૂછતાં ભૂલી ગઈ હતી કે ટાપુ પર એવાં કોઈ પ્રાણીઓ છે ખરાં કે જેમની સામે આપણે સાવચેતીનાં પગલાં ભરવાં પડે?

ભોજન પછી હું ઓરડામાં ગઈ અને જાતી કરી ત્યારે મેં નેધું કે જમીન નાના નાના લાલ માંકડોથી ઈકાઈ ગઈ હતી. આ દશ્ય એવું હતું કે ચીસ પાડી બેસવાની નામોચીસરી સ્થિતિમાં હું લગભગ આવી ગઈ હતી. પણ જરાજરા સમયસર મને યાદ આવી મધું કે ટાપુ

પર હું એક જ સ્ત્રી છું અને ચીસ પાડવાથી સનસનાટી ફેલાઈ જશે. એટલે ચીસ પાડવાને બદલે મેં જમીન પર પગ પજાડ્યા અને બધા નાનકડા માંકડો જમીન પરની તડમાંથી નીચે ઊતરી ગયા.

ખીજ બધા વિસ્તારોની જેમ આ ટાપુ પર પણ સૈનિકો જે કંઈ કરતા હતા તે બધું મેં જોયું. શરૂઆતથી જ હું મારા પુત્રોની સલાહ અનુસાર વર્તતી હતી અને મારા પુત્રો અમલદારો હતા એ જોતાં આ વસ્તુ મારા માટે બહુ અભિમાન લેવા જેવી ન હતી. મારા પુત્રોએ મને કહ્યું હતું કે, “મા, દરેક ખાણું સૈનાપતિઓ સાથે જ ન લેશો. નાના અમલદારો સાથે પણ કોઈ કોઈ વખત ખાણું લેવા બેસજો અને તમને બધું બતાવવા માટે પણ કોઈ નાનો અમલદાર તમારી સાથે દૂર એવી ગોઠવણ કરજો. વંશી સૈનિકો સાથે પણ એકાદ ખાણું લેજો જ”

આ છેલ્લી સૂચનાનું પાલન કરવાનો એક માત્ર માર્ગ એ હતો કે વહેલા ઊંડીને સૈનિકોની સાથે છ વાગ્યા પહેલાં નાસ્તો લેવો. મારાથી બની શકે એટલી વખત મેં એ પ્રમાણે ક્યું. મને તેનો બદલો એ સોંકો સાથેની વાતચીતમાં સારી રીતે મળી રહેતો. શરૂઆતમાં જરા સંકોચ થતો પણ ધીમે ધીમે સંકોચ દૂર થતો અને એ લોકો ખુલ્લા દિલથી વાત કરતા તથા ધણા અમેરિકન શહેરોમાંના જીવનમાં મને ડોકિયું કાવતા.

સગમગ દરેક ટાપુ પર ચોક્કસ પ્રકારનું જીવન હતું. દરરોજ રાત્રે ફિલ્મો બતાવવામાં આવતી અને ધીધમાર વરસાદ પડતો, તો પણ આ માણસો વરસાદી કાટના કાલર ઊંચા કરીને બેસી રહેતા. માત્ર ફિલ્મો બતાવવાનો સરંજામ ઢંકાયેલા રાખવાની દાળજી લેવાતી. ખીજ મનોરંજનનો આધાર મુખ્યત્વે ખાસ વિભાગના લોકોની અને રેડક્રોસની ચતુરાર્થ પર રહેતો અને સરંજામ માટેની ઘણી વિનંતિઓ સાથે હું ઘેર પાછી ફરી હતી. પેસિફિકમાં જહાજોની મુસ્કેલી હંમેશાં રહેતી; રેડક્રોસ અથવા ખીજ કોઈ સંસ્થા પર જ્યારે અનાવડતનો આક્ષેપ મુકાતો ત્યારે તેમનો જવાબ એ હતો કે લશ્કરી સત્તાધીશો પાસેથી તેઓ જહાજોમાં

પૂરતી જગ્યા મેળવી શક્યા નહતા.

હું સાનક્રાન્સિસ્કોથી વિદાય થઈ ત્યારે મને લાગતું હતું કે માર્ગમાં કોઈક સ્થળે ધનુસ્વાનો મારે ફરીથી ભોગ બનવું પડશે. બીજા બધા હુમલાઓમાંથી હું એટલી સહેલાઈથી પસાર થઈ હતી કે, ખોટા-ખોટા ખાતેની નૌકાહોસ્પિટલમાં હું નિશ્ચિત રીતે દાખલ થઈ. એ પછી મારો હાથ પુલવા લાગ્યો અને આવી હાલતમાં લોકો કેટલા ખેંચેન બની શકે છે એનો કેટલાક દિવસો સુધી મને બરાબર અનુભવ થયો. પરંતુ આ વિષે બીજું કંઈ થઈ શકે તેમ ન હોવાથી, જેમ બને તેમ એ ભૂલવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો, કારણ કે મારો બધો કાર્યક્રમ નક્કી થયેલા હતો. અને મારે યોજના પ્રમાણે આગળ ધપવાનું હતું. આ યોજના અનુસાર સત્તર ટાપુઓની મેં મુલાકાત લીધી. વધુમાં ન્યુઝીલેન્ડનું પાટનગર અને લાંના બીજાં સ્થળો, ઓસ્ટ્રેલિયાના પૂર્વ કિનારા પરના મોટાં શહેરો અને ઉત્તરના ભાગની સંખ્યાબંધ જાવણીઓ તથા હોસ્પિટલોની પણ મેં મુલાકાત લીધી.

હું જ્યારે નોર્મિઆ પહોંચી અને એડમિરલ હેલ્સેને મળી ત્યારે, મારા પતિએ આપેલા પત્રો મેં તેમને સોંપ્યા. મારા આગમન વિષે પોતાને કેટલી ચિંતા થતી હતી એ એડમિરલે વર્ણવેલું છે. જેટલી ચિંતા તેમને થતી હતી તેટલી જ મને થતી હતી, પરંતુ બની શકે એટલી સારી રીતે આ કામ બજાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો હતો અને શક્ય હોય તો ગ્વાડલકેનલ જવાનો પણ મેં નિશ્ચય કર્યો હતો. આ વિષે એડમિરલે શું નક્કી કર્યું હતું તેનો ઈસારો સરખો પણ તેમણે મને થવા દીધો નહિ અને મને સાફ સાફ જણાવ્યું કે પહેલાં મારે ન્યુઝીલેન્ડ અને ઓસ્ટ્રેલિયા જવાનું છે અને મારા પાછા ફર્યા પછી તેઓ એ વિષે નિર્ણય કરશે. હું લાંથી વિદાય થઈ તે પહેલાં તેમના વલણમાં સહેજ ફેરફાર થયેલા મને લાગ્યો. કદાચ જે હોસ્પિટલો અને જુદાજુદા સ્થળોની મેં મુલાકાત લીધી હતી ત્યાંથી સારા હેવાલો તેમને મળ્યા હશે.

.. એમેરિકામાં મંદીનાં વર્ષો દરમિયાન મેં જે ઘણા પ્રયાસ કર્યા હતા

તેનું એક અણધાર્યું પરિણામ આપ્યું હતું, એ હોસ્પિટલોના વોર્ડોમાં ફની વખતે હું અપ્પ બેઈ રહી ઘણી વખત હું કોઈ બીમાર યુવાન સાથે વાત કરતી ત્યારે તે મને જણેતો કે કોઈ જાસ્થાની સ્થાપના પ્રસંગે અથવા બીજા કોઈ પ્રસંગે યોજાયેલા માગ લાપણ વખતે તેણે મને જોઈ હતી, એ પછી એ હું તેના ગામ વિષેની કોઈની વસ્તુની યાદ આપતી તો તેના ચહેરા પર દીપ્તિ ફરી વળતી, અને મને લાગતું કે દરેકજ હું જો અસખ્ય માઈલોનો પ્રવાસ કરતી હતી તે સાર્યદ દતો.

હું ન્યુઝીલેન્ડમાં હતી ત્યારે આપણા સૈનિકોની લારે મહેમાનગીરી કરનાર માઓગી લોકોના વનન ચેટોરઆની મે મુનામત લીધી હુખ્ય માર્ગદર્શક રંગી જેમણે મારી સાથે ફરિને મને બધું બતાવ્યું હતું તે એ- અદ્યુત, તેજસ્વી, શુદ્ધિમતી અને ગૌરવભરી સ્ત્રી હતી ગરમ પાણીના ઝગઓનાગો આ પ્રદેશ નાનકડા યજોમ્યોન પાન જેવો હતો એક સ્થળે તો કેનાક કુડુબો રસોઈ ગ્રવા માટે આ ઝગના પાણીના ઉપયોગ નરતા હતા તેઓ પાણી પર સ્પર્શના વાસણો મૂકી દેતા મે મૂખાઈ કરીને રંગીને પૂછ્યું કે 'આવી રીતે ખાણુ પમગ્યુ એ શું ગેર હલાપણુલયુ' નથી? અને બીજાના વાસણોમાંથી બાળકો ખોરાક ચોરી લેતા નથી કે? રંગીએ ગૌરવથી જવાબ આપ્યો કે તેમના બાળકોને ચોગી ન કરવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે આ નાનકડા ઇપકા માટે હું લાયક હતી અને આપણા બાળકોનું શિક્ષણ પણ હમેશા એમજ મરજી બનવા વિષે હું ખાતરી દર્શાવી શકુ એમ હું ઉનક રીતે કમ્પતી હતી, અનબત, માઓગીની બાનતમા તો તેમની કેગવણી મરજી બનશે એમ માની જ લેવાનું હતું.

હું ઓસ્ટ્રેલિયા પહોંચી ત્યારે કનલ હોજસન, લેફ્ટેનન્ટ જનરલ આર એન આઇશેવમર્ગ અને તેમના મદદનીશ બ્રિગેડિયર જનરલ સી ઈ બાયર્સ મારી રાહ જોઈ રહ્યા હતા અને તેમણે મને કહ્યું કે મારો પ્રવાસ સારી ગતિ યોજાયેલો હતો હું કેનાક દિવસ કેનગા ખાતે ગવર્નર જનરલ અને તેમના પત્ની લોડ અને લેડી

વોશિંગ્ટન પાછા ફર્યા પછી મારા વિષે એક વાત કહેવામાં આવી છે અને તે સાચી છે મેં પાછા ફર્યા પછી એક કુમારીને દેાન કરીને કહ્યું કે “હું મિસિસ રૂઝવેલ્ટ છું અને જેની સાથે તમારું સગપણ થયું છે તેના સંદેશો લાવી છું.” એ કુમારીએ જવાબ આપ્યો : “મારી મસ્કરી ન કરો. તમે કોને બનાવો છો ?”

તેને એમ લાગ્યું કે મારા નામે કોઈ બીજું જ દેાન કરીને તેને બનાવતું હતું. છેવટે મેં જ્યારે તેને નાનકડો પત્ર લખ્યો ત્યારે જ એ વાત તેના માનવામાં આવી.

એસ્ટ્રોલોજિયા ખાતેની મારી છેલ્લી રાત્રે મેં શ્રીમતી ડગ્લાસ મેકાર્થર સાથે બોજન લીધું પરંતુ જનગણ મેકાર્થર સાથે મારી મુલાકાત ન થઈ, કારણ કે તેઓ એ વખતે ન્યુગીયાનામાં હતા અને તેમને લાગ્યું કે ત્યાં જો ખતરો હતો તે બેતા મને ત્યાં આવવા દેવી જોઈએ નહિ.

નોમિઆ પાછા ફર્યા પછી પણ મને વ્યાલકેનલ જવા દેવામાં આવશે કે મારે ધો બણી સિધાવવું પડશે એ હું બાજુતી ન હતી. છેલ્લી સાંજે, એકમિંગલ હેલ્સેએ મારા માટે ગ્રોશ્વેલો બધી કાર્યક્રમ બતાવવામાં દિવસ શુભચર્ચા બાદ, તેમજ શાંતિથી બહાર ફરવા બીજા દિવસે સવારે મારે એક્ટ જવા માટે રવાના થવાનું હતું. મારે એ ટાપુના નામનો ઉલ્લેખ કરવાનો ન હતો કારણ કે જાપાનીઓએ તેના પર કદી બિાબમારો ચલાવ્યો ન હતો અને આપણી કેટલીક મોટી હોશિયારતા ત્યાં હતી. આપણે એ ટાપુમાં મુઝમ જમાવ્યો હતો એની ખબર જાપાનીઓને ન પડે એવી તેઓ આશા રાખતા હતા. એક્ટ ટાપુમાંથી મારે એસ્પીરીટુ સાન્ડો અને ત્યાંથી વ્યાલકેનલ જવાનું હતું. બીજા દિવસે સવારે હું સમગ્રસર તૈયાર થઈ ગઈ હતી એ કહેવાની જરૂર છે ખરી ?

એ પત્રીના કેટલાક દિવસો પ્રવૃત્તિથી ભગ્યક હતા અને કેટલીક રીતે મારા સમગ્ર પ્રનાસમાં સૌથી વધુ રસગ્રહ હતા, એટલે એ વખતની મારી રોજનીશી અહીં ટાકવા જેવી છે.

૧ સવારના ૬ વાગ્યા સુધીમાં અમે ત્રાડલોકેનલ પહોંચી ગયાં અને વિમાનીમથક ખરના અમલદાર સાથે અમે નાસતો લીધો.

લશ્કરી અમલદારો મને લેવા માટે આવી પહોંચ્યા અને અમે રવાના થયા ત્યારે વિમાની મથકમાં કામ કરનારા માણસો આવી રહ્યા હતા. કોલેરા રથાને અને મેં દ્રઢમાંથી અમારા મોં બહાર કાઢીને હાથ લગાવ્યા. પહેલાં તો બધાના મોં પર આશ્ચર્ય ફરી વળ્યું પરંતુ એક સૈનિક મોટા અવાજે બોલી બોલ્યો : “અરે! આ તો ઇલિનાર છે.” આ ઉદ્ગારોને એક પ્રશંસા તરીકે લેવા કે એને માટે શરમાવું એનો હું હજી પણ નિર્જુથ છું શકી નથી; પરંતુ તેઓ સ્ત્રીઓને જોઈને એટલા ખુશ થઈ ગયા હતા કે અમારે હસનાં જ રહેતું પડ્યું અને હાથ લગાવતા રહેતું પડ્યું. સૈનિકોને મારા પ્રત્યે અદ્ય વિના વર્તતા જોઈને મારી સાથે આવેલા અમલદારો હેરાન થઈ ગયા, એટલે આ બધું મને ગમતું હોય એવો મારે દેખાઈ કરવો પડ્યો.

ટાપુનો આ ભાગ આપણા કબજામાં આવ્યા પછી સાં થયેલા તમામ સુધારાઓ મેં નજરોનજર તપાસ્યા. ટાપુની ખીજ બાજુએ હજીપણ કેટલાક ગંપાનીઓ હોવાનું મનાય છે અને કેટલાક વિમાની હુમલાઓ થાય છે. ૧.

ત્રાડલોકેનલ ખાતેની જે કેટલીક વસ્તુઓ મારા માટે અવિસ્મરણીય બની છે તેમાંની એક સાંના કબજામાંની મારી મુલાકાત છે. સાંનું નાનકડું દેવળ ટાપુના વતનીઓએ જ બાંધ્યું હતું અને સૈનિકોને આપ્યું હતું. તેમણે દેવળમાં વેદી અને વેદીનાં વાસણો પણ બનાવ્યાં હતાં. તેમાં સરસ કોતરકામ કરેલા ઉપરાંત તેમણે દેવળને પ્રતિક્રિયા શણગાર્યું હતું. આ પ્રતીકો તેમના માટે અર્થસૂચક હતાં. કેટલાંક પ્રતીકો મંઝી-ઓનાં હતા કે જેનો અર્થ તેમની દૃષ્ટિએ દીર્ઘાયુષ, શાશ્વત જીવન વગેરે થતો હતો. કબજામાં હું જતી ત્યારે ધર્મ અને પદ્માભૂમિની બિજ્જતા છનાં આ મુલાકાત કેટલા અંગત બન્યા હતા તેનો ખ્યાલ :દ્યને લગાવી દેતો હતો. કબજામાં ચલેલા ગૈનિકના કોઈ મિત્રે યદુદા કે

કૌશલિક અથવા પ્રોટેસ્ટ પંથના પ્રતીક સાથે કાતરેલા કોસના ચિહ્ન પર મહૂંમની અંગત વસ્તુઓ અથવા તેનો પોલાદી ટોપો લટકાવેલાં દેખાતાં. હૃદયમાંથી નીકળેલા રાખે ઘણી વખત કાતરાયેલા વંચાતા, જેમ કે “ધણે જ સરસ માણસ હતો” અથવા “હિમદામાં હિમદા દોસ્ત.”

કચ્છસ્થાનની જાળવણી કાળજીથી થાય છે અને કબરો પર પવને ફરકી રહે છે. પાદરીએ મને વાત કહી કે તેમણે એ કબરોના ફોટા ઉતારીને અમેરિકામાં હીજરાના મહૂંમના કુટુંબોને મોકલ્યા હતા.

એ પ્રવાસ દરમ્યાન હોસ્પિટલો અને કચ્છસ્થાનો મારા દિલ અને દિમાગમાં ગાઢ રીતે સંકળાઈ ગયાં છે અને જે યુવાનો તંદુરસ્ત અને મજબૂત હોય તથા તાલીમ લઈ રહ્યા હોય તેમની સાથે વાત કરતી વખતે પણ મને એ દસ્તોની યાદ આવે છે.

બીજા ધણાં સ્થળોની જેમ જ્વાલકેનક્ષમાં માનવભાવનાના વિકાસ માટે મેં હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી, કે જેથી ભવિષ્યમાં અધડાઓની પતાવટ માટે બળનો ઉપયોગ બંધ પડે.

પાછા ફરતી વખતની મુસાફરી પણ કિસ્મત ટાપુના માર્ગે જ કરવામાં આવી, કારણ કે પાછા ફરતી વખતે અમે જે માર્ગે અસલમાં નક્કી કર્યો હતો તે માર્ગ પર હુમલો ચાલુ હતો અને એ માર્ગે પ્રવાસ કરવાનું મારા માટે સલામતી ભર્યું માનવામાં આવતું નહતું. કિસ્મત ટાપુ પરનો મારો સમય ઘણો દુઃખ હતો. અને મેં માત્ર એક જ ખીમાર સૈનિકની મુલાકાત લીધી હતી. ડોક્ટરને તેને માટે ઘણી ચિંતા થતી હતી. હોસ્પિટલમાં મેં તેની પાસેથી એવું વચન લીધું હતું કે અમેરિકા પાછી ફર્યા બાદ હું જો તેની માતાને મળું તો તે સાબ થવાની કોશિશ કરશે. અમેરિકા પાછી ફર્યા પછી હું તેની માતાને મળી પણ ખરી, અને સફલાએ એ યુવાન સાબે થયો તથા અમેરિકા પાછો ફર્યા પછી મને મળવા પણ આવ્યો.

છેવટે હું ઘેર જવા રવાના થઈ. મારી છવટની સ્મૃતિ એવી છે કે હું કેલિફોર્નિયામાં બિતરી હતી અને બહારની હવા બંધ કરવામાં આવી

ત્યારે અમારે વિમાનમાં ખેસી રહેવું પડ્યું હતું તથા જંતુનાશક હવા અમારા પર સારી પોંછાંટવામાં આવી હતી.

હું હવાઈ, ક્રિસ્મસ ટાપુ, પેનરિન ટાપુ, ખોરાખોટા, ઔટુટકી, દુદુઈલા, સામેઆ, ફીઝી, ન્યુ કેલિડોનિઆ ; ન્યુઝીલેન્ડમાં ઓકલેન્ડ, વેલિંગ્ટન અને રોટોરા, ઓસ્ટ્રેલિયામાં સીડની કેનબરા, મેલબોર્ન, રોકમ્પટન, કેન્સ અને બ્રીસબેન તથા એડેલ એસ્થેરીટા સાન્ટો, ગ્રાડસ કેનલ અને વોલીસ જઈ આવી.

યુદ્ધનો ખીન્ને પ્રવાસ પૂરો થયો.

X

X

X

X

૧૯૪૩ ના નવેમ્બરની ૯ મી તારીખે પાનખર ઋતુમાં બ્હાર્ટ હાઉસના ઈસ્ટ રૂમમાં થયેલી એક ક્રિયામાં મારા પતિએ બહુ જ ગૌરવ લીધું હતું. તેઓ ખાસ પ્રસંગોને નાટકીય સ્વરૂપ આપવામાં માનતા અને ૪૪ દેશો જ્યારે યુનોના રાહત અને પુનર્વસવાટ તંત્રના કચેરાય પર સહી કરે ત્યારે ભારે દાઢમાઠ અને ભપકા સાથે એ પ્રસંગ ઉજવાય એવી યોજના તેમણે ધ્રાણજીવી કરી હતી. વિદ્યીન ચર્ચા પહેલાં અનેક માણસોને રાહત આપનારી એ વિરાટ સંસ્થાને પ્રારંભ નિકાળવાની તક માટે મને ખાસ આનંદ થયો હતો. એ સંસ્થાના પહેલા વહીવટી અધિકારી ન્યૂયોર્કના માલ ગવર્નર લર્જર્ટ લેહમેન હતા. તેમની સાથે ષણ્ઠા વર્ષ કામ કર્યું હોવાથી ફ્રેંકલિનને તેમની શક્તિમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. શ્રી. લેહમેને જે રીતે તેમના તંત્રની રચના કરી અને કાર્યનું સંચાલન કર્યું એ પરથી તેમણે સિદ્ધ કરી આપ્યું કે તેઓ કુશળ વ્યવસ્થાપક હતા અને કામ કરવાનું ધૈર્ય ધરાવતા હતા.

નવેમ્બરની ૧૧ મી તારીખે ફ્રેંકલિન તેમના ખીન્ન યુદ્ધ પ્રવાસ માટે રવાના થયા. તેઓ કેરોમાં જનરલીસીમે અને મેડમ આંગને મળવાના હતા. જનરલીસીમે સાથેની એ તેમની પહેલી મુલાકાત થવાની હતી અને મેડમ આંગ દુલાખિયા તરીકે કામ કરવાનાં હતાં. શ્રી. વ્યર્ચિલ કેરોમાં ફ્રેંકલિનને મળ્યા અને મંત્રણા સારી રીતે આગળ ધપી રહી.

એ વખતે જાપાન સામે રશિયાએ યુદ્ધ જાહેર કર્યું ન હોવાથી માર્શલ સ્ટેલિન 'ચીન સરકારના વડાને મળતાં અચકતા હતા; એટલે કેરોની મંત્રણા પૂરી થયા પછી માર્શલ સ્ટેલિનને મળવા માટે શ્રી. ચર્ચિલ અને ફ્રેંકલિન તેહરાન ગયા. શક્ય હોય તો, રશિયા સાથે સદ્ભાવના અને સમજૂતીનો સંબંધ સ્થાપવો એવા નિશ્ચય સાથે ફ્રેંકલિન ત્યાં ગયા હતા. એ પ્રવાસ પહેલાં તેઓ જ્યારે એ વિષે વાત કરતા ત્યારે માર્શલને મળવાના ખ્યાલ વિષે તેઓ ચૂંચવાઈ ગયા હતા. રશિયાના પ્રતિનિધિઓ કેટલા શંકાશીલ હોય છે એ તેઓ જાણતા હોવાથી એ એક પક્કાર છે એમ તેમને લાગ્યું હતું. રશિયન સેનાની સરદારી અને યુદ્ધની વ્યૂહરચનાની ધણીપરી જવાબદારી સ્ટેલિનના હાથમાં હતી. એ વસ્તુ ખ્યાલમાં હોવાથી. તેહરાનથી વધુ દૂર જવાના તેમના ઇનકારનો ફ્રેંકલિને સ્વીકાર કરી લીધો; પરંતુ એ વિષે જો કે તેઓ બહુ જ ઓછું યોગ્યતા હતા છતાં, હું જાણતી હતી કે સ્ટેલિનનો વિશ્વાસ મેળવવા માટે અને બની શકે તો બન્ને સરકારો વચ્ચે વધુ સારો સંબંધ સ્થાપવા માટે તેઓ વધુમાં વધુ પ્રયાસ કરવાના હતા.

પાછળથી મારા પતિએ મને વાત કરી હતી કે “પહેલી વખતે મળ્યા ત્યારે માર્શલ સ્ટેલિનને બારે અવિશ્વાસ હોય એમ મને લાગતું હતું અને વિદાય વખતે એ અવિશ્વાસ હું જરા પણ ઓછો કરી શક્યો હતો કે કેમ તે સમજાતું ન હતું.” ફ્રેંકલિને વધુમાં મને જણાવ્યું કે રશિયાને આપણાં વચનોનું અક્ષરસઃ પાલન કરાવવાનો તેમનો ઈર્ષાદો હતો. ગ્રેટ બ્રિટન પણ એમ કરી શકશે એવી તેમને આશા હતી અને બ્રિટનને એમ કરવામાં મદદ કરવા માટે પોતાનાથી બની શકતા તમામ પ્રયાસ પોતે કરશે એમ ફ્રેંકલિને કહ્યું હતું. તેઓ માનતા હતા કે આપણા વચનનું પાલન કરવાથી, જે લોકો આપણા પક્ષે લડતા હોવા છતાં આપણો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ કરતા ન હતા તેઓના નેતાનો વિશ્વાસ આપણે મેળવી શકશું. આપણી ઉત્પાદનની મદદન શક્તિના કારણે આપણાથી બની શકતી તમામ મદદની રશિયાને જરૂર હતી; ખીજ

બાણુએ રશિયાએ ઘણી જમન ગિવિઝનો રાહી રાખી હતી એ હકીકત માટે આપણે તેમના અત્યંત આભારવશ હતા.

મારા પતિને સ્ટેલિન સાથેના તેમના પહેલા સંપર્કમાં ધણો આનંદ આવ્યો. પોતાના દષ્ટિબિંદુમાં જેમની સંમતિ મેળવવાનું તેમને જરૂરી લાગતું હોય તેવા નવા લોકોને મળવું એ તેમને હંમેશાં એક પડકાર સમાન લાગતું હતું અને એ મુલાકાત તો ખાસ મહત્વની હતી. પાછા ફર્યા પછી સ્ટેલિનનું વર્ણન કરવામાં તેઓ હંમેશાં એ વાતનો ખાસ ઉલ્લેખ કરતા કે તે બેડી દડીના, મજબૂત બાંધાના અને શક્તિમાન છે અને ખરી રીતે તેઓ છે તેના કરતાં વધુ મોટા કદના હોય તેવી છાપ બીજા માણસો પર પડે છે.

એ મુલાકાતો પછી ફ્રેંકલિન હંમેશાં રશિયન નેનાઓ તરફથી આપવામાં આવતાં ખરયાળ ખાણાઓનું વર્ણન કરતા; આ ભોજન સમારભોમાં શરાબ અને ખોરાકનો જેટલા મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ થતો હતો તેની તેમના પર ભારે છાપ પડી હતી.

પ્રવાસથી નવો હિસાહ મેળવીને નવા રસથી ભરપૂર બનીને અને ઉપરઉપરથી વધુ તંદુરસ્ત બનીને તા. ૧૭ મી ડિસેમ્બરે ફ્રેંકલિન વોશિંગ્ટન પાછા ફર્યા. ફ્રેંકલિન જે વસ્તુ ભેતા અથવા જને જને મળતા તેમાં તેઓ ઉડિા રસ લેતા હોવાથી, દરેક પ્રવાસની તેમના પર આવી જ અસર થતી.

x   x   x   x

૧૯૪૩-૪૪ ના આખા શિયાળા દરમ્યાન અમુક અમુક સમયને આંતરે મારા પતિને તાવ રહ્યા કરતો એટલે અમને લાગ્યું કે કાતો પ્રવાસ દરમ્યાન કંઈક જંતુની તેમના પર અસર થઈ હશે અથવા તો હાઈડ્રોપાઈ ખાતેની અમારી ગાયોના એકે પ્રકારના તાવનો એવ તેમને લાગ્યો હશે. એ વિચાર ધણો ભયંકર હતો, પરંતુ મને લાગે છે કે, ચોક્કસ ચિહ્નો શા માટે દેખાય છે તેનો જ્યારે કોઈનાથી નિર્ણય ન થઈ શકે ત્યારે દરેક શક્યતા મગજમાં આવ્યા વિના રહેતી નથી. ફ્રેંકલિન

નખળા પડી ગયેલા લાગતા હતા અને આટલા વર્ષોથી જે બોલે તેઓ ઉઠાવી રહ્યા હતા એ બોલે એ વસ્તુ છેક આશ્ચર્યજનક ન હતી છેવટે એમિલની હમી તારીખે તેમણે દક્ષિણ કેરોલિનામાં જ્યોર્જ ટાઉન ખાતે આવેલા શ્રી બર્નાર્ડ્સ બરેકના હોમગ્રાવ ખાતેના પ્લાન્ટેશનોમાં રહેવા જવાનો નિર્ણય કર્યો શ્રી બરેકે તેમની આખી મડળીનો બદોબસ્ત કરવાની તત્પરતા દર્શાવી હતી

હોમગ્રાવ ફ્રેંકલિન માટે જેવું જોઈએ એવું જ સ્થાન હતું. ત્યાંના ગ્રામ્ય પ્રદેશ અને આજીવનજીવન જીવન તેમને પસંદ પડી ગયા અને લગભગ એક મહિના સુધી તેઓ ત્યાં ગયા એક દિવસે ઓસ્ટ્રેલિયાના વડા પ્રધાની શ્રી. કર્ટિન અને તેમના પત્ની સાથે હું અને માગી પુત્રી અન્ના વિમાનમાં બપોરના આજીવન સમયે ત્યાં ગયા અને ફ્રેંકલિને એ સ્થળે જવામાં ધણુ જ સારું કર્યું છે એવી પ્રતિષ્ઠિત સાથે પાછા ફર્યા ફ્રેંકલિનને રમ્મ ગાગવા માટેની એની સમજૂતી કરવા હું હંમેશા માટે શ્રી બરેકની આભારી બની છું

૧૯૪૪ના જૂનની ૬ઠી તારીખનો દિવસ લાંબ અક્ષરે લખાયેલા રહેશે મિત્ર રાજ્યો તરફથી આક્રમણની તૈયારીઓ થાય છે એમ અમે ધણુ વખતથી જાણતા હતા, પરંતુ દરેક વસ્તુ શુદ્ધ રાખવામાં આવતી હતી જ્યારે સમય આવ્યો, ત્યારે ફ્રેંકલિને રેડિયો પર આક્રમણ દિન (ડીડે) અંગેની પ્રાર્થના કરી અને ક્યારેક સુધી અમારા હૃદયમાં દુશ્મનો પરના આક્રમણ માટે કિનારા પર જિતરેલા આપણા સૈનિકો સિવાય બીજા કોઈ જ વિચાર હતો નહિ સમાચાર ધીમે ધીમે આવતા ગયા. આપણી ખુવારીથી ધણુ કુટુંબો પર દુખ આવી પડ્યું હતું, તે છતાં આપણી સેનાઓએ મગદગો જમાવ્યા હતા અને યુરોપની ખરેખરી મુક્તિ સર થઈ હતી એ જાણીને અમને બધાને બહુ જ રાહત વળી.

૧૯૪૪ની પાનખરમાં ચનારી એક વધુ ચૂટણી નજીક આવી રહી હતી હું પૂછ્યા વિના જ જાણતી હતી કે જ્યાં સુધી યુદ્ધ ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી, ફ્રેંકલિનની તબિયત બે સારી હશે તો પ્રમુખપદ માટે

તે બહાર પડ્યા સિવાય રહેશે જ નહિ. કેટલાક ડોક્ટરોને બોલાવવામાં આવ્યા અને તેમણે ફ્રેંકલિનની સાંગોપાંગ શારીરિક તપાસ કરી એ તબક્કે ખીન્ન કોઈને પ્રમુખપદ સોંપવાથી ધણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થાય તેમ હોવાથી, છેવટે એવા નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે ડોક્ટરોએ નક્કી કરેલા ચોક્કસ નિયમો અનુસાર વર્તવા એ તેઓ સંમત થાય તો, પ્રમુખ તરીકેનું કામ ચાલુ રાખવાનું તેમનાથી બની શકે.

હું ધારું છું કે ફ્રેંકલિનની તબિયત નાદુરસ્ત હતી એ બધા જાણતા હતા, પરંતુ અમારામાંથી કોઈએ એ વિશે ક્યારેય ઉલ્લેખ કર્યો ન હતો. આતુ કાળુ મારા ધારવા પ્રમાણે એ હેતુ કે હોદ્દા પર આતુ રહેવાની પોતાની ફરજ છે એમ એ તેમને લાગતું હોય તો તેમના માટે એ જમ બને તેમ વધુ સહેલું બનાવવા સિવાય અમારે ખીન્નું કંઈ કરવાપણુ છે નહિ એમ અમને લાગતું હતું.

૧૫ મી જુલાઈથી ૧૭મી ઓગસ્ટ સુધી ફ્રેંકલિન પેસિફિકના મવાસે ગયા હતા, યુરોપીય વિસ્તારમાં તેઓ સારી પોં રોકાયા હતા. હવે તેઓ પેસિફિક વિસ્તારના અમલદારો સાથે અંત સંપર્ક સ્થાપવા માગતા હતા અને યુદ્ધ માટેની તેમની યોજનાઓ તપાસવા માગતા હતા. પરિણામે હવાઈમાં મુલાકાત ઝાંઝવામાં આવી. ત્યાંથી તેઓ આલાસ્કા અને એસ્કુશિયન્સ ખાતે ગયા.

સપ્ટેમ્બરની ૧૦મી તારીખે અમે બધાં એક વધુ યુદ્ધ પરિષદ માટે ક્વીબેક જવા જીપડ્યાં. શ્રીમતી ચર્ચિસ ત્યાં તેમના પતિ સાથે આવવાનાં હતાં અને મારા પતિએ મને પણ સાથે આવવાનું જણાવ્યું હતું.

૧૮ મીએ ફ્રેંકલિન ચર્ચિસ દંપતી સાથે હાઈપાકે પાછા ફર્યા. ત્યાં તેમનો આરામ દૂંઠ વખત માટે જ હતો કારણ કે ૧૯૪૪ની ચૂંટણી મુંબેશ શરૂ થવાની હતી.

ફ્રેંકલિન વોશિંગ્ટનમાં ટીમસ્ટર યૂનિયનના બોજન સમારંભમાં બાવણુ કરીને ચૂંટણી મુંબેશનો પ્રારંભ કર્યો.

એ બોજન પછી મુંબેશ આગળ ધપવા લાગી, પરંતુ આ

બાળ્ય સાથે સંબંધ ન ધરાવતી બીજી ધણી વસ્તુઓમાં હું મશગલ હતી. ઓક્ટોબરની ૪ થી અને ૫ મી તારીખે વ્હાઈટ હાઉસમાં ગ્રામ્ય કેળવણી વિષે પરિષદ મળી.

મારા જન્મદિવસ પછી હું નિયમિત સમયના આંતરે રોકાસને મારું લોહી બેઠે આપવા ગઈ. ડેસ્ક પરની યુવાન સ્ત્રી લારે મુંઝવણમાં પડી, કારણ કે હું સાઠ વર્ષ પસાર કરી ગઈ હતી અને સાઠ વર્ષ પસાર કરી જનારનું લોહી લઈ શકાય નહિ. મને જરા ચીડ ચડી, કારણ કે થોડાક અઢવાડિયામાં મારા લોહીમાં કેવી રીતે ફેરફાર થઈ જાય એ હું સમજી શકતી ન હતી. પરંતુ મને ખ્યાલ આવ્યો કે ચોક્કસ સમયમર્યાદા રાખ્યા વિના છૂટકો ન હતો. એટલે મને લાગ્યું કે ખરી રીતે ૧૯૪૪ ના ઓક્ટોબરની ૧૧ મી તારીખે મેં જીવવાસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો હતો.

ડૉ. મેકેનટોચરને ચૂંટણીની જીંમેશના પરિશ્રમ અંગે ખિતા થતી હતી, પરંતુ મેં તેમને પાનખરની શરૂઆતમાં કંઈ હતું કે લોકોના સંપર્કમાંથી ફ્રેંકલિન શક્તિ મેળવે છે એમ હું માનું છું. ન્યૂયૉર્ક શહેરની મુલાકાતના દિવસે મને લાગ્યું કે મારી આ માન્યતા સાચી હતી અને જીંમેશ શરૂ થયા પહેલાં તેમની જે તખ્તિયત હતી તેમાં સુધારો થયો હતો.

ઓક્ટોબરની ૨૧ મી તારીખે ફ્રેંકલિને પરદેશનીતિ મંડળના બોજન સમારંભમાં લાપણ કર્યું. પાછળથી મારા સાંલજવામાં આવ્યું કે એ રાત્રે ફ્રેંકલિન બીમાર જવા દેખાય છે એમ ધણાને લાગ્યું હતું પરંતુ મને એ સાંભળીને આશ્ચર્ય થયું ન હતું, કારણ કે તેઓ ખેરાક બહુજ થાકી ગયા હતા. અમે ચૂંટણીના દિવસે હાઈડપાર્ક ગયા. પરિણામો આવવા લાગ્યા અને તેઓ ફરીથી ચૂંટાશે એમ ચોક્કસ થયું. ત્યારે તેમને અભિનંદન આપવા આવેલા પાડેસીઓના સત્કાર માટે તેઓ રાખેલા મુજબ બહારના પોર્ટિકોમાં ગયા.

ફ્રેંકલિન આભારદર્શન માટે વોર્મસ્ટ્રિગ ગયા અને ત્યાં લગભગ ત્રણ અઢવાડિયાં રોકાયા. તેઓ જ્યારે ત્યાં જઈ શકતા ત્યારે મને હંમેશાં આનંદ થતો, કારણ કે ત્યાંના દર્દીઓના અને ખાસ કરીને નાની ઉંમરના

ફ્રેંકલિનને એવી ભારે આશા હતી કે એ પરિપક્વમાં માર્શલ સ્ટેલિન સાથેના અંગત સંબંધ વધુ મજબૂત બનાવવાની દિશામાં તેઓ સાચી પ્રગતિ કરી શકશે. શાંતિના આગામી દિવસો માટે એ વસ્તુના મહત્ત્વ વિષે તેઓ ઘણું ઘણું કહેતા, કારણ કે તેઓ સમજતા હતા કે શાંતિના સમયે જ પ્રત્નો ઉપસ્થિત થશે તે સુદ્ધ સમયના પ્રત્નો કરતાં ઘણા વધુ મુશ્કેલ હશે. તેમણે મને એમ પણ કહ્યું હતું કે જો બની શકે તો કેટલાક આરબ નેતાઓને મળવાનો અને પેલેસ્ટાઇનની પરિસ્થિતિનું શાંતિમય નિરાકરણ શોધવા માટે પ્રયાસ કરવાનો તેમને કરાદો છે.

હું માનતો હતી કે બનતાં સુધી આ પ્રવાસ ફ્રેંકલિન માટે સાબકારક નીવડશે, કારણ કે માર્શલ સ્ટેલિન સાથેની સમજૂતીને લાગતું—વળગતું હતું ત્યાં સુધી તો તેનાં સારાં પરિણામો આવવા લાગ્યાં હતાં. પરંતુ પાછા ફરતી વેળાએ જનરલ વોટ્સન કે જેઓ આ પ્રવાસે જવા બીજા બધા કરતાં વધુ આતુર હતા તેમને પક્ષઘાત થયો અને ફ્રેંકલિનને એથી ભારે ચિંતા થતી હશે એ હું જાણતી હતી. ભૂમધ્યમાંથી બહાર આવતાં પહેલાં જનરલ વોટ્સનનું મરણ થયું. હેરી હોપકિન્સ પણ આ પ્રવાસમાં બહુ બીમાર થઈ ગયા અને સહેલગાદ તથા આરામ માટે નારાકેશ ખાતે હિતરી ગયા. બધી રીતે જોતાં જહાજ પર કાળા વાદળાં ઘેરાયાં હોય તેમ લાગતું હતું અને મને ખરેખરી ચિંતા થતી હતી. પરંતુ ફ્રેંકલિન જ્યારે કિનારે હિતર્યાં સાથે તેમની તબિયત સારી લાગતી હતી અને વોટ્સનના મરણના કારણે દિલગીર હોવા છતાં ઘેર આવવાનો તથા પ્રવાસની વાતો કહેવાનો હિત્સાદ અમુક અંશે તેમણે જાળવી રાખ્યો હતો. દરેક વખતે આમાં તેમને મોજ આવતી.

આટલા ખાતે થયેલા કારણોમાં અમેરિકાનાં હિતોની બાબતમાં “નમતું આપવા” વિષે ઘણી વાતો કહેવામાં આવી છે. એડવર્ડ સ્ટેલિનસના નવા પુસ્તકમાં આ આક્ષેપોનો સત્તાવાર જવાબ આપવામાં

સ્ત્રીવ અર્ધાંજિ બહુ જ વ્યગ્ર અતાને મને જલદી ઘેર આવવાનું ક્યું. મેં તેનું કારણ પૂછ્યું પણ નહિ. હું મારા હૃદયમાં જાણી ગઈ હતી કે કંઈક ભયંકર બની ગયું છે. આમ છતાં ઔપચારિક વિધિ તો કરવી જ એકદમ એટલે હું સમારંભમાં પાછી ગઈ અને વિદાય લેતાં ક્યું કે ઘેરથી મને ખોલાવવામાં આવી હોવાથી હું રોકાઈ શકું તેમ નથી એટલે દિલગીર છું” હું મોટરમાં બેઠી અને બહાઈ હાઉસ પહોંચતાં સુધી આખા રસ્તે હાથની મૂકીએ વાગીને બેસી રહી. શું થયું છે એ હું મારા અંતરના ઊંડાણમાં જાણી ગઈ હતી. સ્ત્રીવ અર્ધાં અને ડૉ. મેકેન્ટાઈયર આવીને મને સમાચાર આપ્યા. વોર્મસ્ટ્રિંગ્સ ખાતેથી ડૉ. જુસને સમાચાર મોકલ્યા હતા કે ફ્રેંકલિનને પહેલાં હેમોરોઈડ થયું હતું અને પછી અવસાન નીપજ્યું હતું. એ સાંજે ડૉ. મેકેન્ટાઈયર અને સ્ત્રીવ સાથે મેં વિમાનમાં વોર્મસ્ટ્રિંગ્સ જવાની ગોઠવણ કરી.

ઉપપ્રમુખ જ્યારે આવ્યા ત્યારે તેમને માટે હું ફેટલી દિલગીર હતી અને તેમને કોઈ પણ રીતે મદદ કરવા માટે અમે બધા ફેટલા આતુર હતા અને યુદ્ધમાં સાચો વિજય મળ્યા પહેલાં દેશના લોકોએ તેમના નેતા અને મિત્રને ગુમાવ્યા એ માટે હું ફેટલી દિલગીર હતી, એ કહેવા સિવાય તેમને બીજું કંઈ કહેવાનું મને સંજયું નહિ.

એ પછી મેં મારા પુત્રોને તાર કર્યો: “તમારા પિતાશ્રી ચિરનિદ્રામાં સૂતા છે. તમે તમારું કામ આગળ ધપાવો અને પૂરું કરો એવીજ તમારી પાસેથી તેઓ આશા રાખે.”

અમને પૂરેપૂરું જ્ઞાન આવે એ પહેલાં અમે વિમાનમાં આવી ગયાં હતાં અને રાતભર અમે ઊડ્યા ક્યું. વોર્મસ્ટ્રિંગ્સમાં ખીલે દિવસ સાંખો અને હૃદયવિદારક હતો. આ એક ભયંકર પ્રહાર હોવા છતાં, અંગત પ્રકાર તરીકે તેનો વિચાર કરવાનો અવકાશ જ ન હતો. અહીં સતેષ્ઠા આ માનવી જે મારા પતિ થતા હતા, તેઓ જે કોઈ માટે શક્તિ અને મૈયનું પ્રતીક બન્યા હતા તે દરેક માટે આ દુઃખનો પ્રસંગ હતો.

હેવટે ધીમું સરવસ સ્ટેશન તરફ આગળ વધ્યું, અમે ટ્રેનમાં બેઠા

અને વોશિંગ્ટન જ્યાં બિપડવા. ટ્રેનના પાછલા ભાગમાં જ્યાં ફ્રેંકલિન કેટલા બધા પ્રસંગોએ બેઠા હતા. ત્યાં શબ મૂકવામા આવ્યું હતું અને લસ્કરી સર્જીઓ આજીવ્યાજીવ ગોઠવાઈ ગયા હતા હું મારી બર્થમાં આખી ગત બારી ઉઘાડી રાખીને પડી હતી અને જે આખ્ય પ્રદેશ પ્રત્યે તેમને પ્રેમ હતો તે નિહાળતી હતી તથા રાતભર પોતાની છેલ્લી અંજલિ આપવા આવેલા લોકોના અલેગ સ્ટેશને સ્ટેશને ભેટી હતી.

સ્મશાન યાત્રા માટેની બધી યોજનાઓ, ફ્રેંકલિનની પસંદગી પ્રમાણે થઈ હતી માણસના મગજ પડી તેનો મૃતદેહ અમુક વખત રાખી મૂકવામાં આવે અને લોકોની મેદની તેની પાસેથી તેને અંજલિ આપવા માટે પસાગ થાય એ પ્રથા પ્રત્યે ફ્રેંકલિનને અણગમો હતો. અમારે એ વિષે વાત થયેલી હતી અને અમારે એવું થવા ન દેવું એમ અમે નિશ્ચય કર્યો હતો. કદન “ઈસ્ટ રૂમ” માં મુકાયા પડી એક વખત તે ખુલ્લું કરવાનું મેં કહ્યું હતું, કે જ્યાં હું એકવી અઠ નજીને થોડા ફૂલ મૂકી આવું. એ પડી કદન કાયમ માટે બધું થયું મારા પતિ ધમ્મજતા હતા કે તેઓ જીવત સ્થિતિમાં જવા હતા એ રીતે જ તેમને પાદ કરવામા આવે અને તેમના મિત્રો “ઈસ્ટ રૂમ” ખાતેની પ્રાર્થનામા હાજર રહે

મને લાગ્યું કે મારા ત્રણ પુત્રો સિવાય દુનિયાની દરેક વ્યક્તિ સ્મશાન યાત્રાની પ્રાર્થના માટે ઈસ્ટ રૂમમા હાજર છે મારા પુત્રોમાંથી માત્ર એકનો ઇલિયટ જ નરોબ સભેગે હાજર થઈ શક્યો હતો જે વિમાનમાંથી. બરફ તથા બીજા કેટલાક લડનથી આવવાના હતા તેમા બેસી જવાનું ઇલિયટને કહેવામા આવ્યું જીમી પૂર્વતરફ આવી શક્યો, પરંતુ હાઇડપાર્ક ખાતે સ્મશાનયાત્રા પતી ગયા પછી જ તે ન્યૂયોર્ક પહોંચી શક્યો એટલે વોશિંગ્ટન પાછા ફરતી વખતે ટ્રેનમા તે અમારી સાથે ભેગાથો. ફ્રેંકલિન જીનિયટ અને ભેની થોસિક્ક વિસ્તાગમા હતા

વોશિંગ્ટનની પાયદસ્ત પછી અમે હાઇડપાર્ક ગયા. આ મુસાફરીમા પણ કોઈ સર્ડ શક્ય નહિ અને આખા રસ્તે માન અને દુખ સાથે બિમા રહેવા લોકોની મેદનીને અમે ટ્રેનની બારીઓમાંથી ભેટતા હતા.

હાઈડપાર્કની સ્થાનપાત્રામા જોડાવા માટે બહુ જ વહેલા પોતાના ઘેરથી નીજોવા મિત્રોની મોટી સંખ્યા જોઈને માગ હૃદયપર ભારે અસર થઈ. મને ખાતરી છે કે ફ્રેંકલિને જે રીતે જીવન સ્વીકાર્યું હતું એજ રીતે મૃત્યુનો વિચાર પણ તેમણે સ્વીકારી લીધો હતો. તેમનામા પ્રમળ ધાર્મિક ભાવના હતી અને ધર્મને તેઓ બહુ જ અગત પ્રશ્ન માનતા હતા. હું માનું છું કે ઇશ્વર પાસેથી તેઓ માર્ગદર્શન માગે અને તેમને માર્ગદર્શન મળશે એમ તેઓ ખરેખર માનતા હતા એ માટે જ બાઈબલના ચોક્કસ પ્રશ્નો તેમને પ્રિય હતાં. તેઓ પોતાની ધાર્મિક શ્રદ્ધા વિશે કદી વાત કરવા નહિ અને પોતે જે માનતા તેમા કદી પણ તેમને બૌદ્ધિક મુશ્કેલીઓ નડતી હોય તેમ લાગતું નહિ.

તેમના લક્ષ પર આવતી દરેક વસ્તુ માટે તેઓ બહુ જ ખુદ્દુ માનસ ધરાવતા હતા, તેની અદ્ય જોઈને તેનો અભ્યાસ કરવા તત્પર રહેતા, પરંતુ તેમની માન્યતાઓ ચોક્કસ સરળ અસર નીચે વિકાસ પામીને પુરુષ અનેયા બાળક જેવી માન્યતાઓ હતી તેઓ છેવટ મુધી એરી મૂળગત ભાવનાને વળગી રહ્યા હતા કે ધર્મ આપણુ લંગર છે અને શક્તિ તથા માર્ગદર્શનનું ઉદ્ભવસ્થાન છે, એટલે જેટલી શાંતિથી તેમણે જીવનના બધા પ્રસંગો અવગ્રહયા હતા, તેટલી જ શાંતિથી ભવિષ્યમા અવગ્રહતા તેઓ ચિગ્નિદામા પોલી ગયા હશે એવી મને ખાતરી છે.

આજે હું ભૂતકાળમા દૃષ્ટિપાત કરું છું ત્યારે મને ખ્યાલ આવે છે કે, ફ્રેંકલિનના માતાપિતાએ પોતાની સાથેના સપર્ક દ્વારા, પરદેશોના પ્રવાસ દ્વારા અને ધણા દેશોના લોકોના રીતરિવાજોના પરિચય દ્વારા, જાહેર જીવન દરમ્યાન ફ્રેંકલિન સમક્ષ ઉપસ્થિત થયેલી જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓને પહોંચી વળવા માટે તેમને સારી રીતે તૈયાર કર્યા હતા ફ્રેંકલિન ગજદારણુમા પડે એવા તો તેમનો ધરાદો બેચક હતો જ નહિ, પરંતુ તેમણે તેમને જે તાલીમ આપી હતી તેથી પોતાના કામો સિદ્ધ કરવાનું વધુ સામર્થ્ય તેમને મળ્યું હતું.

ફોવાતો “ નવો જ્વહાર ” આપણી આર્થિક પદ્ધતિ જાગવી

રાખવાના પ્રમાણથી વિશેષ મ્દઈ હતો જ નહિ આજે દુનિયા પર નજર ફેંકતા મને થાય છે કે, કેટલાક દેશોમાં જે વર્ષો પહેલાં “ નવા વ્યવહાર ” જેવી કોઈ યોજના અમલમાં મુકાઈ હોત અને એ રીતે તેમની સનામતીની ભાવના અને આત્મવિશ્વાસ મળ્યા હોત તો ખીજા યુદ્ધમાં તેમણે વધુ સારો દેખાવ કર્યો હોત અમેરિકાના લોકોમાં આ બે મુલોનું ફરીથી ધક્કા દરવામાં આ મુ, તેના મળણે જ યુદ્ધના સરચાતના વર્ષોમાં આટલું ઉત્પાદન કરનાતું તથા આપણા ઇતિહાસના મૌયી ભરૂર યુદ્ધમાં ઊતરીને તેમાં વિજય મેળવવાનું શમ્ય બન્યું એટલે માગ પતિ સમક્ષ જે બે ટોકીઓ જામી થઈ તે ખરી ગીતે એક ખીજા સાથે ગાઢ રીતે સંનળાયેલી હતી . જે તેમણે કોટોન્ડી સંજ્ઞતાપૂર્વક સલાળી લીધી ન હોત તો ખીજા કોટોન્ડીને પણ સલાળી શમ્યા ન હોત ઢાગણ કે લોકો ન્યા સુધી નેતાને પગલે ચાલવા તૈયાર ન હોય ત્યા સુધી કોઈ પણ નેતા કંઈ પણ બ્રી થકે નહિ

ફ્રેંકલિનના મળણ પછી જે અસખ્ય પત્રો મારા પર આવ્યા છે અને જે લાલમાં ફ્રેંકલિન ડી રઝેવેટ પુસ્તકાલયમાં છે તે પત્રો વાચ્યા પછી ઉપની વસ્તુ હું વધુ સ્પષ્ટ રીતે બેઈ શકી હૃદયને સ્પર્શી જાય એ રીતે લોકો પોતાની સમગ્ર વાત આ પત્રોમાં રજૂ કરતા અને તેમના જીવનમાં મારા પતિની યોજનાઓ અને નીતિઓ કેવા સુધારા કરી શકી હતી તેનો ઉલ્લેખ ખતા ધણા કિસ્સાઓમાં તેમણે સૂચ્યું નિરાશામાંથી લોકોને બચાવી લીધા હતા

વાશિંગ્ટનમાં ફ્રેંકલિન જે જાતનું જીવન જીવતા, તે નેતા અસખ્ય અગત મૈત્રીઓ જાળવી રાખવાનું અશય હતું ઉચ્ચ જાહેર હોદ્દો ભોગવનાર માણસ સામાન્ય રીતે સ્વીકારાયેલા શબ્દોના અર્થમાં પતિ નથી, પિતા નથી કે મિત્ર પણ નથી પરંતુ હું એમ માનવા લાગી છું કે ઇતિહાસની મહાન ભાવના સાથે જીવનાર અને પોતાને યોગ્ય લાગે તે ગીતે પોતાનો હિસ્સો અદા કરવાની બ્યાબધરીની ભાવના ધરાવનાર માનની તર્કિક ફ્રેંકલિન લોકોની સમૃતિમાં અચવાઈ રહ્યા છે

ફેલ્ડલિનને પોતાની સેવાઓ આપનાર માણસોનાં નામ હું યાદ કરું છું ત્યારે અનેક અને વિવિધ નામો યાદ આવે છે. તેમને શુદ્ધિપૂર્વક મદદ કરનાર અને જુદી જુદી રીતે તેમના સંબંધોમાં વફાદારી તથા સ્નેહ અર્પનાર માણસોથી માંડીને, નાની નાની રીતે તેમની સેવા કરનાર, ખોરાક આપનાર, રક્ષણ કરનાર અને શારીરિક મુશ્કેલી પર વિજ્ય મેળવવામાં તેમને મદદ કરનાર અસંખ્ય નામો છે. તેમના જીવનમાં ઔથી વધુ ગાઢ સંપર્કમાં રહેનારા તેમના મંત્રીઓ, હુદ્દા હોવ, જનરલ વોટસન, સ્વીવ અર્લી, મારવીન મેકેન્ડાયર, બીલ હેસેટ, માર્ગેરિટ લીહેન્ડ અને મેસ હુલી મુખ્ય હતા. ડૉ. મેકેન્ડાયર હંમેશાં તેમને મળના અને તેમના વિશ્વાસુ મિત્ર હતા. ધણી માણસોએ ભાષણો તૈયાર કરવામાં જુદા જુદા પ્રસંગોએ તેમને મદદ કરી હતી. સામ ટોડનમેને માત્ર ભાષણો તૈયાર કરવામાં જ નહિ, પરંતુ બીજા ખાસ કામોમાં પણ તેમના મરણ સુધી તેમને મદદ કરી હતી. બોબ શેરવુડ સાથેના તેમના સંગ્રામ મિત્રતામાં વિશ્વસ પામ્યો હતો. તેમના કાયદાના જૂનપૂર્વ ભાગીદાર એસિસ્ટ એકાઉન્ટ તેમના મિત્ર હતા. અને તેમના હૃદયને પ્રિય એવી ધણી બાબતોમાં તેમના જોડીદાર હતા. તેમના પ્રધાન મંડળમાંથી કેટલાક સદસ્યોદેશ બનવાની સાથેસાથ તેમના સાચા મિત્ર પણ બન્યા હતા.

આમ છતાં, સમગ્ર રીતે જોનાં મને લાગે છે કે એ વર્ષો દરમિયાન કંઈક નિરાળી રીતે જ હું જીવન જીવતી હતી. મારાથી ભિન્ન એવા મારા એક અંશને પ્રમુખનાં પત્ની તરીકે વ્હાઈટ હાઉસમાં મેં બેસાડ્યો હોય એમ મને લાગતું હતું. હું મારા અંતરમાં ઊંડે ઊંડે ખોવાઈ ગઈ હતી. વ્હાઈટ હાઉસ મેં છોડ્યું ત્યાં સુધી મને આમ જ લાગતું હતું અને એ રીતે જ હું કામ કરતી હતી.

જોની સાથે આપણે જીંદગીનાં મહત્વનાં વર્ષો પીતાવ્યાં હોય અને જોમણે આપણી સારી સેવા બજાવી હોય, તેમને લાગણીવશ બન્યા વિના છોડી જવાનું મુશ્કેલ છે, પરંતુ છેવટે એ પણ પૂરું થયું. ફરી એક વખત મારા રસ્તે મારે જ આગળ વધવાનું આવ્યું.

